Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

DANSK MEDICIN HISTORISK ÅRBOG

1981

Dansk medicinhistorisk årbog 1981

Dansk medicinhistorisk årbog 1981

Udgivet af
Dansk medicinsk-historisk Selskab
Medicinsk Historisk Selskab på Fyn
Jydsk medicin-historisk Selskab

Redaktører:

Hans Peter Philipsen, Århus
Hans Larsen, Ørbæk
Anna-Elisabeth Brade, København
Mogens Thomsen, Vedbæk

Redaktionssekretærer:

Hans Peter Philipsen
Afdeling for oral patologi
Århus Tandlægehøjskole
Vennelyst Boulevard
8000 Århus C

Bent Langfeldt
Røntgenafdelingen
Århus Amtssygehus
8000 Århus C

Trykt hos

Poul Kristensen, Herning

Indhold

Forord 7
Ejnar Hovesen: Ole Worm og familien i Århus 9
Ole Secher: Fra Boston til Amaliegade –
Anæsthesiens vej til Danmark 25
Erik Ryssing: Historien om Børnehospitalet i Rigensgade
og Dronning Louises Børnehospital 58
M. Winge: Urban Bruun Aaskow 94
Leif Rasmussen: En forstander og hans assistent 130
Erik Gotfredsen: Forbrændingens forudsætninger
i medicinsk-historisk lys 142
Jørgen Cohn: Misbruk og mishandling av barn –
før og nå 158
Dansk Medicinsk-Historisk Selskab 169
Medicinsk Historisk Selskab på Fyn 172
Jydsk Medicinhistorisk Selskab 175
Københavns Universitets Medicin-historiske Museum 177
Sydsvenska medicinhistoriska sällskapet 180
Göteborgs Medicinhistoriska förening 181
Medicinhistoriska museet i Stockholm 182
Medisinsk-historisk selskap i Bergen 186
Finlands Medicinhistoriska Sällskap 188
Félag áhugamanna um sogu læknisfræðinnar 190
Curricula vitae 193

Forord

Det er redaktionen en stor glæde at kunne fremlægge Dansk medicinhistorisk årbog 1981.

Redaktionssekretær, embedslæge Tage Grodum, Åbenrå, har midt under arbejdet med den foreliggende udgave af årbogen måttet frasige sig jobbet grundet på andre store arbejdsopgaver.

Årbogen har derfor måttet færdiggøres af professor, dr. odont. H. P. Philipsen, Århus, og overlæge, lektor Bent Langfeldt, Århus.

Vi vil gerne benytte lejligheden til på Selskabernes vegne at rette en varm tak til kredslæge Tage Grodum for en helt enestående indsats, en pionergerning, som han har ydet ved frembringelsen af årbogen i dens moderne regi.

Efter aftale mellem de tre medicin-historiske selskaber vil den fremtidige årbogsredaktion komme til at bestå af de til enhver tid siddende formænd i de tre selskaber.

Vi, der har udgjort overgangs-sekretariatet, skal herved takke for den viste tillid og samtidig rette en varm tak til bogtrykker Poul Kristensen, Herning, der som sædvanlig har ydet os uvurderlig hjælp.

Redaktionen

Ole Worm og familien i Århus

Ejnar Hovesen

Ole Worm (1588-1654) følte sig livet igennem knyttet til Århus, hvor han blev født den 15. maj 1588 og tilbragte sin barndom indtil 1601, da han drog på sin første udenlandsrejse. Faderen var den velhavende købmand *Willum Worm (1563-1629)*, som drev en omfattende forretning sammen med sin far, *Johan Worm (1529-1601)*. Denne var sammen med andre medlemmer af Worm-familien indvandret fra Nederlandene, og efter al sandsynlighed har der nærmest været tale om en slags flugt i forbindelse med de religiøse uroligheder, som hjemsøgte Nederlandene under hertugen af Albas hårde regime i årene 1567-73. I samme periode slog andre nederlandske familier sig ned i Ålborg, Kolding og flere andre danske byer.

Omkring år 1600 menes Århus at have haft c. 4000 indbyggere (på størrelse med Ribe), medens byer som Odense, Ålborg og Helsingør havde et indbyggertal på c. 5000 og København c. 20.000 (1). Helt nøjagtige tal findes naturligvis ikke. Hvad Århus angår, havde indbyggertallet tidligere været større, men en alvorlig pestepidemi i 1572 bortrev så mange, at byen ved kongelig anordning fik eftergivet 800 Rdl i skat, »da de som skulle betale dem, er døde.«

Allerede 6 år senere og igen i 1602 og 1619 hærgede nye pestepidemier, men til trods for disse ulykker var der fremgang i byen indtil 1627, da Århus blev besat, – først af danske og senere af tyske tropper. De mange anselige købmandsgårde fra denne tid vidner om en dygtig håndværkerstand, men også om velhavende købmænd, som tjente store penge ved en omfattende handelsvirksomhed, som strakte sig langt ud over landets grænser. Øl var en Århus-speciali-

Johan Worm (1529-1601). Maleri af ukendt kunstner. Tilhører portrætsamlingen på Horsens Statsskole.

tet, men ellers var nogle af de vigtigste handelsvarer korn og stude, som man købte op på de store herregårde.

At Worm-familien netop havde valgt at bosætte sig i Århus har været en naturlig følge af de nære handelsforbindelser, som den har haft med byen igennem flere år. I borgerskabsbogen kan man følge tallene for folk, der søger om borgerskab. For at opnå det skulle man have tjent hos en af byens borgere i 3 år i forvejen og derefter betale 6 daler i borgerskabspenge. Der var dog en mulighed for at omgå dette krav, såfremt man var formuende og giftede sig i byen. Da kunne man opnå borgerskab imod at betale mere »efter borgmester og raads vilje og samtykke« (9). Både borgmester og byrådsmedlemmer valgtes blandt de mest betydningsfulde borgere, hvorimod lensmanden var adelig og valgt af kongen.

Slægtens stamfader var *Stephen Worm*, som døde i Arnhem i Gelderland i 1561. Hans tre sønner Oluf, Johan og Ewert rejste alle til Århus.

Johan Worm (1529-1601) var født i Arnhem. Han fik borgerskab i Århus i 1570 og må altså være kommet hertil i 1567, såfremt man skal regne med reglen om 3 års ophold i byen forud for borgerskab. Der er dog den mulighed, at han kan have fået dispensation. En bror, Henrik, skal allerede have boet her nogen tid i forvejen, men døde i 1566 (5). Johan kan altså udmærket have været i Århus ved tidligere lejligheder. Han har formentlig også flere år tidligere giftet sig med den danske pige Anna Nielsdatter Storm fra Yding, da sønnen Willum blev født i 1563.

Worm'erne havde stor fremgang og blev snart en af de mest betydningsfulde familier i Århus, hvor de kom til at spille en meget fremtrædende rolle (4). Johan Worm var storkøbmand og drev en meget omfattende handel både indenlands og med udlandet. F.eks. har man oplysninger om, at der ved pinsemarkedet i Ålborg i 1594 betaltes godt 47 mark i stadepenge af samtlige 76 handlende. De fleste betalte under 1 mark, men Johan Worm betalte 8 mark. Kun én betalte samme beløb, som var mere end det dobbelte af, hvad de næste 5 i rækken skulle yde (8). At han på et tidspunkt kunne hjælpe sin slægtning Tønnes Worm (vistnok samme, som C. Klitgaard kal-

der Antonius) med et beløb på 500 daler viser også, at han må have været en rig mand. Det må dog siges, at han samtidig sørgede for at sikre sig, idet han lod en sending vin fra Amsterdam-købmanden Vilhelm van Dantz overføre til sin egen kælder som en slags garanti for de 500 daler, som han havde betalt for Tønnes Worm, – og det på et tidspunkt, hvor vinen faktisk endnu tilhørte van Dantz.

Også ved en anden lejlighed måtte samme van Dantz erfare de lidt hårdhændede metoder, som Johan Worm til tider benyttede sig af. Sammen med sønnen Willum, som nu var med i firmaet, skulle han skaffe 100 læster malt, som ville blive afhentet i Århus af et af van Dantz's skibe. Som betaling skulle skibet medbringe en ladning salt. Skibet kom som aftalt, Johan Worm modtog saltet; men da skipperen forlangte maltet, havde Johan Worm for egen regning solgt det til en skipper fra Emden. I stedet for maltet udbetalte Johan Worm en sum penge til Amsterdamskipperen, som derefter selv måtte sørge for at skaffe sig en ladning malt andet sted fra. Det er forståeligt, at van Dantz ikke kunne finde sig i den slags handelsmetoder, hvorfor han indsendte en klage til regeringen. Denne synes virkelig at have taget sig af sagen, idet den pålagde borgmestre og råd i Århus at søge et forlig imellem de to parter, og såfremt det ikke lykkedes, da at afsige dom i sagen, – »da saadanne Praktiker og Underfundighed er mod al kristelig og oprigtig Handel« (8).

Til trods for sådanne sager opnåede Johan Worm at blive rådmand, og han var fortsat rådmand ved sin død i 1601. Vi ved ikke sikkert, hvad han døde af, men det har formentlig været pest. For øvrigt rejste Ole Worm samme år af sted på sin første udenlandsrejse.

Johan Worms yngre broder, *Ewert Worm*, var også købmand. Hans forretningsforetagende har dog ikke været så omfattende som Johan og Willum Worms, hvilket blandt andet fremgår af de bevarede skattelister fra Århus. F.eks. skulle Willum Worm i 1612 betale 6 gange så meget i skat som farbroderen, hvis indtægt dog har været stor nok til, at han kunne bo i byens centrum på Store Torv, hvor nu Hotel Royal ligger. Her ejede medlemmer af Worm-familien grunde »i flere Aarhundreder« (3, 8).

Som det allerede er omtalt, blev *Willum Worm* (Ole Worms fader)

tidligt optaget i faderens forretning, og efter faderens død i 1601 drev han den naturligt videre som eneindehaver. Der var fortsat tale om en blomstrende handelsvirksomhed (8), og der er ikke tvivl om, at Willum Worm i sine velmagtsdage var en meget velhavende mand. Han var en af de højestbetalende skatteydere og skal have ejet flere ejendomme i byen. Selv boede han i »det fine kvarter Torvegade« (8).

Imidlertid kom der modgang og nedgangstider. I 1620 skyldte han en del penge væk, og da der blev krævet pant, måtte han gå med til, at borgmestre og byråd lod hans ejendomme taksere til fordel for kreditor. Men aktiverne må have været større end passiverne, for senere var han stadig blandt de største skatteydere og ejede ejendomme.

Om Willum Worm blev rådmand umiddelbart efter faderens død i 1601, ved jeg ikke; men i 1612 er han rådmand. I 1615 er han 1. borgmester, og ifølge reglerne blev man først 1. borgmester efter i forvejen at have været 2. borgmester. Altså må han have været 2. borgmester før 1615. I 1617 hedder borgmesteren Hans Grønbæk, og i 1619 er Peder Pedersen medborgmester. Dette må betyde, at Willum Worm ikke var borgmester i disse år. Om grunden hertil kan man kun gætte. Problemerne med forretningen kan måske have spillet en rolle, men det er også muligt, at der kan have været en sammenhæng med de meget urolige og kaotiske forhold, som rådede i byens høje råd i denne periode. Uoverensstemmelserne her skal have givet sig udslag i både skænderier og endog slagsmål imellem rådsmedlemmer. Sådanne forhold kunne naturligvis ikke tolereres, og til sidst greb kongen ind og beordrede igennem lensmanden undersøgelse og dom i den noget specielle sag (8).

Willum Worm var gift med *Inger Olufsdatter (1568-1619)*, datter af rådmand Oluf Jørgensen i Horsens. Hun døde i 1619, – altså i samme ulykkelige periode, hvor så megen modgang synes at have ramt Willum Worm.

I 1622 figurerer han igen som borgmester, og han fortsatte i embedet til 1624, da han blev udnævnt til tolder på Skagen og flyttede dertil.

Faderens modgang har utvivlsomt berørt *Ole Worm*. Familiens og

Willum Worm (1563-1629). Maleri af ukendt kunstner. Tilhører portrætsamlingen på Horsens Statsskole.

vennernes vel lå ham altid meget på sinde, og han var altid parat til at hjælpe, når han kunne gøre nytte. Også her udgør hans breve et righoldigt kildemateriale (11).

Af et brev til *Jacob Fincke* i Giessen, dateret den 18/8-1616 (nr. 20), fremgår det, at Ole Worm netop er kommet tilbage fra en rejse til Århus, »– hvortil jeg var rejst med min Hustru for at besøge Venner ...«. Det kan være en tilfældighed, men man kan ikke lade være med at sætte besøget i forbindelse med de vanskeligheder, som ramte faderen på denne tid og som formentlig var medvirkende til, at han måtte gå af som borgmester. At visse af problemerne har været af økonomisk art, og at Ole Worm har forsøgt at hjælpe sin fader bekræftes i et brev fra *Johan Charisius*, angivelig skrevet før den 24/3-1617 (nr. 23): »Hos en Ven kan jeg skaffe et Lån på fem Hundrede Daler, dersom du vil gå i Borgen for din Fader, som vil få Pengene udbetalt den 24. Marts. Denne Henstand vil jeg gerne yde. Fru Rostrup har ellers paa Viborg Ting stillet mig i Udsigt, at Pengene vilde blive betalt uden Forsinkelse, og i Tillid hertil havde han lovet at låne Pengene til andre. Hilsen til dine Forældre.«

I et brev til *Jens Gjødesen* i Århus den 25/6 / 10/8-1620 (nr. 75) fortæller Ole Worm, at han har modtaget et åbent brev fra en magister Niels Christensen Spentrup, præst ved Århus Domkirke. Brevet er fyldt med »plumpe Angreb paa mig og min Familie.« Ole Worm er forståeligt berørt og vred. – »Jeg vil ikke svare paa et Brev, der synes skrevet af en Dranker mere end af en Prædiker ...«. Han beder Gjødesen om at tale præsten til rette og skriver, at han beholder brevet »– for i givet Fald at kunne overgive det til andres Bedømmelse.« Hvilke beskyldninger, der har været tale om, ved jeg ikke. Heller ikke om, hvad Gjødesen eventuelt har foretaget sig i sagen. Jens Gjødesen var biskop i Århus.

Willum Worm tiltrådte sit embede som tolder på Skagen i sommeren 1624, men modtog først den kongelige bestalling den 30. juli 1625. Dagen før havde han fået brev med bestallingen som opsynsmand ved fyret. Bestallingen som tolder gengives i sin fulde ordlyd af C. Klitgaard, igennem hvis forfatterskab man får et godt indtryk af Willum Worms år som tolder på Skagen, – også af de mange

problemer, som han fortsat synes at have haft at kæmpe imod i sine sidste år (5, 6).

Embedet som tolder på Skagen skal have været ret betydningsfuldt i hin tid. Alligevel må det rent umiddelbart virke overraskende, at en mand som Willum Worm flyttede til Skagen efter så mange år i Århus, hvor han havde sin familie, og hvor han dog havde været både rådmand og borgmester. Måske har de omtalte økonomiske problemer og uroen i byens råd spillet en rolle. Det kan også have været en medvirkende grund, at han giftede sig efter sin hustrus død i 1619. Hans nye hustru var *Bodil Lauridsdatter.* Hun skal have været fra et lavere socialt lag, hvilket måske ikke er faldet alle tilpas.

Under Kejserkrigen i årene 1625-29 forblev Willum Worm i sit embede, hvilket utvivlsomt må have været belastende. I 1629 klager han overfor sin søn, Ole Worm, over den behandling, som fjenden har givet ham, og i et brev dateret 19/6 / 13/7-1629 (nr. 279) beder Ole Worm Otto Skeel komme faderen til hjælp. Også med de lokale myndigheder synes der at have været problemer, bl.a. vedrørende spørgsmål om kompetence. Disse forhold omtales udførligt hos C. Klitgaard (5).

Årene i Skagen har således næppe været nogen lykkelig tid for Willum Worm. Han døde i sommeren 1629. Datoen kender jeg ikke; men den 25. juli 1629 holdtes der registrering over hans dødsbo. Hans lig blev ført til Århus, hvor han blev begravet. Hans enke blev boende i Skagen indtil slutningen af 1630.

På grund af Willum Worms tidligere omfattende forretninger kunne der først afholdes skifte i boet 1 år efter stævning ved landstinget. Denne fandt sted den 14. august 1929 med indkaldelse af kreditorer og arvinger, og selve skiftemødet blev afholdt den 27. september 1630. Kort tid forinden var Willum Worms svigersøn *Christoffer Pedersen Bagge* (eller Riber) kommet til Skagen for at forlange udlæg i boet, da han igennem tidligere år havde måttet dække gældsforpligtelser for sin svigerfar. Christoffer Pedersen Bagge var købmand i Århus. På skiftemødet spurgte han, om der ikke havde været nogen af arvingerne i Skagen i anledning af boet, og man

svarede, at der kun havde været Dr. Oluf Worms fuldmægtig, som på Willum Worms børns vegne havde ladet boet registrere.

Vurderingen af boet fandt sted den 28. september 1630, altså dagen efter skiftemødet, og man foretog en sammenligning med den registrering, som var blevet udarbejdet 1 år tidligere. Flere ting var forsvundne, bl.a. havde enken måttet sælge forskellige effekter for at opretholde livet. I øvrigt fremgår det af den sidste registrering, at hun må have haft et barn, idet der nævnes »1 gammel ulveskindskjortel forbrugt til barnet«.

En gennemgang af listen over løsøret giver indtryk af tidligere tiders velstand; men desværre var der også mange fordringer, som Klitgaard gør grundigt rede for (5). Blandt løsøret nævnes Skagens Vejrmølle, som Willum Worm altså også havde ejet. Den blev sammen med andre ting overtaget af svigersønnen, som dog straks solgte den videre til den stedlige byfoged Anders Lauridsen.

Efter at have fået skudsmål af Skagens præst den 11. oktober 1630 synes enken at være rejst fra Skagen, – hvorhen vides ikke, og man har ingen viden om hverken hendes eller barnets videre skæbne.

Ved opgørelsen over boet synes Christoffer Pedersen Bagge at have været til stede mere som kreditor end som svigersøn og repræsentant for familien. I øvrigt var hans hustru, Lene, død tidligere. Det er overraskende, at der ikke var en repræsentant, især da Ole Worm 1 år tidligere havde ladet en fuldmægtig registrere boet efter faderen. Der må dog have været en vis forbindelse imellem Ole Worm og svogeren, hvilket fremgår af breve.

I et brev til *Christian Hansen (Riber)* i Ålborg skriver Ole Worm den 15/1-1631 (nr. 392): »Hans Juul, Høvedsmand paa Aalborghus, har lovet at betale de 50 Kurantdaler, der skyldtes min afdøde Fader for et Aars Løn. Kan du paatage dig at sende dem i Henhold til medsendte Skrivelse? Hvis der er Køer, Faar, Fedt eller andet, kan det udlejes til gældende Pris eller sælges til en, som vil betale straks.«

Efter dette brev må der være kommet et svar fra Christen Hansen (men det findes ikke), idet Ole Worm den 13/4-1631 skriver (nr. 399): »Høvedsmandens Uvilje maa skyldes Bagtalelse, da han

Ole Worm (1588-1654). Maleri, som tilskrives Karel van Mander. Det hørte oprindelig til Worm-slægtens portrætgalleri på Horsens Statsskole, men hænger nu på Århus Katedralskole.

overfor Statholderen har erklæret sig villig til Ordningen, og min Fader skyldte mig adskilligt, som min Svoger Christoffer Pedersen i Henhold til skriftlig Erklæring skal betale til mig. Sidstnævnte har paataget sig at gøre Rede for min Faders Regnskaber og har hos Byfogeden i Skagen sat Sølvtøj i Pant til et Beløb, som maa være højere, end hvad Regnskaberne svarer til.«

Man får altså her bekræftet, at Ole Worm tidligere har hjulpet sin fader, når denne »skyldte mig adskilligt«.

Den 5/6-1631 skriver Christen Hansen (nr. 408): »Hermed tilbagesender jeg Statholderens Brev, idet jeg ikke har opnaaet noget hos Høvedsmanden Hans Juul. Tolder Jens Nielsen paa Skagen, der nu er i København, har fortalt, at nogle Sølvkander holdes under Arrest. Jeg sender dette Brev med Jens Sørensen, forhen Borgmester, nu Tolder i Aarhus. Du bør forhandle Sagen med Otte Skeel.«

Allerede den 25/6-1631 svarer Ole Worm (nr. 411): »Jeg har forhandlet med Otte Skeel, der skal afløse Hans Juul. Vil du forhøre dig om Sagens Stilling? Hvis der kræves en ny skriftlig Erklæring fra Statholderen, vil den blive tilsendt.«

Den 1/8-1631 skriver Ole Worm til Otte Skeel i Ålborg (nr. 414): »Gennem Eders Skriver Mogens Simonsen sender jeg et af Statholderen stadfæstet Brev, ifølge hvilket der tilkom min Fader et Aars Løn samt 50 Daler fra Aalborghus for Opsættelse af et Fyr paa Skagen. Jeg anmoder om Eders Hjælp til Opnaaelse af dette Tilgodehavende.«

Om Ole Worm fik noget ud af sine anstrengelser, ved jeg ikke. Men boet efter faderen har tydeligt været meget kompliceret.

Klitgaard skriver, at han af Willum Worms og Inger Olufsdatters børn kun kender den berømte Ole Worm og søsteren Lene, gift med Christoffer Pedersen Bagge. Imidlertid viser Ole Worms breve (11), at der var flere søskende.

Magdalene (Lene) blev gift med *Christoffer Pedersen Bagge* fra Ribe den 22. august 1613 i Århus. Han var søn af købmand og rådmand i Ribe Peder Baggesen, og man ved, at han en tid studerede i Giessen. Efter ægteskabet blev han imidlertid købmand i Århus ligesom sin svigerfader. Der var 4 børn i ægteskabet, og de overleve-

de alle deres moder, som må være død omkring 1630, idet der blev foretaget skifte den 3. februar 1630 (5).

Jens Worm (Jens Willumsen) rejste til Norge, formentlig omkring 1617-18. Han synes at have haft vanskeligt ved at klare sig, og også her viser brevene os, hvordan Ole Worm gang på gang har prøvet på at hjælpe broderen. At han må være rejst til Norge omkring 1617-18 fremgår af et brev fra Ole Worm til biskop *Niels Clausen Sinding* i Oslo, dateret marts/okt. 1618 (nr. 45): »Min Broder Jens Worm har i nogen Tid drevet Forretning i dit Stift og ønsker at blive hos Eder, hvorfor jeg anbefaler ham til din og Statholderens Bevaagenhed.«

Omkring nytår 1621 må Jens Worm have været hjemme, og i mellemtiden må han have opholdt sig en tid i Trondhjem. Dette viser et brev, som Ole Worm skriver til biskop *Anders Arrebo* i Trondhjem, den 3/1-1621 (nr. 84). Heri takker han ham, fordi han »hidtil uafbrudt (har) bistaaet min Broder med Raad og Daad samt forskellige Tjenester, medens han har opholdt sig hos Eder.« – Og senere i samme brev: »– Men da nu min Broder fremskyndede sin Tilbagerejse til Eder, kunde jeg ikke sende ham afsted uden et Brev fra mig til dig, baade for at du skulde mærke, at den lange Afstand ikke har revet vore Sind fra hinanden, og for at jeg kunde bede dig ogsaa i Fremtiden at bevare dit Fadersind imod ham uændret. Thi han trænger til din Bistand og indrømmer, at meget for ham beror paa din Gunst. Jeg har skaffet ham Anbefalingsskrivelser til Eders Statholder fra Hr. Kansleren, den kongelige Rentemester og andre Venner, for at han med Held skal kunne opnaa den Stilling, han søger om hos Eder; hvis yderligere din Mellemkomst kommer til, haaber jeg, at han aldeles skal faa sit Ønske opfyldt.«

Hvilken stilling, der har været tale om, ved jeg ikke, men broderen må være rejst tilbage til Trondhjem, idet Ole Worm på ny skriver om ham den 8/11-1621 / 12/3-1622 i et brev til *Peder Borch* i Trondhjem (nr. 94): – takker for et brev og en pakke og skriver derefter – »Nu tilsiger din udviste Elskværdighed mig paany at besvære dig, idet jeg ikke undser mig for at bede om din venlige Hjælp med at bringe dette Brev til min Broder. Iøvrigt glæder jeg mig af Hjertet over, at min Broder iblandt fremmede har fundet dig og andre ærværdige

Mænd, som kan tage sig af ham. Gid han til Gengæld maa gøre sine Sager saaledes, at han viser sig Eders Gunst og Beskyttelse værdig og med største Iver bestræber sig for at bevare sit erhvervede gode Omdømme. At du for min Skyld gør saa meget for ham, anerkender jeg med taknemmeligt Sind.«

Et brev til *Peder Schjelderup* i Trondhjem, dateret den 2/4 / 5/5-1623 (nr. 128) fortæller os, at Jens Worm endnu på dette tidspunkt er i Trondhjem, idet det slutter med ordene: »Hvis du med din Bistand kan hjælpe min Broder, der opholder sig hos Eder, er jeg fuldtud overbevist om, at du vil gøre det.«

Broderen har åbenbart fortsat haft store vanskeligheder med at skaffe sig et passende levebrød, og det er egentlig imponerende, at Ole Worm med sine mange forskelligartede gøremål alligevel har taget sig tid til gang på gang at hjælpe igennem sine venners indflydelse.

Den 3/3-1630 skriver han til *Niels Simonsen Glostrup* i Oslo (nr. 338): »Min kødelige Broder Jens Worm søger Eders Statholder om et Fogedembede og trænger til Anbefaling, da han er vanskeligt stillet og ikke kan forsørge Hustru og Børn.«

Også *Jens Jacobsen Drejer* i Oslo må have forsøgt at hjælpe Jens Worm, idet Ole Worm i et brev af 3/3-1630 (nr. 339) takker ham, fordi han har talt broderens sag hos statholderen.

Jens Worm har øjensynlig ikke haft heldet med sig, hvis man skal dømme efter et brev, som Ole Worm skriver til *Otto Sperling* i Kristiania (Oslo) den 24/2 / 23/4-1633. Det hedder heri: »Til Statholderen har jeg skrevet om min Broder Jens Worm, der søger et Fogedembede e. l. i Norge, men da store Mænd kan være glemsomme, bedes du staa ham bi, saa godt du formaar.«

I 1641 skriver Ole Worm til *Peder Winstrup* i Lund (nr. 988): »Vor Jens er paa Vej til Eder som Ansøger til Degnekaldet – – –.«

Og igen i 1643 til samme (nr. 1145): »Vor Jens vender atter tilbage til Eder som Ansøger til Degnekaldet. Han klager over ikke at have faaet, hvad han søgte, men et andet, hvortil der ikke hørte nogen Bolig. Kan du hjælpe ham til en Bondegaard, hvor han kan leve med sin Familie?«

Selv om Ole Worm i disse to breve ikke bruger ordet »broder«, kan man ikke lade være med at tænke på, om der også her er tale om broderen. Der har i hvert fald ikke manglet god vilje til at hjælpe hos Ole Worm.

Søsteren *Margrethe* omtaler Ole Worm i et brev til *Jacob Fincke* af 26/10-1629 (nr. 313). Han skriver heri om pesten, og at mange er flygtet. – »Jeg er alene tilbage med min Søster Margrethe, tynget af Sorg og Elendighed.«

Broderen *Michael* nævnes kun en enkelt gang i et brev til *Mads Jensen Medelfar* af 17/3-1630 (nr. 343).

I Århus domkirke kan man endnu i dag se en smuk mindetavle over Worm-slægten. Der er tale om en tavle med et stort midterparti og to sidefløje. På midterpartiet ses den knælende familie på baggrund af et dommedagsbillede. Tavlen er fra 1572 og menes at være lavet i Nederlandene. Det er for øvrigt den ældste blandt Århus domkirkes borgerlige mindetavler (2, 9).

Som et lille kuriosum kan det nævnes, at Willum Worm i 1612 lod fremstille et kunstfærdigt låg eller dække til domkirkens døbefont. Man kender ikke lågets videre skæbne, før det i 1893 dukkede frem af glemslen i Løveapotekets have, hvor det tjente som tag over et lille lysthus. Med en sådan størrelse ville man næsten tro, at der snarere har været tale om en slags »himmel« over døbefonten end om blot et låg. Da man blev klar over det noget usædvanlige tags oprindelse og tidligere funktion, blev det restaureret og skænket til Aarhus Museum.

Horsens Statsskole ejer en meget betydelig samling af gamle portrætter. Hovedparten heraf er Worm-slægtens helt enestående portrætgalleri, som tæller ikke mindre end 28 billeder. Samlingen er omtalt af *Otto Norn* (7), og som han skriver, er det i Danmark ret enestående, at et portrætgalleri af borgerlige personer er overleveret næsten samlet til vor tid. – »Vi har her en sjælden lejlighed til på samme sted at studere en slægts karakteristiske præg gennem flere hundrede år.«

Samlingen blev i 1837 skænket til Horsens Statsskole af cand. jur. J. Worm, søn af skolens afdøde rektor *Oluf Worm* (1757-1830).

Oprindelig har den tilhørt den kendte og lærde rektor ved Århus Katedralskole, professor, justitsråd *Jens Worm* (1716-1790), som var den sidste mand af slægten Worm. Når navnet alligevel kunne fortsætte med Horsens-rektoren Oluf Worm, skyldes det, at han var Jens Worms søstersøn og blev adopteret af ham. Med hans udnævnelse til rektor i Horsens kom billederne altså hertil fra Århus, Wormernes by.

Det kendte billede af Ole Worm (formentlig malet af van Mander), som hænger i Århus Katedralskole, hørte oprindelig til samlingen, men blev skænket til Århus af rektor Oluf Worm kort før hans død. Omtrent samtidig skænkede han det berømte familiebillede fra 1647 til Nationalmuseet. (Begge disse billeder er afbildet i Schepelerns disputats: Museum Wormianum (10).)

LITTERATUR

1. Danmarks Historie. Bind 7, Politikens Forlag. København 1964.
2. *Hertel, Chr. V.:* Forsøg til en antiquarisk-historisk Beskrivelse over Aarhus Dom- og Cathedralkirke. Aalborg 1810. (Ref.)
3. *Hoffmeyer, J.:* Blade af Aarhus Bys Historie, Bind 1, Hagerups Forlag, København 1904-11.
4. *Holland–Danmark* (Forbindelserne mellem de to Lande gennem Tiderne), Bind 1-2, Under redaktion af K. Fabricius, L. L. Hammerich og Vilh. Lorenzen. Jespersen og Pios Forlag. København 1945.
5. *Klitgaard, C.:* Nogle Bidrag til de lærde Wormers Slægtshistorie. Personalhistorisk Tidsskrift, 8. Række, Bind 1, 1922.
6. *Samme:* Skagen Bys Historie til 1870. Skagen 1928.
7. *Norn, O.:* Horsens Statsskoles Portrætsamling. Kunstmuseets Årsskrift 1943. Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, København 1943.
8. *Aarhus gennem Tiderne,* Bind 1-3, Under Redaktion af J. Clausen, E. Haugsted, R. Knudsen, E. Sejr. Nyt nordisk Forlag, Arnold Busck, København 1939-41.
9. *Aarhus. Byens Historie og Udvikling gennem 1000 Aar.* Af F. Beckett, R. Berg, Jul. Clausen og A. Jensen. Gyldendalske Boghandel. København 1905.
10. *Schepelern, H. D.:* Museum Wormianum. Disputats. Wormianum 1971.
11. *Worm, Ole:* Breve fra og til Ole Worm. Oversat af H. D. Schepelern under Medvirken af Holger Friis Johansen. Bind 1-3. Munksgaards Forlag. København 1965-68.

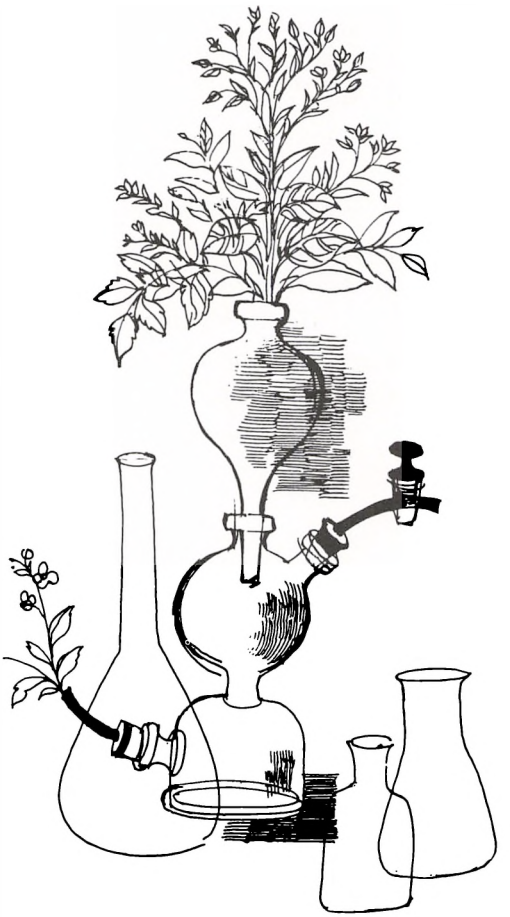

Med venlig hilsen

FERROSAN

Fra Boston til Amaliegade

Anæsthesiens vej til Danmark

Af Ole Secher

Der er lang vej fra Boston til Amaliegade, og midt i forrige århundrede tog en sådan rejse lang tid, og dog! Hvor lang tid den tog, vil fremgå af det følgende, idet meddelelsen om brugen af æter til bedøvelse af patienter måtte tage denne rejse i 1846-47. Selv om denne rejse var lang og krævede mange omskiftninger, er den kortlagt ret så nøjagtigt både geografisk og i tid.

Mange personer og begivenheder medvirkede, inden det var muligt at bedøve de første patienter i Amaliegade på Almindeligt Hospital og Det Kongelige Frederiks Hospital.

Som det tidligere er omtalt (Secher 1972), er journalen for det »Fruentimmer«, der blev bedøvet på Almindeligt Hospital ca. den 19.-20. februar 1847, endnu ikke fundet. Den nøjagtige dato for begivenheden er derfor kun omtrentlig. For at komme datoen nærmere er de københavnske aviser gennemgået for dette tidspunkt, idet en sådan epokegørende medicinsk landvinding må være omtalt, selv om det slesvigske spørgsmål, Galathea-ekspeditionen, kul- og kornpriser, teater, opera, Stænderforsamlingen, England-Irland spørgsmålet m.m., krævede megen plads. Resultaterne af denne undersøgelse vil også fremgå af det følgende, hvor de enkelte begivenheder, der ledte op hertil, er omtalt i datorækkefølge.

Jeg skal her kun sporadisk berøre de begivenheder, der gik forud, men begynde med Morton's første brug af æter.

William Thomas Green Morton, 1819-60, tandlæge, Boston.

1846

Onsdag den 30. september om aftenen kl. 9.00 brugte tandlægen *William Thomas Green Morton* (1819-60) æter første gang. I sin klinik, 19 Tremont Row, Boston, bedøvede han en ung købmand, *Eben H. Frost*, med æter og ekstraherede en molar, uden patienten mærkede det. Æteren havde han anskaffet fra farmaceuten *Joseph Burnett* i Boston. En journalist, *Albert G. Tenney*, overværede eller fik meddelt om begivenheden og refererede den dagen efter i Boston Daily Journal. Ideen til brug af æter havde Morton måske fået af sin assistent, *Thomas R. Spear*, som havde prøvet det til »ether frollics« (frollic eng.: lystighed, morskab), da han gik på Lexinton Academy, og måske af *Charles Thomas Jackson* (1809-80), læge, kemiker, geolog og anset for en stor videnskabsmand.

Det var nok omtalen af denne begivenhed i Boston Daily Journal, der fik *Henry Jacob Bigelow* (1818-90), kirurg på Massachusetts General Hospital, til at opsøge Morton og overvære nogle af hans tandekstraktioner under æterbedøvelse. Det var også ham, der banede vejen for, og fik Morton til at henvende sig til professoren i kirurgi ved Massachusetts General Hospital i Boston, *John Collins Warren* (1778-1858), og således arrangerede demonstrationen den 16. oktober.

Morton's interesse for bedøvelse var blevet stimuleret af hans samarbejde med tandlægen *Horance Wells* (1815-48) i Hartford, Connecticut. Først var han assistent hos ham, senere oprettede de en fælles praksis i 19 Tremont Row i Boston fra oktober 1843 til oktober 1844, samtidig med at Wells opretholdt sin praksis i Hartford.

Wells brugte kvælstofforilte og prøvede det selv første gang til en tandudtrækning onsdag den 11. december 1844, da det blev givet ham af *Gardner Quincy Colton* (1814-98). Kompagnonen, *John M. Riggs* (1810-95), trak hans tand ud uden smerte. Wells selv trak 15 gange tænder ud under kvælstofforilte, inden han fik lejlighed til at demonstrere dets virkning i Boston sidst i januar 1845. Demonstrationen fandt sted på Massachusetts General Hospital eller måske Phoenix Hall for Harvards medicinske studenter, hvor også en del af kirurgerne var til stede og blandt dem Warren. Morton var også til stede og havde lånt ham sine instrumenter til lejligheden. Resultatet af demonstrationen var en fiasko, og Wells blev pebet ud. Han kom sig aldrig over nederlaget og begik suicidium den 23. januar 1848, da han sad i fængsel i New York.

Onsdag den 14. oktober skriver *Charles Frederick Heywood* (1823-93), Warren's »house surgeon«, et brev til Morton, hvormed han på Warren's vegne inviterer ham til den følgende fredag den 16., at demonstrere sin nye opfindelse på Massachusetts General Hospital. Morton modtager brevet samme dag.

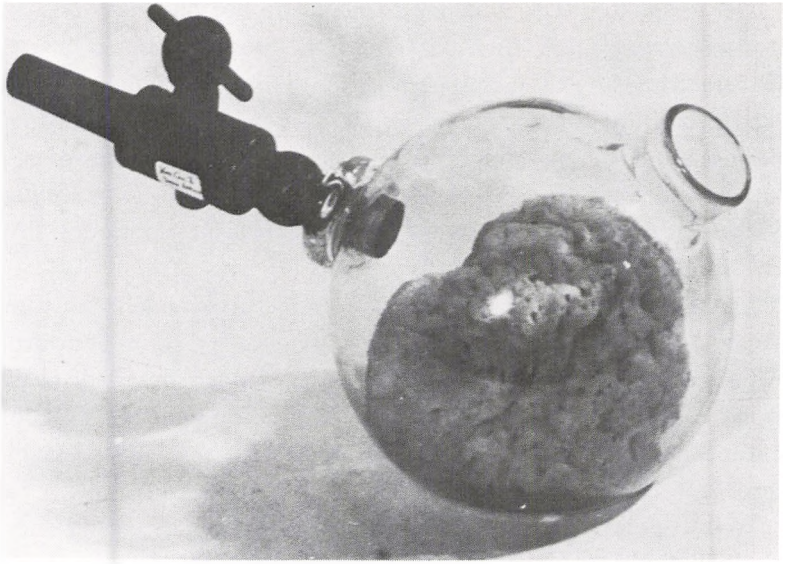

Morton's glaskugle brugt den 16. oktober 1846. Kopi i Charles King's Collection i London. Thomas 1975.

Fredag den 16. oktober klokken lidt over ti om formiddagen, noget forsinket, trådte Morton ind i auditoriet (senere benævnt: The Ether Dome) på Massachusetts General Hospital i Boston. Han var ventet af kirurgerne. Med sig havde han det apparat, han havde udtænkt og fået fremstillet af instrumentmageren *Nathan B. Chamberlain:* En glaskugle med et træmundstykke med hane, en svamp og en åbning til luft. Færdiggørelsen af apparatet havde taget længere tid end ventet. Apparatet brugte han til bedøvelse af patienten, en ung mand, bogtrykkeren *Gilbert Abbott*, der havde en tumor (angiom) på venstre side af halsen ved ramus mandibulae. Da patienten var bedøvet, sagde Morton: »Dr. Warren, your patient is ready«. Kirurgen, professor Warren, en af den tids mest kendte i Amerika, fjernede tumoren. Da det var vel overstået, uden smerter for patienten, sagde han til de mange tilskuere i auditoriet: »Gentlemen, this is no humbug«.

Hvem var til stede ved denne historiske begivenhed? Det er vanskeligt at give noget fuldgyldigt svar herpå, men en del af personerne kendes.

Begivenheden er gengivet flere gange. Ældst er et daguerreotypi, optaget et stykke tid senere, sikkert for at forevige begivenheden for eftertiden. Mon ikke der har været en vis konkurrence om, hvem der skulle med på billedet? Daguerreotypiet har sikkert været forlaget for den radering af *H. B. Hall,* som findes som illustration i *N. P. Rice's* biografi af Morton: »Trials of a public Benefactor illustrated in the discovery of Etherization«, fra 1859. Daguerreotypiet har sikkert også været forlaget for et maleri, som blev gengivet i et festskrift: The semi-centennial of anaesthesia 1846-96, fra 1897. Endelig findes der et stort maleri fremstillet af *Robert Hickley* (1853-1941), som blev påbegyndt i Frankrig 1882 og fuldendt i Washington 1893. Dette sidste billede er ikke historisk korrekt, men gengiver situationen efter kunstnerens opfattelse. Billedet hænger i Countway Library of Medicine, Boston.

Ud fra disse billeder kan nævnes ni personer, som går igen på de tre første billeder, men ikke alle var til stede ved den første anæsthesi: Patienten *Gilbert Abbott, W. T. G. Morton, John Collin Warren,* hans søn, kirurgen *Jonathan Mason Warren* (1811-67) (var ikke til

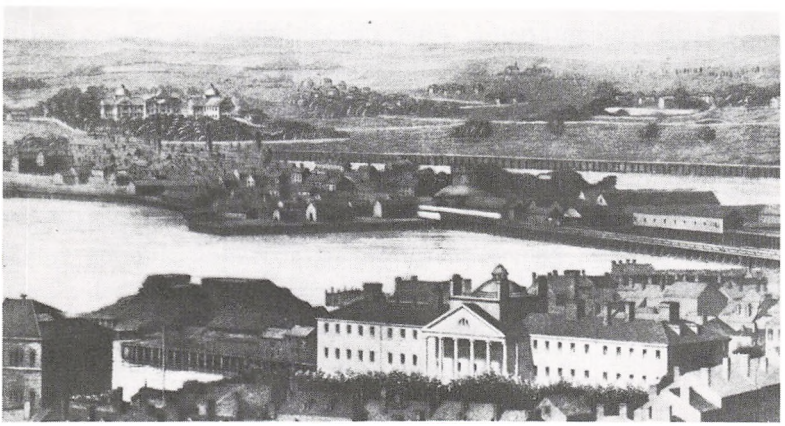

Massachusetts General Hospital ca. 1855. Med. Hist. Mus.

Billede af den »første« æter bedøvelse. Personerne er fra venstre: H. J. Bigelow, J. M. Warren, A. A. Gould, J. C. Warren, W. T. G. Morton, S. Parkman, S. D Townsend og G. Hayward. Stående omkring patienten:Gilbert Abbott. – Radering af H. B. Hall fra N. P. Rice's bog: Trial of a public Benefactor 1858. Keys 1945.

stede), *H. J. Bigelow*, *A. A. Gould*, *G. Hayward*, kirurgen *Salomon Davis Townsend* (1793-1869) og *Samuel Parkman* (1816-54), praktiserende kirurg. Ud over disse personer er det højst sandsynligt, at følgende også har været til stede: *Charles Frederik Heywood;* Morton's første patient, *Eben H. Frost*, der var købmand i Boston, havde Morton hentet om morgenen. Han kunne bruges som vidne, om det gik galt. Muligvis var der også en journalist fra »Boston Post« (?). Desuden har der været en del yngre læger og studenter i auditoriet.*

Morton hemmeligholdt, at han benyttede æter og kaldte det »Letheon«. (Lethe gr.: glemsomhed, senere også en af de seks floder i underverdenen). Navnet blev foreslået af *August Addison Gould* (1805-66), læge og concholog i Boston, som var Morton behjælpelig med forskellige praktiske ting. Gould var den, der rådede Morton til at sætte en ind- og eksspirationsventil på glaskuglens mundstykke,

* Professor Leroy D. Vandam, M.D. har venligst hjulpet mig med ovenstående oplysninger.

da den blev brugt næste dag. I 1847 opnåede de sammen patent på et nyt apparatur til administration af æter, som vist aldrig fik nogen større anvendelse.

Den 17. oktober fremkom en kort beskrivelse af operationen i »Boston Post«. Samme dag kl. 11 foretog *George Hayward* (1791-1863) den 2. operation, fjernelse af en tumor på overarmen af en kvinde, og Morton administrerede æter. Også dette forsøg gik godt.

Den 21. oktober bringer Boston Medical & Surgical Journal den første korte meddelelse om operation uden smerte, som findes i et medicinsk tidsskrift: »Stranges stories are related in the papers of a wonderful preparation, in this city, by administrating which, a patient is affected just long enough, and just powerfully enough, to undergo a surgical operation without pain«.

Den 27. oktober ansøger Morton & Jackson om patent på brugen af æter til bedøvelse. Ansøgningen blev fremsendt gennem patentagenten *R. H. Eddy.* Når Jackson var medansøger skyldtes det, at han mente at have foreslået Morton brugen af æter og derfor insisterede herpå. Morton anså det nok som en fordel for sagen at søge et samarbejde med den kendte videnskabsmand, men han fik kun ærgrelser heraf, og de blev kort efter »dødsfjender«.

Den 3. november giver Bigelow et uddrag af den senere artikel om de første operationer foretaget under æterbedøvelse i American Academy of Arts and Sciences i Boston.

Den 5. november må Morton hurtigst muligt, men konfidentielt, oplyse kirurgerne på Massachusetts General Hospital om, at Letheon var identisk med æter. Samtidig gav han hospitalet permanent licens på brugen heraf og donerede et af sine apparater til hospitalet. Dr. Hayward havde dagen før (?) meddelt Morton, at kirurgerne ikke var indstillet på anvendelsen af Letheon til operationspatienter, et hemmeligt stof, som de ikke selv måtte administrere.

Den 7. november blev brugen af æter genoptaget og Hayward foretog den tredje og første store operation, en amputation af et ben på den 21-årige *Alice Mohan,* som havde en knælidelse, med godt resultat.

Den 9. november holder *Henry J. Bigelow* foredrag i Boston Society of Medical Improvement om de fem første æterbedøvelser: »Insensibility during surgical operations produced by inhalation«. Heri omtaler han også de tilfælde af tandekstraktioner, han har set Morton udføre, og nævner, at Morton har foretaget over 200 af disse.

Den 12. november får Morton & Jackson patent brev No. 4848 på brugen af æter til bedøvelse udstedt af United States Patent Office.

Den 18. november blev Bigelows foredrag publiceret i Boston Medical & Surgical Journal, som også havde en kort leder om æterindåndingen: Operations without pain, som udtrykker begejstring og forventning.

Den 19. november blev Bigelows artikel trykt i Boston Daily Advertiser og Daily Evening Transcript.

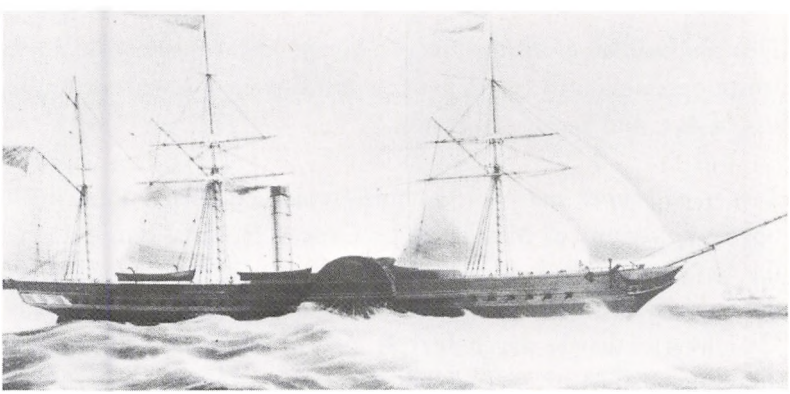

Hjuldamperen »Acadia«, Cunard Line. Ellis 1976.

Den 21. november skriver *Oliver Wendel Holmes* (1809-94), professor i anatomi & fysiologi og litterat, Harward Medical School, Boston, et brev til Morton, hvori han foreslår betegnelsen »anaesthesia« (gr., an: ingen; aisthesia: følelse) for den tilstand, patienten blev bragt i ved inhalation af æter. For stoffer, der har denne virkning, foreslog han betegnelsen »anaesthesia agents«. Anæsthesi var ikke et nyt ord i medicinsk terminologi, idet det blev brugt som betegnelse for følelsesløse hudområder. Nu fik ordet en ny og anden betydning, som siden da har været accepteret i engelsk-talende lande.

Holmes brev var resultatet af hans overvejelser efter et møde, som blev afholdt nogle dage inden hos dr. Gould, hvor han, Morton og Bigelow var til stede. Formålet med mødet var at finde frem til den bedste terminologi for opfindelsen.

Den 28. november skriver *Jacob Bigelow* (1786-1879), professor i Materia Medica ved Harvard University, botaniker og far til kirurgen, til sin ven dr. *Francis Boott* (1792-1863) i London. Dr. Boott var amerikansk læge og botaniker, der praktiserede i London. Foruden brevet vedlægger Bigelow sønnens artikel i The Advertiser.

Den 3. december afgår hjuldamperen »Acadia«, Cunard Line, fra Boston. Der afgik en damper hver måned, men ca. 3. november var for tidligt, hvis Bigelows foredrag skulle vedlægges faderens brev, et foredrag, som han nok har afventet. Bigelows brev med artikel kom med »Acadia« denne dag.

Den 9. december giver J. C. Warren sin fremstilling af begivenheden i Boston Medical and Surgical Journal, dog med forkert dato (17.). Derefter går han over til en omtale af æterens virkning på hjernen, muskler, hjertet og respirationen. Titlen er: Inhalation of etherical vapor for the prevention of pain in surgical operations.

Det var af speciel stor betydning, at han gav en fremstilling og den medvirkede stærkt til overvindelsen af kirurgernes skepsis.

Boston Medical & Surgical Journal havde i 1847 over 200 indlæg om ætherindåndingen.

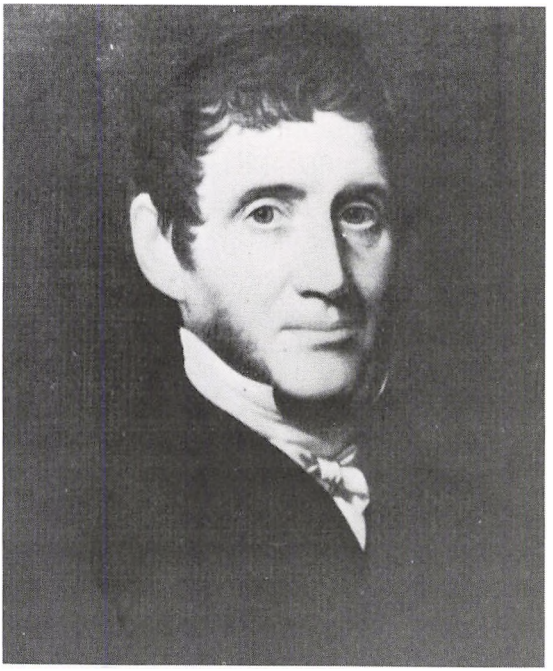

Dr. Francis Boott, 1792-1863, amerikansk læge og botaniker. Praktiserede i London. Ellis 1976.

Den 16. december ankommer »Acadia« til Liverpool. To uger var en normal tid for rejsen. Her blev posten overført til General Post Office, sorteret og sendt med tog til London. En tur på 210 miles, som tog ca. 12 timer. Posten blev hentet på Euston Station, London, med hestevogn til General Post Office, hvor den blev sorteret og udsendt fra.

Tirsdag den 17. december modtog dr. Boott brevet på sin adresse, 24 Gower Street, London. Det er sandsynligt, at Boott samme dag underrettede *Robert Liston* (1794-1847), professor i kirurgi, University College Hospital, om nyheden og viste ham brevet og artikel. Selv må han samme dag eller tidligt næste dag have henvendt sig til instrumentmageren, *Mr. Hooper,* 7 Pall Mall East, som fremstillede et æterapparat.

Den 19. december. Dr. *William Fraser* (1819-63), der var skibslæge på S/S »Acadia«, rejste til Dumfries, lige nord for grænsen til Scotland, 159 miles fra Liverpool, samme dag som han ankom til Liverpool. Her overbeviste han kirurgerne *William Scott* (1820-87) og *James M'Lauchlan* (1779-1848) på Dumfries & Galloway Royal Hospital til at foretage en amputation, mens patienten blev bedøvet med æter. Dr. Fraser gav bedøvelsen med et apparat, han selv havde samlet, som havde en vis lighed med Mortons. Han har muligvis under sit ophold i Boston set anvendelsen af æterindåndingen. Skibene lå længe i havn dengang.

Samme dag fik Dr. Boott sin nabo, tandlægen *James Robinson*, til at trække en tand ud på *Miss Lonsdale*, mens hun var bedøvet med Hooper's apparat. Eksperimentet foregik i Dr. Boott's studereværelse og havde et heldigt udfald.

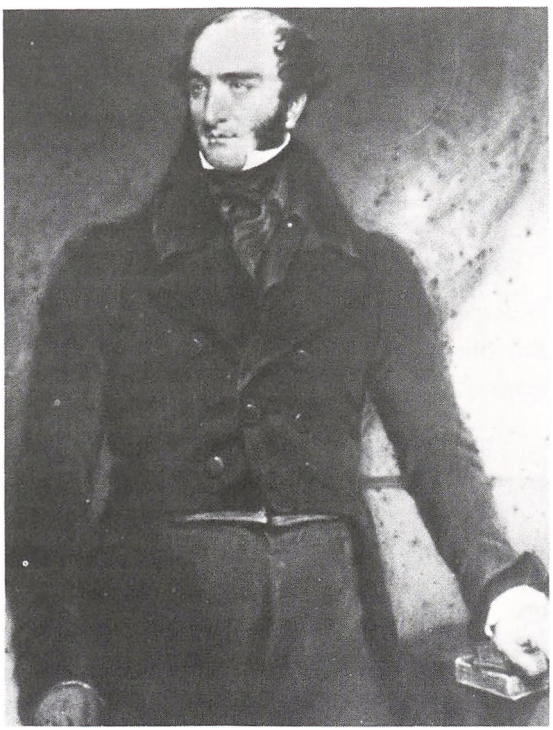

Professor Robert Liston, 1794-1847, kirurg ved University College Hospital i London. Ellis 1976.

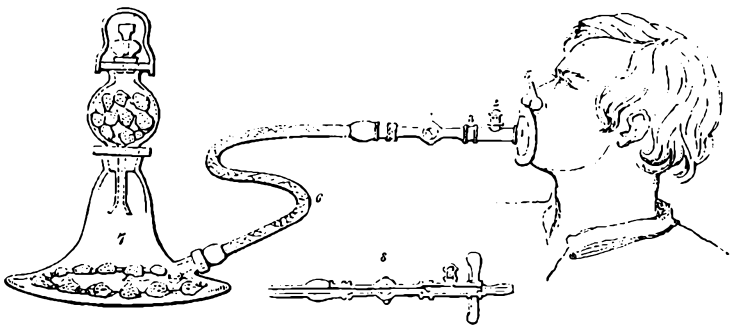

Hooper's æter-inhalator. Illustrated London News 1847. Duncum 1947.

Mandag den 21. december foretog professor Liston to operationer på University College Hospital på patienter, der blev bedøvet af instrumentmageren *Peter Squir,* Oxford Street. Han benyttede et apparat, som han havde fremstillet til formålet i løbet af de to foregående dage. Den første patient var den 50-årige butler *Frederic Churchill,* som fik amputeret et ben. Den anden patient, en mand, fik fjernet den halve negl på en storetå, en operation, der var kendt som særlig smertefuld.

Liston døde ét år senere, den 7. december af et rumperet aortaaneurisme.

Operationerne blev overværet af mange tilskuere, blandt hvilke muligvis var *James Young Simpson* (1811-70), professor i obstetrik, Edinburgh, og den senere meget kendte anæsthetist *Joseph Clover* (1825-82), London.

Den 22. december foretog *Antoine Joseph Jobert de Lamballe* (1799-1867), kirurg på Hôpital Sct. Louis, Paris, sit første forsøg med æter, men uden held. Nyheden om æter blev sandsynligvis bragt til Paris af *Edward Warren,* patent-agent for Morton. Han skrev senere flere brochurer for Morton om brugen af æter. Han var ikke, som det har været hævdet, i familie med J. C. Warren, hvis broder *Edward Warren* (1804-78) (altså samme navn) udstedte en erklæring herom i Boston Medical and Surgical Journal i juli. Edward Warren kom

sandsynligvis til England med hjuldamperen »Acadia«. Han må have rejst hurtigst muligt til Paris, for der, som Morton's repræsentant, at sikre hans patentrettigheder. Han medbragte sandsynligvis også et brev fra Morton og et af hans apparater til den amerikanske læge *Francis Willis Fisher* fra Boston, som arbejdede hos Lamballe. Lamballe omtaler, at han blev assisteret af en amerikansk kirurg til hans første forsøg med æter.

Den 24. december foretager Lamballe et nyt forsøg med æter til en operationspatient, denne gang med held.

Den 26. december publiceres Bigelows artikel fra The Advertiser i London Medical Gazette under titlen: »Animal magnetism superse-

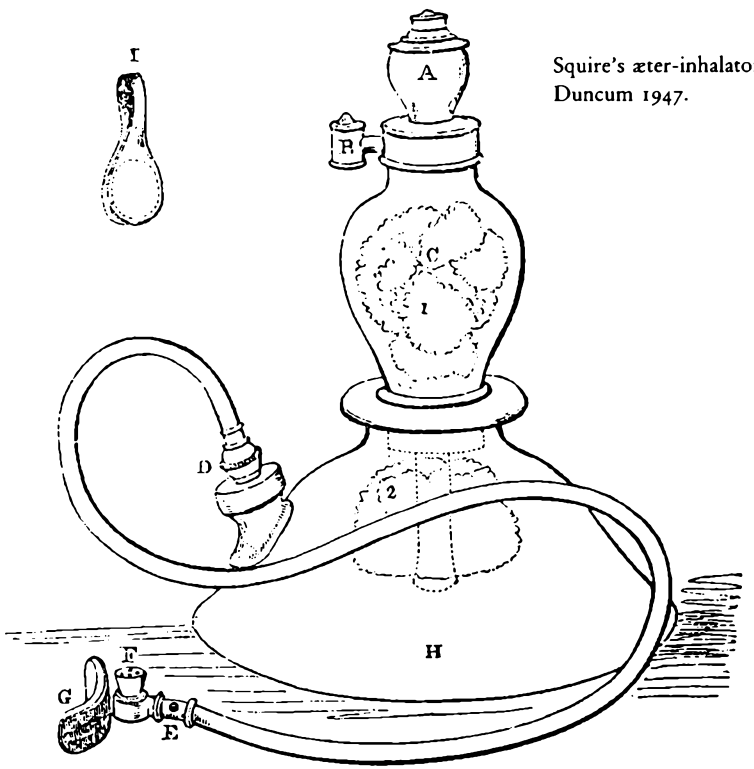

Squire's æter-inhalator. Duncum 1947.

ded – discovery of a new hypnopoietic«. Det må være Boott, der sendte den til redaktionen, ligesom han sendte den til The Lancet, der bragte en lignende meddelelse samme dag.

1847

Den 2. januar er Bigelow's artikel trykt i The Lancet: Surgical operations performed during insensibility, sammen med et brev fra Boott, en kort beretning fra Boott om tandekstraktionen den 19. december, og et brev fra Liston til Boott om hans to operationer.

I samme nummer af Lancet er gengivet et brev fra Morton's netop ansatte agent i London, *James A. Dorr,* Duke Street, St. James's. Brevet er dateret den 28. december, og heri gør han opmærksom på, at Morton på grund af patentet har krav på en afgift af hver bedøvelse. Kravet blev overhørt af alle kirurger i England.

I samme nummer var der en ledende artikel, som rosende omtalte æterindåndingen, men anbefalede forsigtighed.

Lancet havde dette år næsten 200 indlæg om æterinhalationen.

Den 9. januar er Boott's tandekstraktion beskrevet i Illustrated London News, sammen med en illustration af Hooper's apparat.

Den 19. januar giver *James Young Simpson* i Edinburgh æter ved hjælp af en svamp til en fødende; det var første gang, det blev benyttet til en fødsel.

Den 21. januar holder kirurgen *Joseph Francois Malgaigne* (1805-65), Hôpital Sct. Louis, Paris, foredrag i »Academie Royale de Medicine« om sine fem første operationer, hvor patienterne var bedøvede med æter. Han benyttede hertil et tykt stykke slange, som indeholdt noget æter, og holdt det for det ene næsebor. Patienterne inspirerede gennem slangen og eksspirerede gennem munden.

Tirsdag den 26. januar sender den danske læge, *Emil Theodor Paulli* (1814-78), et brev fra Paris til professor *Sophus August Vilhelm Stein*

(1797-1868), kirurg på Det kongelige Frederiks Hospital. Heri omtaler han, at han har set 30 æterbedøvelser, og han redegør nærmere for de 20. De fleste var vellykkede, men der er ingen oplysninger om, hvor de blev foretaget og af hvem. Hvornår brevet nåede frem er også ukendt. Paulli havde været kandidat hos Stein, 1842-45, og var nu på en to-års studierejse. Efter sin hjemkomst blev han reservelæge hos Stein, 1848-51.

Tirsdag den 9. februar var der møde i Philiatrien (et københavnsk lægeselskab, der blev dannet som modvægt til Det kongelige Medicinske Selskab i 1829, det eksisterede indtil 1872). Referatet fra mødet lyder i al sin enkelthed: »Licent. Lehmann gjorde Selskabet bekendt med den nye Opdagelse af ved Ætherindaanding at frembringe Følelsesløshed. Saa vel i dette som i de følgende Möder berettedes denne Opfindelse videre Fremgang og de Erfaringer, som derom være gjorte paa vore egne Hospitaler«. *Georg Carl Heinrich Lehmann* (1815-90) var sekretær for Selskabet (1843-52), og det var almindeligt, at møderne blev indledt med meddelelser fra sekretæren om faglige nyheder. Hvor han havde sine oplysninger fra, er ukendt, men tidsskriftsmeddelelser er nok mest sandsynligt. Oplysningerne kunne også, men mindre sandsynligt, stamme fra Paullis brev, som nok kunne være nået frem på 14 dage.

Dette er den første meddelelse om brugen af æter til anæsthesi, som blev givet herhjemme i et lægeligt selskab. Mærkeligt nok findes der ingen meddelse om, at det blev forelagt i Det kongelige Medicinske Selskab i København, men det er måske et udslag af den konkurrence, der var mellem de to selskaber.

Det anførte referat er meget kort, og det er en skam. Det havde været interessant at vide, hvor detaljeret de udenlandske begivenheder blev beskrevet og især om beskrivelsen af det benyttede apparatur. Lehmanns indlæg har nok hovedsageligt bestået af referater af tyske, franske og engelske artikler herom.

Dagspressen holdt sig ikke tilbage med meddelelser om den epokegørende opdagelse, og det vakte en ret stor utilfredshed blandt lægerne, som det skal omtales senere.

Inden der blev bedøvet patienter herhjemme, fremkom der mindst 6 artikler herom. Den første, jeg har fundet, er fra »Morgenposten«.

Den 19. januar kommer Morgenposten med en kort omtale af Liston's to operationer, hvor patienterne indåndede æter uden at mærke noget til, hvad der blev foretaget med dem.

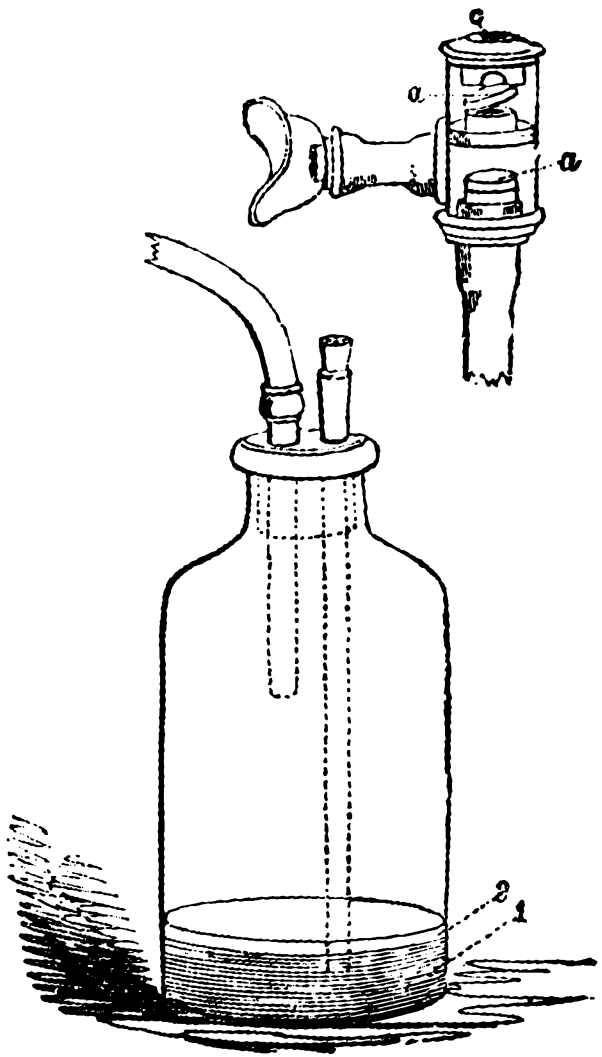

Jacob Bell's flaske, januar 1847. Var det den, der blev beskrevet i Morgenposten den 30. januar? Duncum 1947.

Den 30. januar bringer samme dagblad en mere interessant artikel om den »Bedøvende Svovlæter« hvis opfindere er to »amerikanske kirurger« Jackson og Morton. Herefter beskrives det anvendte apparatur:

»Man lader Patienten, der skal underkastes Operation, indaande Ætheren af en Glasflaske, som indeholder Svampe, der er dyppet i Ætheren og har to Rør, hvoraf det ene gaar lige ned til Flaskens Bund og er bestemt til at hidføre en bestandig Luftstrøm medens det andet bortfører Ætherdunsten fra den øverste Del og leder den ind i Patientens Aandedrætsorganer. Den ud af Flasken fremragende Del af disse Rør er forsynet med et sindrigt Klapsystem, giennem hvilket den indaandede Luft udlades uden at trænge ud i Flasken. Sædvanligvis er 2 til 3 Minutter tilstrækkelige til at bevirke Bedøvelsen, men stundom har ej engang 10 Minutter været tilstrækkelig, især hos Folk, som er vant til stærke Drikke. De Syge mister i Regelen ikke ganske Bevidstheden, hører enkelte Ord, og mærker ogsaa, at Noget foretages med dem, uden dog selv ved de smerteligste Operationer at føle ringeste Smerte. I Paris og London anvendes Methoden allerede af flere Tandlæger. Bedøvelsen varer kun faa Minutter, men kan naturligvis efter Behag fortsættes ved gentaget Indaanding af Æther, uden at man deraf sporer skadelige Følger. Dog maa man vist fare frem med den yderste Forsigtighed, paa Grund af Ætherens store Brændbarhed.«

Efter denne beskrivelse er det praktisk talt muligt at fremstille et apparat. Det har måske givet hospitalslægerne noget at tænke på, eller var det det, der specielt irriterede dem?

Den 18. februar bringer »Fædrelandet« en længere artikel: Efter omtale af Jackson og Morton, der hver gang lader deres patienter indånde æter, inden de trækker tænder ud, nævnes, at lignende forsøg er foretaget i London, Paris og Leipzig. Liston's to operationer og Malgaignes operationer omtales. I Leipzig havde nogle tandlæger trukket tænder ud. Indåndingen af dampene virker efter hensigten, men der må udvises forsigtighed, det kan muligvis være skadeligt. Ved indåndingen frembringes beruselse, nogle bliver be-

vidstløse, andre beholder opfattelsesevnen uden smerter selv ved store operationer. Virkningen varer 5-10 minutter uden ubehagelige virkninger bagefter, udover hovedet føles tungt.

Lørdag den 20. februar omtaler »Morgenposten« svovlæterens fortræffelighed i en afskrift af et brev dateret *Boston den 26. november 1846*, som *John Warren* har sendt til »British and Foreign Review«. Om brevet er skrevet af John Collins Warren er mig ubekendt, men jeg synes ikke stilen er hans, men hvem ved?

Indholdet er omtrent følgende: En ny – eller gammel – anvendelse af æter har fundet sted i Boston, idet indånding af æter gør patienter følelsesløse over for operationssmerter. Denne tilstand varer 5-10 minutter. En hofte (lår?) er amputeret, et bryst skåret af og tænder trukket ud uden smerte. Kun hos få er midlet uvirksomt. Nogle ved ikke, hvad der foregår; andre ved, hvad der sker, men uden smerte. Værdien heraf forringes ikke af efterveerne. En operatør har fortalt, at det kan anvendes til store og små operationer. Han foretrak dog ved »delikatere« operationer at have patienten i en naturlig tilstand. Det er for tiden vanskeligt at udtale sig om muligheder og onder, men lægevidenskaben kan vente sig meget heraf. Midlet er indført af en tandlæge, og det er nok tandlægerne, der vil gøre brug heraf.

I samme nummer af »Morgenposten« refereres kort et tilfælde, hvor professor *Langenbech* (B.R.C.v. Langenbech, 1810-87) i Kiel har amputeret et ben. Indånding af æter 3 minutter. »Amputationen varede et halvt Minut, og Forbindingen medtog et Kvarter«. Patienten var vågen, men føler ingen smerter kun tryk ved snittet og rystelse ved gennemsavningen.

Den 22de februar er den samme operation refereret i »Flyveposten«.

Disse referater kom, inden nogen patient blev bedøvet herhjemme, eller omtrent samtidig hermed. Jeg er ikke gennem disse referater kommet datoen nærmere for det første eksperiment på Almindeligt Hospital hos *Søren Eskildsen Larsen*, 1802-90. At der har været tale om ét såkaldt »experiment«, er der næppe tvivl om, hvilket

fremgår af *Brandes'* senere referat af begivenheden. At det heller ikke stimulerede til flere eksperimenter fremgår af Selmers bemærkning, hvor han siger »Prof. Larsen har imidlertid ikke anstillet flere forsøg«.

Hvilken dag det første eksperiment blev foretaget er således stadig uvis, men tages der hensyn til ugedagene, er de mest sandsynlige datoer 18., 19., 20. Den 21. var en søndag. I Selmers (*Harald Selmer*, 1814-79, redaktør af Bibliotek for Læger, senere psykiater) artikel nævnes det i parentes, for den tredje patient fra Frederiks Hospital: »Nogle Dage i Forvejen havde dette Subjekt indaandet Æther gennem et utæt og i flere Henseender ufuldkomment Apparat, og kunde dengang ikke bedøves, men blev oprømt og snakkesalig og ret pludselig, ganske som om han havde en Pidsk«. Dette var den »ældre Dranker«, der blev brændt med ferrum candens og bedøvet med æter *den 24de februar*, altså en onsdag. Datoen kan fastslås, da jeg har fundet journalen for patienten. Der er dog intet notat i journalen om forsøg med æter før den 24. februar. Nogle dage inden kunne være mandag eller lørdag. I så fald må eksperimentet på Almindeligt Hospital have fundet sted fra den 17.-19. eller måske den 20. Når tirsdagen udelukkes er det, fordi der ikke i referatet for Philiatrien fra *den 16.* er nævnt noget om anæsthesi, selv om udenlandske erfaringer nok har været omtalt som lovet i referatet fra den 9.

Tirsdag den 23. februar forelægges eksperimentet på Almindeligt Hospital i Philiatrien. Referatet er følgende: »Cand. Brandes (*Ludvig Israel Brandes*, 1821-94) meddelte et Forsög med Indaanding af Ætherdampe, der var anstillet paa Almindeligt Hospital.

Operationen, hvorved den anvendtes, var en Application af ferrum candens ved en tumor albus af Knæet paa en ung Pige. Under en Indaanding af henved 10 Minutter gjennem et temmelig ufuldkomment Apparat, blev hun lidt efter lidt dösig, lukkede Öinene og svarede tilsidst ikke paa de Spörgsmaal, der gjordes hende. Patienten, der pleiede at skrige, hver Gang man berörte hendes Knæ, forholdt sig denne gang meget rolig ved Beröring og Udstræk af

Extremiteten og syntes ikke at mærke noget dertil. Under Applicationen af ferrum candens skreg hun derimod, medens hun talte temmelig forvirret. Under Operationen var Tilstanden vedligeholdt ved Gjentagelse af Indaandingen. Ansigtet var rödt; ligeledes viste der sig en stærk Rödme paa Brystet, der forsvandt strax efter Operationen. Pulsen holdt sig uforandret.

Da Patienten senere adspurgtes, om hun vidste, hvad der var foretaget ved hende, benegtede hun det; hun erindrede imidlertid dog, at der var gjort noget ved Benet, der havde forvoldt hende Smerte. Hun klagede over Hovedpine og Svimmel, der forsvandt efter et Par Timers Tid, efterat man havde givet hende en Kop Kaffe. Om Eftermiddagen og den fölgende Dag var hun endnu lidt mere sövnig end sædvanlig, iövrigt fuldkommen vel.«

Det var måske naturligt, at dette forsøg ikke fristede til flere eksperimenter lige straks. I juni måned publicerer Brandes i Ugeskrift for Læger, hvad han kalder: »Forsøg til Hospitalsrevue«. I andet afsnit om Erysipelas ambulans omtaler han en operationspatient.

»En Dame fra Landet, paa hvem en godartet Svulst i Parotide Regionen blev borttaget, fik et secundært Anfald af Sygdommen under Ambulationen.

Jeg skal blot i forbigaaende bemærke, at der ved denne Operation blev anvendt Ætherindaanding med meget gunstigt Udfald, idet Patienten Intet følte til største Delen af Operationen. Dette hører imidlertid til de sjelnere heldige Tilfælde i den rigtignok ikke store Forsøgsrække, der er anstillet her paa Hospitalet.«

Denne patient blev opereret mandag den 12. april. Det forekommer derfor sandsynligt, at der ikke blev bedøvet patienter på Almindeligt Hospital mellem februar og april.

Patienten må således være Larsens andet forsøg. Det stemmer med Selmers tidligere omtalte bemærkning om, at han ikke havde foretaget flere forsøg. Han nævner også, at han har afsluttet sin artikel lige før trykningen for at få de flest mulige eksperimenter med, derfor står den til sidst. Da Buntzens artikel er dateret den 6. april kan Bibliotekets nummer være udkommet ca. lørdag den 10. april, altså

Andreas Buntzen, 1811-80, reservelæge senere professor ved Frederiks Hospital. Det var egentlig ham, der indførte anæsthesien i Danmark. Med. Hist. Museum.

lige før Larsen udførte det andet eksperiment. Der er ingen datoangivelse på numrene.

Det er nemmere at datere de første eksperimenter på Det kongelige Frederiks Hospital, dels fordi de står beskrevet i Selmers artikel og flere af journalerne er fundet, og dels fordi Buntzen (*Andreas Buntzen,* 1811-80, reservelæge på Frederiks Hospital, senere professor) har dateret de af ham foretagne forsøg på patienter, der fik trukket tænder ud.

Den 24. februar blev to patienter bedøvet. Den ene fik fjernet en negl på en storetå, den anden blev brændt med ferrum candens for en tumor albus i knæet. Det er »den ældre Dranker«, der, efter Selmer, blev forsøgt bedøvet et par dage inden. Han blev siden bedøvet den

31. marts for samme behandling, og blev endelig amputeret den 1. juli ligeledes under æterbedøvelse.

Disse eksperimenter var tilfredsstillende nok til at stimulere til en fortsættelse. Af Selmer's 12 beskrevne forsøg er de 11 fra Frederiks Hospital. Det 12. forsøg er fra Garnisons Sygehus, hos professor *Jacob Christian Bendz,* 1802-58. Dette forsøg var ingen succes, æterindåndingen blev opgivet og patienten blev opereret på »almindelig« måde, men hvornår? Bendz har ikke omtalt dette eksperiment i sin »Beretning for Garnisons Hospitalets 3die Afdeling« for 1847, hvilket nok er forståeligt.

Torsdagen den 25de februar bringer »Fædrelandet« en længere artikel om anvendelsen af æter, som i denne forbindelse kommer til hjælp:

Først omtales nogle forsøg, som nu er foretaget i München hos professor *Rothmund* (F. Cr. v. Rothmund, 1816-71) og i Erlangen hos professor *Heyfelder* (John F. M. Heyfelder, 1798-1869). Dernæst hos *Malgaigne* (J. F. Malgaigne, 1806-65), *Velpeau* (Louis Velpeau, 1795-1867) og *Roux* (Philibert Joseph Roux, 1807-77) i Paris, de fleste med et godt resultat. Også i London har dr. *Key* opnået gode resultater. At der er forskel på den måde patienterne reagerer anses for naturligt. Nogle er bevidste, andre fortumlede, nogle helt bevidstløse, andre udtrykker glæde. I Boston er der nedsat en komité til prøvelse af sagen, og den fraråder brugen af æter til patienter, der har anlæg for apoplexi, congestioner i brystet og hovedet, og som lider af organiske sygdomme i lungerne og hjertet. Der gøres opmærksom på æter-luftblandingens eksplosionsfare. Herefter beskrives kort nogle af de apparater, der er anvendt i Frankrig og England.

Indlægget afsluttes med følgende: »Efter Forlydende skulle ogsaa disse Indaandingsforsøg med Æther ved Operationer være blevet anstillede her i Kjøbenhavn baade paa Almindeligt Hospital af Overchirurg *Larsen* paa Frederiks Hospital af Professor *Stein* og paa Militærhospitalet af Professor *Bendz*, paa første Hospital med tilsigtet Virkning. Det er at vente at vedkommende Læger ville gjøre

Publicum bekjendt med denne vigtige Sag. Man fortæller ogsaa, at der er gjort Forsøg paa Veterinairskolen med en Hest.«

Den 26. februar bringer »Nyt Aftenblad« en meddelelse, som kan supplere ovenstående. Indledningen er i kortere form stort set det samme som ovenfor, men til slut står:

»Vi meddelte, at der nu er gjort flere Forsøg i Sverrig, og vi i Dag meddele, at det samme er skeet her, hvor man, efter hvad vi have bragt i Erfaring, har gjort Forsøg paa tre Personer. Med Hensyn til de to, mislykkedes det, men den tredie bedøvedes saa stærkt, at man foretog en meget smertefuld Operation, at borttage Neglen paa den store Taa, uden at han følte Smerte. Angaaende Efterveerne af denne Ætherrus skal sidstnævnte have forklaret, at det langt overgik Virkninger af 10 Glas Punsch.«

Nøjagtigt hvilke tre tilfælde, der refereres til, er lidt usikkert, men jeg vil tro, det er ét forsøg på hvert hospital, der tænkes på. Selv om »Fædrelandet« mener, at eksperimentet på Almindeligt Hospital havde den tilsigtede virkning, er det knapt rigtigt. Forsøget på Garnisons Hospital, som ikke lykkedes, må efter dette være foretaget samtidig med dem på Frederiks Hospital, altså den *24. februar.*

Buntzen havde, indtil Selmer fremkom med sin artikel ca. lørdag den 10. april, brugt æter 14 gange til patienter, der fik foretaget tandudtrækninger i perioden fra den 28. februar til den 2. april. Når han har benyttet æter til så mange patienter, er det netop, fordi han skønner, at tandudtrækninger er særdeles velegnede, »en sand Prøvesten for Intensiteten af Ætherens bedøvende Virkning«. Han har dog ikke vurderet resultaterne »fra det videnskabelige Synspunkt«, men blot offentliggjort sine notater. Foruden de 14 tilfælde, som alle var tilfredsstillende, har han 3 tilfælde, hvor æteren ikke virkede.

Efter en del mere almindelige bemærkninger om æterbedøvelsen, nævner han, at flere studenter har prøvet æter-inhalation og nogle flere gange efter hinanden. Efter alle disse forsøg er han af den opfattelse, at inhalationen er helt uskadelig.

Buntzen erklærer sig som overbevist om den nytte, kirurgien kan

drage heraf om ikke nødvendigvis ved alle operationer. Han slutter med ... »at Kunsten ved den (æterbedøvelsen) kan siges at have vundet noget Terrain fra den jordiske Forkrænkelighed«.

På Frederiks Hospital blev der således ialt foretaget 28 forsøg, inden Selmer publicerede sin artikel i Bibliotek for Læger i begyndelsen af april. På Almindeligt Hospital og Garnisons Hospital kun ét hvert sted, og begge forsøg var delvist eller helt mislykkedes!

Dagspressen fortsatte imidlertid med flere meddelelser om æterens velsignelser og nu også dens farer.

Den 26. februar har »Nyt Aftenblad« en meddelelse om brugen af æter i Sverrig, hvor Dr. *Palmgren* (Erik Georg Palmgren, 1810-55, militærkirurg) ved hjælp af et af ham konstrueret apparat har foretaget flere forsøg. Han har forelagt dette i »Selskabet for Læger«, (den 9. februar) som vil publicere en tegning af apparatet i Hygiea (den kom desværre aldrig). I Gottenborg har Dr. *Dickson* (Carl el. Charles Dickson, 1814-1902, practicus) bedøvet »et 26-årig Fruentimmer« til en tandudtrækning, som hun ikke mærkede noget til.

Den 27. februar bringer »Morgenposten« den samme meddelelse.

I samme nummer af »Morgenposten« omtales et reskript udsendt af Den kongelige Regering i Bayern, hvori det nævnes: Da anvendelsen af svovlæteren endnu ikke kan anses for sikker for liv og sundhed, og ifølge efterretninger fra Paris er bekræftet, at den kan være farlig, skal regeringen meddele, at den kun må anvendes af praktiske læger og ingenlunde af underordnede kirurger. De praktiske læger har indmeldelsespligt til fysikaterne, der så kan indberette til regeringen om erfaringerne.

Den 1. marts kan »Flyveposten« meddele, at æterdampen nu også anvendes herhjemme og i nogle tilfælde meget heldigt. Blandt andet har en håndværkssvend fået amputeret armen (?). Da operationen var forbi, bad han om, at operationen blev opsat til næste dag uvidende om, at den var overstået.

Selmer har ikke en sådan operation opført blandt de 12, han omtaler, så journalisten har nok kun hørt efter med et »halvt øre«.

Samme dag har »Morgenposten« en kort meddelelse om æterens anvendelse herhjemme til tre patienter, hvoraf den ene fik fjernet en negl på en tå.

Den 5. marts har »Fædrelandet« et langt referat af en artikel af *Leon Faucault*, som har stået i Journal des debats, omhandlende Det Franske Videnskabernes Selskabs forhandlinger den 8. og 15. februar:

Den indledes med nogle filosofiske betragtninger: »I det Øjeblik, man sætter det skrækkelige Apparat i Munden er man kun 10, 20, 30, Minutter fra Døden, siger de. Det er forfærdeligt!« Til trods herfor anses æteren for vigtigt blandt de kirurgiske virksomme midler, og dets modstandere er i aftagende.

Brugen af æter sammenlignes med drukkenskab, en rus, idet æter og alkohol har meget af samme virkning, kun er æterens stærkere og mere ædel.

Herefter refereres nogle forsøg som hr. *Flourens* (Pierre Jean Marie Flourens, 1794-1867, fysiolog, Paris) og hr. *Longet* (F. A. Longet, assistent hos Flourens) har foretaget på dyr. Nerverne fra rygmarven blotlægges og stimuleres uden smerte for dyrene, idet æteren har en forbavsende kraft. Longet skelner mellem to perioder, den første påvirker kun hjernen: forstanden, viljen og hukommelsen, mens følelsesprincippet er uberørt. Den anden periode påvirker også denne, og legemet beholder ikke anden evne end den at få liv igen. Dette kan principielt overføres til mennesker.

Denne udredning er ganske lang og omstændelig. Referatet vender sig derefter mod det mere praktiske: eksplosionsfaren og brændbarheden af dampene, som i praksis ikke har vist sig særlig alvorlig.

Der sluttes med en lovprisning af Jackson, hvem opdagelsen skyldes. I Frankrig sættes hans navn lige så højt som Jenners (Edward Jenner, 1749-1823). »Fire Uger i det Højest have været

tilstrækkelig til at hæve Jackson til en Højde, hvorfra Fremtiden ikke vil nedstyrte ham«.

Den profeti holdt ikke stik!

Samme dag har »Morgenposten« et kort indlæg, hvor det omtales at *Velpeau, Roux* og *Flourens* daglig beretter velgerninger ydet af æterindåndingen, hvorimod lægen og kemikeren *Magendie* (Francois Magendie 1783-1855, professor, kirurg, Hotel Dieu) optræder som modstander heraf. »Ætherberusningen frembringer hos Fruentimmere livlige, elskovsfulde Drømme om sanselig Kærlighed; at en sædelig Pige efter 2 Minutter Æther-Indaanding forvandles til en vild og overgiven Kvinde og kastede sig med saa udtryksfulde Ord og Gebærder over Operatøren, at Faren blev paa dennes og ikke paa den Opererdes Side. Dr. Magendie frygter for, at Vellystninger af begge Kiøn vil misbruge dette Middel ligesom Opium til deres skændige Hensigter«.

Den 6. marts udkommer Ugeskriftet og heri findes en redaktionel artikel: »Om Indaandingen af Æther-Dampe, som Middel til at fremkalde Ufölsomhed for ydre Indtryk«. Redaktørerne var *L. Brion* (Leo Urbino Brion, 1813-63, senere overlæge ved Brandkorpset) og *C. Hempel* (Christian Frederik Hempel, 1814-75, dr. med., prosector, senere distriktslæge i København), hvem af dem, der skrev den, er ukendt.

Denne artikel er den første offentlige bekendtgørelse i et dansk fagtidsskrift. Skribenten var åbenbart ikke tilfreds med avisernes bekendtgørelser om æterindåndingen, som ... »med utidig Iver udbasuneres i de almindelige Dagblade ...«. De talrige forsøg, der er foretaget, vidner uden tvivl om æterdampenes evne til at ophæve smerter efter kort tid. Derefter omtales kort Morton, Jackson, Liston og andre kirurger. Det vigtigste, der indeholdes i denne artikel, er omtalen af de benyttede apparater ... »som de synes temmelig ufuldkomne. De bestaar af en Beholder af Glas eller en Blære, forsynet med to rørformige Aabninger hvoraf den ene ender i et böjeligt Rør«. ... »Senere har man benyttet et mere hensigtsmæs-

sigt Aapparat, nemlig konstrueret saaledes, at Røret ender sig i et Mundstykke, der kan slutte lufttæt om Munden; dette er igen forsynet med Klapper, een som aabner sig under Indaandingen og lader Ætherdampene indstrømme i Luftvejene, en anden som aabnes under Udaandingen og forhindrer den udaandede Luft fra at föres tilbage til Ætherbeholderen.« Forløbet af æterindåndingen eksemplificeres ved beskrivelse af franske tilfælde, hvorefter kort omtales ... »Æther-Indaandingen ere bragt i Anvendelse ved Operationer, navnlig med et ufuldkomnere Apparat og enkelte Gange med det tilsigtede Udfald ...«. Det konstateres at ... »Fremdeles gives der mange Operationer, hvis Langvarighed nödvendigviis gjöre dette Middel uanvendeligt, og mange hvor Patientens fulde Bevidsthed er nödvendig til Chirurgens Vejledning under Operationen ...« ... »Sagen (har) ogsaa upaatvivlelig en moralsk Side; ligesom der og synes at være noget Uhyggeligt ved at foretage Operation paa et Individ, der med Overlæg er bragt i en Cadaver lignende eller beruset Tilstand«.

Skribenten er noget tvivlende overfor, om det vil finde almindelig anvendelse og om ... »den overdrevne Enthusiasme, hvormed Experimenter i flere Lande gjöres uden Plan og Orden, ja ei sjelden samvittighedslöst, saa at det endog er nær ved at udarte til Charlatateri, som drives baade af Læger og Lægfolk, kan man ikke fristes til at spaae samme nogen gunstig Skjæbne«.

Til sidst omtales forsøg på Veterinærskolen.

Artiklen er således ikke særlig optimistisk med hensyn til æterindåndingens skæbne og ret kritisk over for de foreliggende meddelelser. Dette kan måske ses som et resultat af dagspressens mange bekjendtgørelser af resultaterne andre steder og et ønske om ikke at stille forventningerne for højt.

Selmers artikel om »Ætherindaandingen« kom ca. én måned senere i Bibliotek for Læger, som han var redaktør af. Indholdet heraf er delvist refereret foran, men foruden omtalen af de foretagne forsøg på de københavnske hospitaler var der også bemærkninger om de benyttede apparater. Der anvendtes hovedsageligt et af *Camillus Nyrop* (1811-83) fremstillet apparat af det af den franske instrument-

mager *C. F. B. Charriere* (1803-76) konstruerede apparat. På Almindeligt Hospital og Garnisons Sygehus anvendtes »hjemmelavede apparater«. Hvordan Nyrop's apparat så ud, vides ikke.

Selmer var heller ikke tilfreds med omtalen af æterindåndingen, som ... »gjennem Dagbladene har fundet Vej til det større Publikum, og vækker en saa ualmindelig Interesse i dette, at hysteriske Damer føle sig kaldede til at tale Ætherrusens Sag, og Tilbederne af Naturens skjulte Kræfter allerede vide at anvise dens Phænomener deres Plads bag det hemmelighedsfulde Slør, som dækker det Interessantes tillokkende Regioner«. Han mener, at midler, der har så stor indflydelse på nervesystemet også kan gøre skade. »Saadanne uheldige Tilfælde, som Aviser og Journaler paa den senere Tid adskillige Gange have berettet, hvor Døden er indtraadt efter Ætherindaandingen, betyde naturligvis ikke meget« sammenlignet med det store antal forsøg.

Lige som Ugeskriftet mener han ikke, æterindåndingen har været brugt tilstrækkeligt »videnskabeligt« og derfor »ikke ansee os berettigede til saa stor en Enthusiasme for det nye Middel, som synes at have grebet både Læger og Publikum i Udlandet.«

Foruden det ovenfor refererede har han mange filosofiske betragtninger og udredninger om virkningens gode og uheldige sider, idet ... »den nemlig ophæver det naturlige Forhold mellem Operatøren og Patienten. Det forekommer os virkelig, at der ligger en höjere Opfatning af den operative Kirurgis Værdighed til Grund for denne Indvending. En Operation paa en saaledes bedövet Patient faaer nemlig næsten ganske Lighed med Kadaveroperationerne: den synker ned til en ret mekanisk Forretning ... men som dog savner det højere humane Moment ... og ... det inderlige og ofte smukke Forhold, hvori Operatören, som den tröstende Hjælper i Nöden træder til sin Patient«.

»... Man kan heller ikke nægte at Experimentets ofte höjst frapperende Phænomener og meget lovende Debut ret godt maatte egne sig til at bestikke Franskmændenes Enthusiasme for alt Nyt, Tydskernes Tilböjelighed til at vække Opsigt, og Englændernes Forkjærlighed for det Nyttige. Hos os har tildels den Rolighed, hvormed man paa

Hospitalerne har taget paa Tingen, gjort at Lægerne ikke har havt saa særlig stor Lejlighed til at enthusiasmere sig derfor gjennem egne Iagttagelser, og hvorvel den avislæsende Del af det store Publikum vistnok har været temmelig opfyldt af de mange Beretninger om denne Opdagelse ...«.

Til sidst får Selmer omtalt *Flourens'* opdagelse af chlorætherens (chloroform) bedøvende virkning og *James Young Simpson's* (1811-70) Edinburgh, brug af æter til fødsler, som han mener bør undersøges nærmere.

På det tidspunkt Selmers artikel fremkom, havde *Hans Christian Saxtorph* (1813-75) meddelt om Simpson's første forsøg med æter til en fødsel den 19. januar og hans senere erfaringer i en artikel i Ugeskriftet fra den 27. marts. Meddelelsen herom havde Saxtorph direkte fra Simpson i et brev.

I sin ordrige artikel argumenterer Selmer for og imod, men beholder sin skepsis.

Buntzens meddelelse følger lige efter og er et vægtigt modstykke til Selmers. Efter 17 tandudtrækninger og flere operationer under æterindånding er han overbevist om betydningen heraf og dens fremtid er sikker.

I den følgende tid kom dagspressen regelmæssigt med meddelelser om æterindåndingen på godt og ondt nok mest til irritation for lægerne, selv om læserne har »slugt« det med interesse. I denne forbindelse har de dog ikke meget betydning.

Som det vil fremgå af det foregående, var der i langt de fleste tilfælde tale om analgesier og ikke anæsthesier, de kunne ikke opnås efter 2-5 minutters indånding. Opnåedes anæsthesi blev det nærmest opfattet som en komplikation – en uheldig virkning.

Herhjemme var det uden tvivl de gode resultater på Frederiks Hospital, der fastslog betydningen af æterindåndingen. De var måske også med til at overbevise Larsen om at forsøge igen efter læsning af Selmers artikel?

Dagspressen var ret godt informeret, og redaktørerne af fagtidsskrifterne var nok for langsomme med deres information om æterindåndingens velsignelser til landets læger. De troede vel ikke selv på

nytten heraf? I retrospekt havde de egentlig ikke grund til syrlighed, når de ikke var hurtigere.

Uafhængig af kritik og vægring blandt kirurgerne var æterindåndingen kommet for at blive, selv om det nok tog tid, inden alle operationspatienter fik den tilbudt.

Æterindåndingen er en af de få revolutionerende og epokegørende begivenheder i medicinens historie, som bredte sig med »lynets hast« til alle verdensdele til gavn for de mange.

Anæsthesiens begyndelse forskellige steder (Secher 1980)

Rochester, N.Y.	jan.	1842	William E. Clark (1818-78)
Jefferson, Georgia ...	30. marts	1842	Crafood W. Long (1815-93)
Hartford, Conn.	11. dec.	1844	Horace Wells (1815-48)
Boston, Mass.	16. okt.	1846	William T. G. Morton (1819-68)
Dumfries, Skotland .	19. dec.	1846	W. Scott (1820-87)
London	19. dec.	1846	F. Boott (1792-1863) – J. Robinson
London	21. dec.	1846	Robert Liston (1794-1847)
Paris	24. dec.	1846	A. J. J. de Laballe (1799-1867)
Bern	23. jan.	1847	H. Demme (1802-67)
Erlangen	24. jan.	1847	J. F. Heyfelder (1798-1869)
Wien	25. jan.	1847	F. Schuh (1805-65)
Stockholm	ca. 6. febr.	1847	E. G. Palmgren (1810-55)
Canada	11. marts	1847	E. D. Worthington (1820-95)
København	ca. 20. febr.	1847	S. E. Larsen (1802-90)
Oslo	4. marts	1847	Chr. Heiberg (1799-1872)
Helsinki	18. marts	1847	L. H. Törnroth (1796-1864)
Syd Afrika	20. april	1847	W. G. Atherstone (1814-98)
Australien	7. juni	1847	W. G. Pugh (1805-97)
Kina	juli	1847	P. Parker (1804-?)
New Zealand	27. sept.	1847	J. P. Fitzgerald

SUMMARY

From Boston to Amaliegade. The route of anaesthesia to Denmark.

The story about the start of ether anaesthesia begins with Morton's demonstration of its use at Massachusetts General Hospital the 16th of October 1846. The following events, and the way of the news to London and Paris is given, as far as possible, day by day. The exact date for the first experiment with the use of ether in Copenhagen, is still unknown, althoug the news most likely came from Paris.

To try to get closer to the date for the first use of ether in Copenhagen, the newspapers for the period of January to April 1847 have been looked through, but without luck. Still it is most likely that the day of the event has been round the 20th of February 1847. The newspapers for that period was rather well informed and gave a number of interesting information about the use of ether, particularly in France and Germany.

The introduction of ether in Denmark was mainly due to the surgeons in the University Hospital (The Royal Frederik's Hospital) in Copenhagen, and foremost among them, Andreas Buntzen, who wrote the first article about experiences for its use. The rapid spreading of the use of ether is given in a table.

LITTERATUR

Baillie, T. B.: From Boston to Dumfries. Dumfries 1969.

Beecher, H. K. & Ford, C.: Some new letters of Horace Wells concerning a historic partnership. J. Hist. Med. 1954, *9*, 9-20.

Bendz, J. C.: Beretning fra Garnisons Hospitals 3die Afdeling for Januar Quartal 1847. Ugeskr. Læger 1847, 2.R.B.7, 473-82.

Bigelow, J.: Insensibility during surgical Operations produced by Inhalation. Boston Med. and Surg. J. 1847, *35*, 309. Genoptrykt Survey of Anesth. 1957, *1*, 65-71.

Brandes, L.: Forsøg til en Hospitalsrevue. Ugeskr. Læger 1847, 2.R.B.7, 1-32.

Buntzen, A.: Ætherindaandingen. Bibl. Læger 1847, 3.R.B.1, 473-82.

Camac, C. N. B.: Classics of medicine and surgery (1936). Dower Publications, New York 1959.

Duncum, B. M.: The devopment of inhalation anaesthesia. Oxford University Press, London 1947.

Ellis, R. H.: The introduction of ether anaesthesia in Great Britain. 1. How the news was carried from Boston, Massachusetts to Gower Street, London. Anaesthesia 1976, 31, 766-77.

Fulton, J. F.: The reception in England of Henry Jacob Bigelow's original paper on surgical Anesthesia. New Engl. Med. J. 1946, *235*, 745 & 769 (særtryk).

Fulton, J. F. & Stanton, M. E.: The centennial of Surgical Anesthesia, an annotated catalogue. H. Schuman, New York 1946.

Fülüp-Miller, R.: Triumph over pain. Charter Books, New York 1962.

Keys, T. E.: History of surgical anesthesia. H. Schuman, New York 1945.

Leake, C. D.: Lethon. The cadenced story of anesthesia. University of Texas Press, Austin 1947.

Letter from *Dr. Morton* of Boston, U.S. Lancet 1847, II, 80. Reprinted. Survey of Anesthesiology. 1980, *24*, 341-50.

Milton, A. H.: The ether controversy revisited. Anesthesiology 1964, *25*, 560-63.

Morton, W. J.: Memoranda relating to the discovery of surgical anesthesia, and Dr. William T. G. Morton's relation to this event. Post Graduate, April 1905 (særtryk).

Morton, W. T. G.: A memoir to the academy of Science at Paris on a new use of sulphuric ether 1847. Henry Schuman, New York 1946.

Neven, R.: The introduction of surgical anesthesia in France. J. Hist. Med. 1946, *1*, 607-10.

Philiatriens Forhandlinger 1847, No. 1-4.

Redaktionel artikel: Om Indaandingen af Æther-Dampe, som Middel til af fremkalde Ufölsomhed for ydre Indtryk. Ugeskr. Læger 1847, 2.R.B.6., 211-20.

Saxtorph, H. C.: Om Anvendelsen af Ætherdampe i den praktiske Fødselshjælp. Ugeskr. Læger 1847, 2.R.B.6. 264-72.

Secher, O.: Fra ætherindaanding til anæsthesiologi. København 1965.

Secher, O.: De første anæsthesier og de ældste anæsthesiapparater i Danmark. Med. Forum 1972, *25*, 43-50.

Secher, O.: Refleksioner over anæsthesiens historie. Bibl. Læger 1980, *172*, 176-97.

Selmer, H.: Ætherindaandingen. Bibl. Læger 1847, 3.R.B.1, 442-72.

Sykes, W. S.: Essays on the first hundred years of Anaesthesia, Vol. 1. E. & S. Livingstone, Edinburgh 1960.

Thomas, K. Bryn: The development of anaesthetic apparatus. Blackwell, Oxford 1975.

Vandam, L. D.: Robert Hinckley's »The First Operation with Ether«. Anesthesiology, 1980, *52*, 62-70.

Viets, H. R.: Hinckley's Who was Who on Ether Day. An exhibit of the Boston Medical Library, May 22-24, 1962.

Gennemsete aviser fra perioden jan.-april 1847:

Berlingske Tidende

Flyveposten

Fædrelandet

Morgenposten

Nyt Aftenblad.

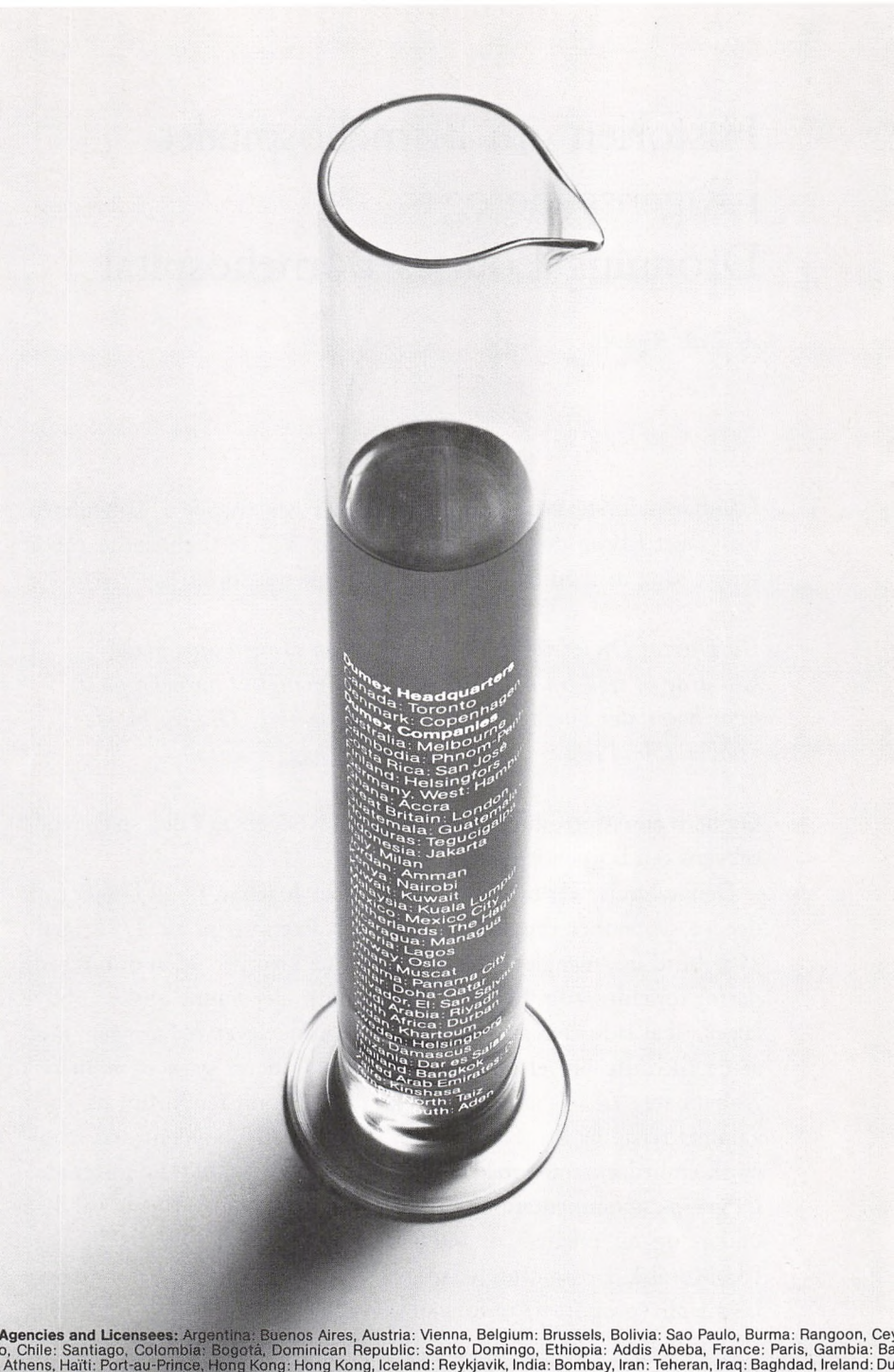

Agencies and Licensees: Argentina: Buenos Aires, Austria: Vienna, Belgium: Brussels, Bolivia: Sao Paulo, Burma: Rangoon, Cey
o, Chile: Santiago, Colombia: Bogotá, Dominican Republic: Santo Domingo, Ethiopia: Addis Abeba, France: Paris, Gambia: Ba
Athens, Haiti: Port-au-Prince, Hong Kong: Hong Kong, Iceland: Reykjavik, India: Bombay, Iran: Teheran, Iraq: Baghdad, Ireland: Du
ast: Abidjan, Japan: Tokyo, Lebanon: Beirut, Liberia: Monrovia, Morocco: Casablanca, New Zealand: Wellington, Pakistan: Kara
y: Asunción, Peru: Lima, Philippines: Manila, Portugal: Porto, Sierra Leone: Freetown, South Korea: Seoul, Spain: Madrid, Surin
ibo, Switzerland: Berne, Tunesia: Tunis, Turkey: Istanbul, U.S.A.: New York, Venezuela: Caracas, Vietnam, South: Saigon.

Historien om Børnehospitalet i Rigensgade og Dronning Louises Børnehospital

Af Erik Ryssing

Danmarks første børnehospital, der lå i Rigensgade i København, blev taget i brug den 11. november 1850. Ved festlighederne 100 år senere sang man en lejlighedsvise af en ukendt forfatter.

Ud Doktor Drejer rejste,
han drog af sted fra by til by,
hvor hospitaler knejste
i hobetal mod sky.

Han så med øjne glade
på mangt et børnehospital,
og tænkte: Gid jeg havde
en byggekapital!

Og hermed er introduceret den første hovedperson i den spændende sekvens om børnehospitalets oprindelse.

Denne Drejer var professor hofmedicus Joachim Lund Drejer født den 10. september 1792 i Norge, hvor faderen var præst. Da krigen i 1807 brød ud, manglede den norske armé kirurger. Man opfordrede derfor forældre, som havde begavede børn, der kunne ønske at blive læger, til at lade dem ansætte som kirurgiske elever ved arméen, mod at de fik løfte om efter freden at beholde deres gage og studere i København. 16 år gammel blev han derfor kompagnikirurg og 19 år gammel rejste han til København, hvor han blev student, tog medicinsk embedseksamen med laudabilis i 1818 og erholdt doctorgraden i 1828 på »commentationis de retroversione uteri«. I 3 år var han under- og reservemedicus ved Frederiks Hospital og samtidig læge ved Mosaisk Trossamfunds fattigvæsen. Fra 1823 praktiserende læge i København og fra 1830 forstander ved Vaccinationsinstituttet. 1833

Joachim Lund Drejer. Litografi efter tegning af J. V. Gertner (1818-71). Det Kongelige Bibliotek. – Gertner har gengivet mange af tidens mest kendte mænd i fint karakteriserende og psykologisk skarpe portrætter. Betydeligst er hans billede af Christian den 8.'s kongesalving i 1840.

blev han professor med rang i 5te Kl. Nr. 8. Han avancerede til regimentskirurg og til første hofmedicus i 1841.

Hvad der har bevæget regimentskirurgen til at interessere sig for pædiatri, ved jeg ikke noget om. Han har selv skrevet, at »Börnelægevidenskaben har været og er mig et kjært og vigtigt Studium«, men hans publikationer handler, med en enkelt undtagelse, kun om obstetriske emner. Han har også anført, at som forstander ved Vaccinationsinstituttet »har det stedse opvakt min Ynk, at see den Masse af skrofulöse og med andre Svagheder beladte Börn der bringes til Vaccination uden at kunne yde dem Lægebistand« (15).

Det lå dog også i tiden, at man var begyndt at indse, at det var »ubarmhjertigt og uklogt ikke at tage sig af Børnene« fordi, som det hed sig »det er paa Børnene at Fremtiden beroer«. Stat og kommune tog sig sjældent af de fattige og syge børn, måske fordi »den directe

Omsorg for disse Hjelpeløse, ifølge Sagens Natur, hellere bør være en privat end en offentlig Sag« (18).

I 1845 havde Drejer besøgt børnehospitaler i Berlin, Wien, Prag, Stuttgart, Dresden og Hamburg og i 1842 set det 100 år gamle Allmänna Barnhuset i Stockholm.

Kort efter sin hjemkomst udstedte han til forskellige private kredse den 24. december 1845 en opfordring til ved hjælp af veldædige sammenskud at bringe en sådan stiftelse i stand, hvis øjemed ikke blot skulle være at optage fattige og syge børn til fri behandling i selve hospitalet, men tillige yde dem, der fra byen bragtes dertil for at søge lægehjælp, såvel denne som fri medicin, eller efter omstændighederne medicin til modereret pris og om fornødent gjorde, lægetilsyn i byen. Det var juleaften, og det påpegedes, at enhver hjælp ville være et værdigt juleoffer.

For at foranledige opfordringen ud til et større publikum blev den gengivet i dagbladet »Fædrelandet« allerede den 31. december (15). Dette oplæg dokumenterer smukt, hvorledes pædiatrien har taget sit udgangspunkt i det sociale og dette sociale hensyn har altid siden været en integreret del af pædiatriens væsen.

Hvilke reaktioner udløste nu disse opfordringer?

Det har været fremført, at den medicinske presse mødte hans forehavende med kritik og viste ham en kold skulder (1). Dette kunne tolkes, som om vore kolleger også den gang havde svært ved at acceptere pædiatrien.

Det er rigtigt, at allerede 2 uger efter artiklen i Fædrelandet indeholdt en leder i Ugeskrift for Læger den 17. januar 1846 nogen kritik, men denne er først og fremmest rettet mod Drejers tilbud om gratis at påtage sig overlægeposten (25). Lederen efterlyser hans kvalifikationer og dissekerer omhyggeligt hans egen begrundelse for at kunne varetage overlægestillingen. Man kritiserer også den for en praktisk læge »heel besynderlige Anskuelse, at Skrophulosis og andre lignende Onder skulle staae i Forbindelse med en mangelfuld Lægebehandling og kunne hæves ved Oprettelsen af et Börnehospital«.

Drejer kritiseres også for sin fremgangsmåde. Han burde have

sørget for en komité af sagkyndige kolleger til planens udførelse og ikke selv have stillet sig som hovedmand for foretagendet. Men det understreges dog meget kraftigt flere steder i lederen, at vor hovedstad mangler et eller flere børnehospitaler, at sagen er vigtig, og at det er fortjenstfuldt at virke for et sådant foretagende i humanitetens og videnskabens tjeneste.

Tre dage senere sås i Fædrelandet en artikel under mærket »19« med nogenlunde samme holdning. Forfatteren ønsker dog, at Drejer »ikke vil lade sig afskrække men ufortrødent vedblive at vandre fremad den vei, han allerede har betraadt« (16).

Endnu et indlæg i debatten om oprettelsen at et børnehospital fremkom i Dansk Ugeskrift 1846, hvis redaktør havde opfordret H. C. Sager (1774-1851), der var direktør ved Fattigvæsenet, til en kommentar. Sager nævner her, at Frederiks Hospital ifølge fundatsen i reglen ikke modtog børn bortset fra en del kirurgiske tilfælde. Derimod blev børn indlagt på Almindeligt Hospital og i Helbredsanstalten på Frelserens Arbejdshus. Efter en længere diskussion for og imod ender indlægget diplomatisk med ønsket om, at den »fremkaldte Idees Iværksættelse kan komme i Harmoni med den tilstedeværende Trang og de mulige Kræfter« (28).

Drejer tog ikke diskussionen op hverken i ugeskrifterne eller i Fædrelandet.

Han sammen sig saa rotted'
med flere andre hædersmænd.
I kancelli og slottet
man havde deres rend.

De pressed' folk for penge;
paa Rigensgade kik de fik,
skønt tiderne var strenge,
det gik dog som en slik.

»Mange saavel Damer som Herrer have allerede viist dette Anliggende megen Deltagelse og søgt at fremme det« (15), men for »endydermere at befordre Publicums Deltagelse for Ideen« henvendte Drejer sig til den mand, som på hin tid var sjælen i alle politiske og kulturelle fremskridt, daværende konferensråd Jonas Collin (1776-1861). De to opfordrede derefter professor dr. med. C. E. Fenger (1814-84), borgmester Tage Algren-Ussing (1797-1872) og hofpræst

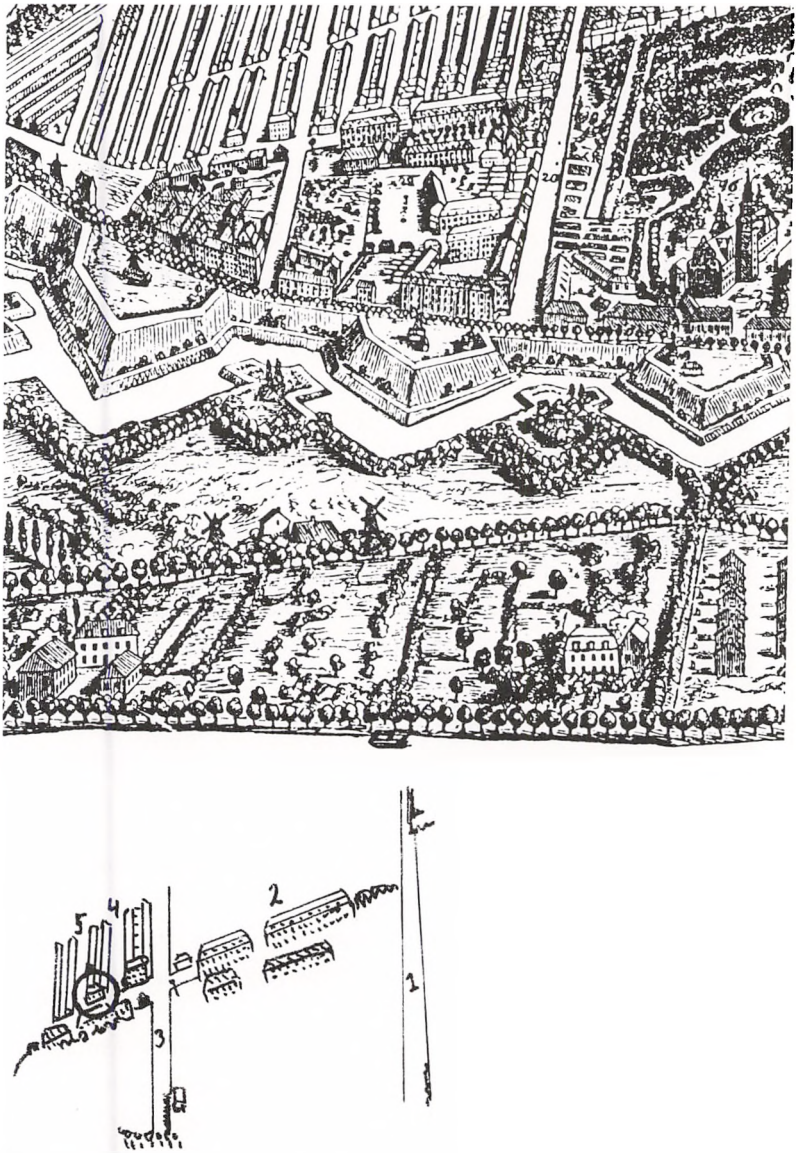

Udsnit af København i fugleperspektiv 1857, tegnet af Konrad Seidelin. Københavns bymuseum. – På skitsen er børnehospitalet i Rigensgade omskrevet med en cirkel. 1: Sølvgade, 2: Rigensgades kaserne, 3: Stokhusgade, 4: Meriansgade og 5: Timiansgade. På udsnittet ses i øvrigt Nyboder opadtil og Rosenborg Slot yderst til højre.

I. H. V. Paulli (1809-65) til at være deres medarbejdere. Disse 5 mænd udstedte den 30. juni 1846 en anmodning til Københavns ejendomsbesiddere om på billige vilkår at overlade dem 6-8 rummelige, lyse og luftige værelser med køkken og en lille have eller større gård, men uden resultat. De fik også afslag på en forespørgsel om lån af et par stuer på Søetatens Hospital i Nyboder. I deres nød henvendte de sig til kongen. Heldigvis var enevælden endnu ikke helt forbi, så kong Christian den Ottende reskriberede under 26nde februar 1847 Admiralitetskollegiet om en byggeplads i Nyboder. Blandt flere tilbud valgte bestyrelsen selv grunden i Rigensgade matrikel no. 502 mellem Meriansgade og Timiansgade. Det blev en af de første parceller, som Nyboder afgav til civilt formål (27).

Men grunden skulle betales, og der skulle bygges. Atter hjalp kongen til dels ved, at kongeparret tegnede sig for et årligt bidrag og dels ved at bevillige et 10-årigt rentefrit lån på 14.000 Rbd. på to betingelser. For det første skulle bestyrelsen suppleres med et kongeligt udnævnt medlem, og for det andet skulle børnehospitalets læge vælges af Sundhedskollegiet og bestyrelsen i forening.

Så nu gik alting rigtigt til. Også efter ugeskriftets mening, men dog først så sent som december 1847, hvor lederskribenten noterede: »saaledes som Sagen nu stiller sig, tro vi at burde opfordre vore Colleger til hver i sin Kreds at interessere sig for dens Fremgang« (10).

Det var ikke kun kongen, der støttede foretagendet. I børnehospitalets årsberetninger ses de lange lister over bidragydere fra alle kredse. Der var adelige og gejstlige personer, jævne borgere, kopister, lysestøbere, brændevinsbrændere og sågar en ligtorneoperatør, men dog også læger.

Efter at bestyrelsen var blevet suppleret med teatermaler Troels Lund (1802-67), som bygningskyndigt medlem, vurderede man de to indkomne planer til hospitalsbygningen fra arkitekt Thyberg og fra arkitekt Johan Daniel Herholdt, hvoraf den sidstnævntes plan »erholdt fortrinet«.

J. D. Herholdt (1818-1902) var lægesøn og formentlig opkaldt efter sin kendte farbror af samme navn (1764-1836), der var profes-

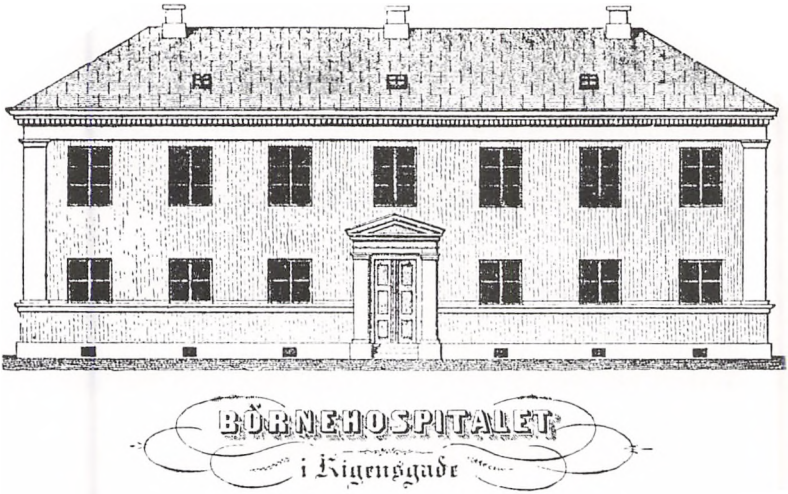

Børnehospitalet i Rigensgade. Københavns bymuseum.

sor ved Københavns universitet. Han var kun 30 år, da han tegnede børnehospitalet og ikke særlig berømt. Det var faktisk hans første selvstændige offentlige nybygning. Han var uddannet tømrer og gik senere på akademiet, hvor han fik både den lille og store sølvmedaille og senere den lille guldmedaille, men aldrig den store. Senerehen blev han jo mere kendt for bl.a. universitetsbiblioteket i Fiolstræde, Polyteknisk Læreanstalt på Farimagsgade og Botanisk Laboratorium i Gothersgade (7).

Børnehospitalet må have været en smuk bygning og i sin enkelhed måske en af de smukkeste, han har tegnet. Opførelsen blev påbegyndt 1848.

Hidtil har man kun kendt bygningen fra den her gengivne tegning, men på Københavns bymuseum har jeg fundet et fotografi af Rigensgade fra slutningen af 1860erne, hvor man ser børnehospitalets forside og dets beliggenhed ved siden af det i 1866 ibrugtagne Caroline Amalies Asyl skråt over for Jerusalemskirken, der blev opført 1864-65. Begge disse bygninger eksisterer endnu.

Af finansministeriet var professor dr. med. Seligman Meyer Trier (1800-63) blevet kongeligt udnævnt medlem af bestyrelsen. Denne mand sammen med 3 sagkyndige fra Sundhedskollegiet og 3 fra bestyrelsen valgte, efter at posten forud i sommeren 1850 var anmeldt vakant i Adresseavisen og Berlingske Tidende, dr. med. Hans Christian Saxtorph til læge ved børnehospitalet for de første 3 år med et årligt honorar af 100 Rbd. Det vides ikke, om Drejer havde søgt stillingen.

H. C. Saxtorph (1813-75) var eneste søn af senere rektor ved katedralskolen i Odense Jacob S., der var fætter til konferensraad professor Johan Sylvester S. (1772-1840). Efter sin embedseksamen 1836 uddannede han sig som accouchør og blev 1840 dr. med. på: »Dissertationis obstetricicæ de funiculi umbilicalis prolapsu particula prior aetiologiam atqve diagnosin amplectens«.

Han var læge ved børnehospitalet fra 1850 til 1858 og senere medlem af bestyrelsen fra 1864 til sin død. Hvilke kvalifikationer der motiverede valget af Saxtorph er uvist, men fra 1844-50 var han underaccouchør og reservelæge ved fødselsstiftelsen og siden 1841 læge ved Vajsenhuset. Ifølge en nekrolog gjorde han ikke fordring på at være videnskabsmand, men hans opgave var at blive praktisk læge, og indtil sin død var han en meget søgt børnelæge (30).

Endelig efter 5 års ihærdigt arbejde kunne bestyrelsen åbne landets første børnehospital den 11. november 1850. Heldigvis nåede Drejer at opleve dette. Han døde først 1853 af apopleksi. Nekrologen i Bibliotek for Læger giver ham megen anerkendelse for hans indsats (23).

Der findes en ret detailleret beskrivelse af hospitalets indretning, men her skal kun nævnes få enkeltheder, der fortæller om tidens hygiejniske forhold. I stueetagen var der blandt andet 2 små sygestuer til at separere enkelte syge børn om fornødent, et forværelse for konsulterende patienter og et værelse for lægen. Desuden et badeværelse med kar og styrtebad. På første sal løb parallelt med Rigensgade en bred lys korridor, der opvarmedes af 2 kulovne. I hver ende af gangen var et lille aflukke, hvori fandtes et faststående tæt tillukket natskrin, hvis kasse ventileredes gennem et trækrør ind i skorstenen.

Fotografi af Rigensgade fra slutningen af 1860'erne. Københavns bymuseum. – Til venstre ses Jerusalemskirken og for enden af gaden Rosenkrantz's bastion. Dernæst Caroline Amalies Asyl og børnehospitalet, som er den lidt lavere lyse bygning bag hestevognen.

På samme etage var 6 sygestuer, således at hospitalet havde ialt 12 sengesteder med omtrent 600 kubikfod luft til hver.

En damekomité med professorinde Drejer i spidsen havde fremskaffet det fornødne inventar samt tilskåret og syet en del rekvisitter uden udgift for hospitalet.

For at få billig medicin havde bestyrelsen henvendt sig til byens apotekere, som alle tilstod 25 procents rabat både på den medicin, der blev brugt i hospitalet og på den, der ordineredes til de trængen-

de, der søgte hjælp i hospitalets konsultationsanstalt. Af papirhandler Wanscher blev skænket et usigneret oliemaleri af en ældre kunstner forestillende den barmhjertige samaritan. Billedet blev senere ophængt på Dronning Louises Børnehospital og hænger nu på Rigshospitalet i kapellets præsteværelse, som den eneste eksisterende genstand fra det gamle børnehospital.

Der var udarbejdet et smukt reglement for hospitalet, men dette blev straks overtrådt på flere punkter. Der var således et tydeligt behov for plads til børn under 3 år, næsten udelukkende behov for fritliggende patienter og endelig et stort behov for hjælp til børn med

Udsnit af figur 3 med børnehospitalet bag kusken.

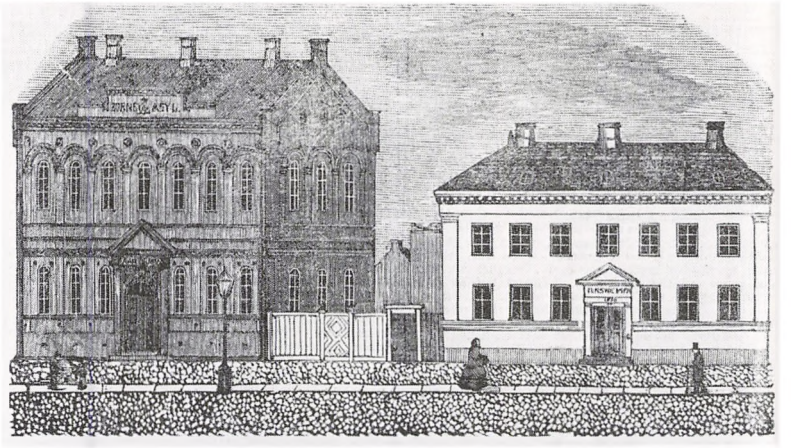

Avisbillede fra 31. august 1866 i anledning af indvielsen af Caroline Amalies Asyl. Det kongelige Bibliotek.

kroniske sygdomme. Bestyrelsen anså det dog for rettest så meget som muligt at rette sig efter stedfunden trang. Også de socialt indicerede indlæggelser blev accepteret, idet nogle børn blev indlagt »hvor baade Manden og Konen ere i Virksomhed for Erhvervet, og hvis Existens derfor er beregnet paa at Børnene sunde kunne bringes hele Dagen i Asylet eller Skolen«.

Personalet bestod af en vågekone til at passe de syge dag og nat, en kasserer, en oldfrue, en opvartningskone, en kokkepige og en karl.

En del af arbejdet blev afviklet ved frivillig ulønnet hjælp. Der var ikke ansat nogen forstanderinde, hvorfor hospitalet daglig blev besøgt af nogle damer blandt andre enkekonferensrådinde Saxtorph og justitsrådinde Collin, som tog sig af orden, renlighed og madens beskaffenhed. Ligeledes førtes det administrative tilsyn efter tur, og den første i rækken var geheimeråd Collin. Også flere læger ydede frivillig assistance.

I begyndelsen fungerede hospitalet fortrinsvis for lokalregionen, som var beboet af en ubemidlet befolkning, men allerede efter 1 års forløb nåede hospitalets navn ud over Valby bakke, så der blev

indlagt børn fra Sorø, Slagelse, Lolland og Helsingør fortrinsvis til operativ behandling. I foråret 1852 blev således en 1 år gammel pige opereret for hareskår og ganespalte, men det fremgår ikke, hvem operatøren var. Derimod oplyser årsberetningen fra år 1900, at den første kirurgiske konsulent var M. H. Saxtorph (1822-1900), som var fætter og svoger til H. C. Saxtorph. I øvrigt blev foretaget mindre kirurgiske indgreb f.eks. tenotomier, eksstirpation af lipom og operation af analfistel.

Allerede på dette tidspunkt startede altså traditionen med hensyn til indlæggelser fra hele landet og traditionen med blandet medicinsk og kirurgisk belægning, som siden blev fulgt på Dronning Louises Børnehospital.

Da H. C. Saxtorph fratrådte stillingen som børnehospitalets læge i 1858, blev han efterfulgt af Andreas Brünnicke (1823-1908). Denne havde bestået embedseksamen i 1846 og efter 2 års ansættelse på Plejestiftelsen deltaget i krigen 1848-50. I 3 år var han kandidat på Frederiks Hospital og efter et ophold i Paris igen på Frederiks Hospital som reservemedicus 1853-56 hos Seligmann Meyer Trier. 1857 blev han dr. med. på en afhandling om acut tuberkulose. Han var den første børnelæge herhjemme, som for de studerende holdt »kliniske Foredrag og Demonstrationer ved Sygesengen over Børnesygdommenes Erkjendelse og Behandling.« Dette er første gang nævnt i årsberetningen for året 1861.

Han fungerede indtil 1870, hvor han blev udnævnt til overlæge ved medicinsk 2. afdeling på Københavns Kommunehospital, men fortsatte som kongeligt medlem af bestyrelsen til 1907.

Som den tredje i rækken blev derpå Harald Hirschsprung børnehospitalets læge, men inden nærmere omtale af hans indsats, skal vi se på, hvordan det gik med virksomheden.

Det havde ikke været noget tidsrøvende job at være læge ved børnehospitalet. Efter en træg start lå indlæggelsestallet de første ca. 20 år omkring 110. Allerede 1851 blev sengeantallet forøget til 18, men så kunne der heller ikke skaffes plads til flere. Konsultationerne i poliklinikken lå også ret konstant omkring 300-350, men pludselig skete der en ændring. Konsultationsantallet fordobledes i 1872,

Harald Hirschsprung

tredobledes i 1873 og firdobledes i 1874. Dette fik bestyrelsen til i 1873 at åbne endnu en poliklinik på Nytorv nr. 3, hvor dr.med. G. G. Stage (1839-1930), som var praktiserende børnelæge, blev ansat i 1875.

Om årsagen til stigningen udtalte Hirschsprung i en kort notits i årsberetningen 1873, at den »vistnok« var en »Følge af den nye Ordning af Fattigvæsenet«.

En nøjere granskning af dette forhold viser, at der var et voksende misbrug af Fattigvæsenet, og at et stigende antal syge fik fri lægehjælp ved en misligholdelse af de eksisterende procedurer. Efter et kommissionsarbejde indførtes derfor den 1. maj 1872 en omorganisation med en strengere kontrol af de hjælpsøgende (26). Man kan da formode, at publikum søgte andre og lettere veje f.eks. til børnehospitalets poliklinik.

Dronning Louises Børnehospital

Det vared' dog ej længe
før huset det var alt for smaat;
man skreg paa flere penge,
man krævede et slot!

En bygning stor og mægtig,
man ville bygge, lidt sangvinsk,
i rænnaiçance, prægtig,
om end lidt nordalpinsk.

Det stigende behov for hjælp til syge børn og hospitalets voksende formue førte til, at bestyrelsen besluttede at fejre 25-års jubilæet med at forberede opførelsen af et større og mere moderne børnehospital. Ifølge årsberetningen fra år 1900 stammede forslaget fra forlagsboghandler Otto B. Wroblewski (1827-1907), som var medlem af bestyrelsen fra 1863 til 1906. Man valgte arkitekt Peter Ludvig Fenger (1833-1905) til bygmester.

Han var uddannet på kunstakademiet, hvor han vandt alle medailler også den store guldmedaille. 1874 var han blevet titulær professor

Dronning Louises Børnehospitals hovedbygning set fra Øster Farimagsgade. Bemærk de store overdækkede altaner i gavlen. Den lille énetages bygning har været brugt til tjenestebolig og vagtmesterkontor. Yderst til venstre ses Øster Farimagsgades skole.

og senere stadsarkitekt i København. Hans virksomhed faldt i den periode, hvor arkitekter med forkærlighed dyrkede historiske stilarter, og hans udkast og tegninger vidner om et dybtgående kendskab til ældre tiders bygningskunst.

Der blev givet Fenger lejlighed til i udlandet at gøre sig bekendt med de nyeste og bedste børnehospitaler. Hirschsprung rejste til Moskva, hvor han indhentede nogle erfaringer, som angiveligt også blev udnyttet, men den største del af æren for den endelige udformning af planerne tilkom vistnok den kendte hygiejniker C. J. Emil Hornemann (1810-90), som siden 1859 havde haft sæde i bestyrelsen (1).

På visse betingelser overdrog nu Københavns kommune en grund på Øster Farimagsvej for den af bestyrelsen selv tilbudte betaling, men som følge af arealets beliggenhed på Glaciet skulle der også betales et vederlag til Statskassen. Dette blev dog prioriteret i grunden rentefrit og uopsigeligt, sålænge hospitalet opfyldte sit formål.

I overværelse af kong Christian den Niende og kongehuset nedlagde dronning Louise den 9. juni 1877 grundstenen til det nye børnehospital, som samtidig fik navnet Dronning Louises Børnehospital.

Hospitalets hovedbygning blev opført i nordalpinsk renæssancestil af røde mursten og dækket med skifertag. Bemærkelsesværdig var de store overdækkede altaner i gavlene udfor hver afdeling, hvor børnene kunne ligge udendørs i sengene i godt vejr.

Den 13. juni 1879 stod at læse i avisen:

»Dronning Louises Børnehospital vil blive taget i Brug paa Mandag. Bygningen, som har en smuk Beliggenhed har kostet 200.000 Kr. og er opført efter Architeckt Fengers Plan. Der findes 5 Afdelinger med 12 Senge i hver, dog agter man forløbig kun at tage de tre Afdelinger i Brug. Desuden findes der i Hovedbygningen smagfuldt indrettede Værelser for to Læger og flere Opbevaringsrum, ligesom der ogsaa er et stort og comfortabelt indrettet Kjøkken i Kjælderetagen. Selve Sygeværelserne ere høie, lyse og forsynede baade med Varme- og Fugtighedsmaalere. Sengene ere construerede saaledes, at

Hjørnet af Øster Farimagsgade og Malmøgade. I midten den lille bygning med bl.a. vagtmesterkontor. Dernæst mod venstre en mindre bygning som tidligere blev anvendt til lighus og senere til maskinværksted og lagerrum. Yderst til venstre poliklinikbygningen fra 1891 i hvis øverste etager der oprindeligt var funktionærboliger, senere kontorer.

Bunden efter Behag kan hæves og sænkes, hvilket især har sin Fordeel ved Lægeundersøgelsen. Der findes desuden Damprum, særlige Værelser for Patienter med Croup og Difteritis, en lille Epidemibygning, en Sectionsstue og endelig Vaske-, Tørre- og Rulleværelser. Der er ikke sparet Noget paa at udstyre Bygningen saa smukt som muligt, baade hvad det Indre og Ydre angaaer, og Beliggenheden er i sanitair Henseende fortrinlig. Patienterne overføres paa Mandag fra Børnehospitalet i Rigensgade, til det nye Hospital, dog vil man vedblive at benytte Rigensgade Hospital under Dr. Stage. Ved det nye Hospital vil Prof. Dr. Hirschsprung fungere som Overlæge.« (4).

Facaden til Upsalagade. I venstre billedhalvdel ses hjørnebygningen fra 1909. Bag de 2 vinduer i stuen med lyse spandgardiner havde Oluf Andersen sit kontor. Dernæst den gule murstensbygning fra 1950-52 med auditorium på taget og derunder isolationsstuer. I stuen røntgenafdeling og kontorer og ud mod haven EEG-laboratorium og cardiologisk laboratorium. I kælderen bl.a. spisestue for personalet. Næste bygningsafsnit er poliklinikbygningen. Bagved denne ses Esajaskirken.

Hospitalet lå virkelig i frie omgivelser og især sammenlignet med beliggenheden i Rigensgade.

På den anden side af Farimagsgade var man i gang med at opføre byggeforeningshusene, de såkaldte »kartoffelrækker«, som skulle få en særlig betydning for børnehospitalet, idet flere af dets funktionærer i årenes løb har boet der. Sølvgade var i 1878 ført igennem til Sortedamsøen ned til den første Fredensbro, som var en spinkel træbro for fodgængere. Lidt nord for hospitalet lå Kongelig Søetats kirkegård, som nu hedder Holmens kirkegård, idet Øster Farimagsgades skole først blev bygget i 1885 og Esajaskirken 1903-12. Over for kirkegården og ned mod søen fandtes kun et par store landsteder. Østerbrogade var med en lav stendæmning skilt fra søen, og midt for

denne opførtes 1879-80 det nuværende Østerbro apotek, som senere blev medicinleverandør til børnehospitalet. Endelig var der mod øst ubebyggede arealer og voldterrænet og mod syd nogle få spredte huse med haver.

Om eftermiddagen den 16. juni 1879 blev tre 3-års børn overflyttet fra Rigensgade til Dronning Louises Børnehospital. Otto Holmer og Ella Thorsen med spondylitis cum abscessu og Rita Andersen med scrophulosis og artritis genus, som alle blev udskrevet i oktober måned. Endelig modtog man udefra Carl Anton Mättifon på 15 måneder efter et hovedtraume.

I løbet af nogle måneder var hospitalet fyldt op og på trods af bestemmelsen om ikke at modtage børn med epidemiske sygdomme, måtte man indlægge talrige børn både på Dronning Louises Børnehospital og i Rigensgade på grund af en voldsom mæslingeepidemi i byen.

Man startede med en overlæge og 2 kandidater, men fik fra 1885 yderligere en fastboende reservelæge. Først fra 1906 var der ialt 4 yngre læger og skiftende bunden vagt.

Sygeplejen blev i begyndelsen varetaget af 8 sygeplejersker senere 14 og af elever, som blev uddannet i børnepleje. En forstanderinde havde allerede været i funktion et stykke tid, før børnehospitalet blev åbnet. Det var fru Ingeborg Drewsen, som fungerede fra 1878-94. Siden har en række forstanderinder ledet sygeplejen og elevundervisningen i kortere eller længere tid på bedste måde.

Undervisningen af de studerende var som nævnt begyndt allerede i 1861 i Rigensgade med Brünnickes »Foredrag ved Sygesengen«. Tidligere havde skiftende professorer i fødselsvidenskab undervist i de første par leveårs sygdomme. Også i Hirschsprungs tid blev den kliniske undervisning på børnehospitalet flittigt besøgt af ældre studerende og yngre kandidater, hvis hjælp hospitalet i øvrigt påskønnede meget. I undervisningen deltog også Stage, som i 1876 udgav en forelæsningsrække »Om Smaabørns Ernæring og Pleie« (29). I 1892 blev Hirschsprung udnævnt til docent i pædiatri ved universitetet, hvilket medførte et årligt statstilskud til Dronning Louises Børnehospital. Ved oprettelsen af Rigshospitalets børneaf-

Hjørnebygningen fra 1909 set fra haven. I tagetagen var der funktionærværelser, derunder sengeafdelinger og i stuen ses til venstre i billedet de matterede ruder i operationsstuen. Til højre sengeafdeling. I kælderen fyrrum, mælkekøkken og beskæftigelseslokaler.

deling i 1911 overgik docenturet dertil, men ministeriet henstillede, at undervisningen fortsatte på Dronning Louises Børnehospital og i 1961 blev Oluf Andersen kaldet til ordinær professor med eksamenspligt.

Den polikliniske virksomhed fortsatte endnu nogle år i Rigensgade, men så måtte bestyrelsen af økonomiske grunde afhænde det gamle børnehospital. Den 13. juli 1884 blev grund og bygninger solgt ved offentlig auktion til tømrermester N. P. Christensen for 36 kr. pr. □ alen og kort efter nedrevet. Poliklinikken blev senere flyttet til Christianshavn under fortsat ledelse af Stage til 1912, dernæst af dr.med. Benny Meyer (1863-1946) til 1942 og sidst af dr.med. Ernst Gjörup (1893-1960) indtil nedlæggelsen. Poliklinikken i Dronning Louises Børnehospital blev efterhånden så stærkt besøgt, at man i 1890-91 opførte en ny bygning hertil på hjørnet af Upsalagade og Malmøgade også efter arkitekt Fengers tegning. Endnu en tredje

poliklinik blev 1904 oprettet på Istedgades Kirkeplads på Vesterbro. Denne blev først ledet af Monrad til 1906 og siden af dr.med. Adolph Meyer (1871-1947). Begge extramurale klinikker fungerede indtil 1945, hvor de måtte nedlægges dels af økonomiske grunde, og dels fordi lægeforeningen stillede krav om, at sygekassepatienter skulle afvises fra gratis behandling.

Overlægerne

Dronning Louises Børnehospitals 90-årige funktionstid har været præget af 3 store chefskikkelser.

Harald Hirschsprung (1830-1916) var overlæge indtil 1904, hvor han trak sig tilbage angiveligt alderspræget og hukommelsessvækket (5).

Hans fader Abraham Marcus Hirschsprung født Hirsch stammede fra Friedberg i Hessen, hvorfra han 1812 rejste til Danmark og blev ansat i morbroderens tobaksfabrik, som han senere blev leder af, indtil han 1827 oprettede sin egen tobaksfabrik. I ægteskabet med Petrea Hertz fødtes 5 børn, hvoraf Harald var den ældste (17). Til Faderens skuffelse havde sønnen ikke lyst til at blive forretningsmand, men følte kald til at blive læge. Som medicinsk student gjorde han en god indsats under koleraepidemien 1853. Angiveligt måtte han slide sig gennem studiet, men fik dog laud. ved eksamen i 1855 (6). Derefter var han kandidat på Fødselsstiftelsen og Frederiks Hospital, hvor han senere blev reservemedicus og visitator.

Med rette anses han for at være pædiatriens fader her i landet. Vi ved, at hans interesse for børnesygdomme i hvert fald startede i 1858, hvor han hos en nyfødt så et tilfælde af ileus, der ved sektionen overraskende viste sig at være forårsaget af en partiel obliteration af tyndtarmen. Da han i 1860 som kandidat på Fødselsstiftelsen yderligere i løbet af kort tid selv iagttog 4 tilfælde af medfødt spiserørstillukning, besluttede han sig for et nærmere studium af disse tilstande, hvilket resulterede i, at han 1861 blev dr.med. på afhandlingen: »Den medfødte Tillukning af Spiserøret samt Bidrag til Kundskab om den medfødte Tyndtarmstillukning«. Det næste manifeste tegn

på hans interesse for pædiatri finder man i børnehospitalets årsberetning 1865 (altså 5 år før han blev læge ved hospitalet), hvor han har tegnet sig for et årligt bidrag på 2 Rbd.

Han var den første, som drev systematisk pædiatrisk forskning, idet han specielt interesserede sig for medfødte forsnævringer i fordøjelseskanalen. I Monrads nekrolog findes en liste over hans publikationer (21). I 1880 så han sit første tilfælde af den sygdom, som senere kom til at bære hans navn, og som han berettede om ved den 59. Kongres for Naturforskere og Læger i Berlin 1866 under titlen: »Stuhlträgheit Neugeborener in Folge von Dilatation und Hypertrophie des Colons«.

Hans undervisning som docent fik angiveligt ikke den store betydning, den burde have haft. Det er således bebrejdet ham, at hans store interesse for sjældne sygdomme optog ham så meget, at han ugerne underviste de studerende i de dagligdags sygdomme (21). Desuden var deltagelsen i undervisningen frivillig og de anviste undervisningstimer blev lagt på tidspunkter, hvor det var vanskeligt for de studerende at møde (5). Han publicerede heller ingen forelæsninger eller andet undervisningsmateriale.

Hirschsprung beskrives som en elskværdig, jovial og yderst gæstfri mand med megen lune, samt beskeden og usnobbet. Der fortælles således følgende historie om en episode ved hospitalets indvielse. Dronningen bemærkede efter besigtigelsen af hospitalet: »Her er en ting jeg savner, og jeg beder Dem, hr. overlæge opfylde mit ønske. Vær så venlig at anbringe skriftsteder over dørene, til opbyggelse for dem, der skal færdes her. En af de nærmeste dage sender jeg en liste med forslag«.

Men Hirschsprung afviste høfligt og bestemt dronningen: »Det skulle være mig kært at opfylde Deres Majestæts ønsker, men i dette tilfælde beklager jeg ikke at kunne det. Et hospital skal være hjemsted for alle syge, uanset deres religiøse indstilling«.

Dronningen var dybt krænket, hun brød op med udbruddet: »Tak, jeg kender de Hirschsprunger« (6).

Skønt han var næsten 50 år gammel, da Dronning Louises Børnehospital åbnede, kastede han sig med stor iver og energi ud i det

møjsommelige arbejde, det må have været at organisere et nyt stort børnehospital. Han nøjedes ikke med at sætte det i gang, men i hele hans funktionstid blev der foretaget mange forandringer og forbedringer. Der blev installeret vandklosetter, badeindretninger, centralvarmeanlæg, steriliseringsapparatur til mælk og bytelefon (1902). Elektrisk belysning fik man først 1906. Der blev indrettet operationsstue, bakteriologisk laboratorium og flere tjenesteboliger, og i 1891 blev som nævnt den nye poliklinikbygning taget i brug.

I 1903 udtalte Hirschsprung ønsket om at trække sig tilbage på grund af alderen, men samtykkede dog i at fortsætte til oktober 1904. Stillingen blev opslået ledig, og efter at bestyrelsen havde indhentet Fakultetets udtalelse om ansøgningerne, valgte man professor Jacob Vilhelm Wichmann (1852-1906) til overlæge, idet han samtidig blev ansat som docent.

Han var den første overlæge, som havde fået en regulær pædiatrisk klinisk uddannelse, havde forsket og undervist i pædiatri. Indtil 1890 havde han været ansat i 7½ år, heraf 6 år som reservelæge, ved Dronning Louises Børnehospital og fra 1893 desuden været Plejebørnslæge ved Fødselsstiftelsen. Han havde skrevet flere pædiatriske arbejder og i 1893 forsvaret sin disputats »Anatomiske Studier over medfødte Hjertefejl til Belysning af Sammenhængen mellem Forsnævring af Lungearterien og mangelfuld Udvikling af Septum Ventriculorum«. På dette tidspunkt var han reservelæge ved Københavns Kommunehospital, men de 3 af hans 25 misdannede børnehjerter og hele normalmaterialet stammede fra Dronning Louises Børnehospital, så dette arbejde må være den første disputats med rødder i børnehospitalet.

Wichmann fik imidlertid kun en kort funktionstid, idet han døde pludselig efter få dages sygeleje i 1906.

Svenn Monrad (1867-1945) fik derimod lejlighed til at virke i 34 år indtil 31. december 1939, hvor han gik af som 72-årig. Han var lærersøn fra Helsingør og ud af det store kendte Monradske dynasti. Frem til 1901 havde han været ansat på Dronning Louises Børnehospital i 4¾ år, først som kandidat og senere som reservelæge. Fra 1904 og indtil han blev overlæge ledede han poliklinikken på Vester-

bro. I 1898 havde han disputeret på »Kliniske Studier over Appendicitis hos Børn«. Denne sygdoms forekomst og forløb hos børn var først bragt i søgelyset omkring 1880'erne. Hirschsprung var begyndt at samle de tilfælde, han havde set, og de dannede basis for Monrads arbejde, som Hirschsprung tilskyndede ham til at gå i gang med (22).

Ved Hirschsprungs afgang havde Monrad søgt overlægestillingen, men blev vraget til fordel for Wichmann, hvorfor han oprettede en privatklinik og praktiserede som børnelæge. Da Wichmann døde, søgte Monrad igen, og denne gang blev han valgt af børnehospitalets bestyrelse til trods for, at det lægevidenskabelige fakultet havde ønsket stillingen besat med Carl Edward Bloch (1872-1952). Heri lå kimen til det senere mangeårige modsætningsforhold mellem børnehospitalet og børneafdelingen på Rigshospitalet, hvor Bloch blev den første overlæge i 1910 (14). Monrad var knyttet til børnehospitalet i næsten 50 år, idet han efter sin afgang fortsatte som bestyrelsesmedlem til sin død.

Han var en stærk personlighed, en glimrende kliniker og en fremragende lærer for læger og studenter (12). Hans store interesse for undervisning manifesterede sig allerede i 1900, hvor han begyndte som privatdocent i pædiatri og kort efter med udgivelsen af »Pædiatriske Forelæsninger og Studier«, I-III fra 1902 til 1913. Selv ind i sit otium bevarede han interessen, idet han påtog sig arbejdet som den danske medforfatter til den første udgave af Nordisk Lærebog i Pædiatri, der udkom i 1941.

Han fik stor betydning for børnehygiejnen her i landet, dels som konsulent i Sundhedsstyrelsen, hvor han bl.a. var med til at starte sundhedsplejerskeordningen (1937) og dels, men ikke mindst, som forfatter til »Moderens Bog«, der var en vejledning i spædbørnspleje. Næsten en hel generation er blevet opfodret og opdraget efter denne bog. Den blev en bestseller, der udkom i flere oplag og endda oversat til svensk, russisk og islandsk (11).

På initiativ af De samvirkende Menighedsplejers formand, dr. theol. Alfred Th. Jørgensen (1874-1953) og Monrad blev den 1. oktober 1908 i København åbnet de første 6 børneplejestationer efter berlinsk forbillede (3, 13).

Som videnskabsmand interesserede Monrad sig bl.a. for allergi – eller som det hed dengang – exudativ lymfatisk diathese, men også for mange andre pædiatriske problemer (10). Det er også ham, der har omformet Moro's tuberkulinsalve-prøve til den nu anvendte plasterprøve.

Den 13. oktober 1908 inviterede Monrad til det konstituerende møde for Dansk Pædiatrisk Selskab på Dronning Louises Børnehospital. Og ved det andet møde foreslog han at udnævne Hirschsprung til selskabets første æresmedlem. Det var også Monrad, der fra dansk side sammen med nordiske børnelæger i 1918 tog initiativet til oprettelsen af Nordisk Pædiatrisk Forening, hvis kongresser og efteruddannelseskurser har haft stor betydning for pædiatrien i Norden (12).

Men tiderne forandres,
ny tider bragte blæst og sus,
der myldres og der vandres
rundt i det gamle hus.

Og man fik raad at bygge,
og ved det næste jubelaar,
man voksed' end et stykke,
saa man fik bedre kaar.

På Dronning Louises Børnehospital benyttede man i 1904 endnu engang et jubilæumsår til at overveje nybyggeri for at afhjælpe en voksende pladsmangel. Men først 1909 kunne man påbegynde oprettelsen af en stor 3-etages vinkelbygning tegnet af stadsarkitekt Hans B. Wright på hjørnet af Lundsgade og Upsalagade, hvor der tidligere havde ligget lighus med sektionsstue. Foruden at give mere sengeplads var der kedelrum, mælkesteriliseringsrum, operationsstue, laboratorium og funktionærværelser.

På Monrads tilskyndelse købte bestyrelsen i 1913 ejendommen »Blide« ved Jonstrup Vang til landhospital for de børn, hvis helbredelse krævede så megen frisk luft som gørligt.

I Monrads funktionstid skete der således meget, som han havde stor andel i. Børnehospitalet var vokset og havde vundet stor tillid i befolkningen, og pædiatrien var udviklet betydeligt og var blevet et accepteret speciale.

Oluf Andersen (1901-69) efterfulgte i 1940 Monrad som overlæge

Hans Christian Saxtorph

Andreas Brünicke

Harald Hirschsprung

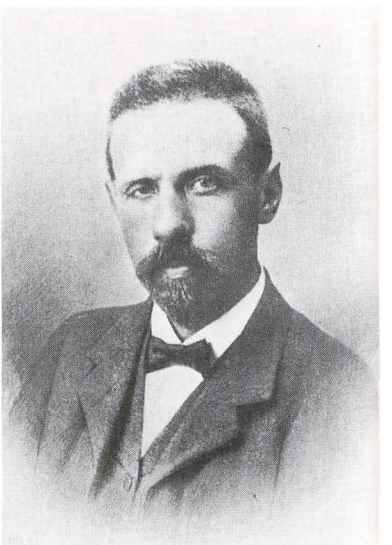

Jacob Wilhelm Wichmann

Svend Monrad

Oluf Andersen

og professor til sin død. Han stammede fra Vendsyssel, hvor faderen var præst. Efter embedseksamen i 1927 tog han en blandet almenuddannelse og gik derpå i 1932 ind i pædiatrien på Rigshospitalets børneafdeling, hvor han året efter blev klinisk assistent. Ellers fik han hele sin uddannelse på Dronning Louises Børnehospital. Fra 1932-35 arbejdede han samtidig på universitetets institut for almindelig patologi på sin disputats, som udkom i 1936 med titlen: »Undersøgelser over vaccinevirus, dets virusneutraliserende antistof samt vaccinevirus dyrket in vitro«.

Oluf Andersen var noget af en renæssanceskikkelse, sprudlende vital med stor arbejdskapacitet, fuld af ideer og initiativ, veloplagt og festlig. Han var levende interesseret i alle lægelige problemer, og hans parlamentariske og organisatoriske evner kom til værdsat udfoldelse på Sundhedsstyrelsens mangfoldige arbejdsområder og inden for WHO (24).

Hans overlægetid faldt sammen med lægevidenskabens rivende

udvikling, og dette passede storartet til hans temperament. Han kom fra den klassiske kliniske pædiatri, men forstod at tage de nye ting op, og med en uudtømmelig energi og ukuelig vilje næsten tvang han fremskridtet og børnehospitalet til at følges ad. Han erkendte tidligt nødvendigheden af en subspecialisering af pædiatrien og startede derfor udviklingen af flere ekspertområder på børnehospitalet. Her skal kun nævnes børneendokrinologien, børneneurologien og børnecardiologien, hvoraf de 2 sidstnævnte senere skulle blive af væsentlig betydning i argumentationen for at videreføre en del af Dronning Louises Børnehospital andet sted.

Paa fede børn der samles:
saa er man endokrinolog
med legetøj der skramles:
saa er man psykolog.

Man pusler lidt med hjerner,
det gør man, naar man finder »tog«,
og man naar altets stjerner
som børneneurolog.

Hospitalets endokrine poliklinik åbnede i 1948 under ledelse af Grethe Gørtz (1909-), men det blev dog især Henning Andersen (1916-78), som kom til at præge denne klinik.

Børneneurologien startede med oprettelsen af et elektroencefalogisk laboratorium som det første på en dansk børneafdeling, efter at Oluf Andersen havde fået en elektroencefalograf foræret. Børnelægen Sven Brandt (1913-), som siden studietiden havde interesseret sig for neurologi og skrevet disputats om Werdnig-Hoffmanns infantile progressive muskelatrofi, blev opfordret til at lære metoden i udlandet med henblik på at lede laboratoriet.

Professor Preben Plum (1906-) havde tilfældigt fået dispositionsret over 2 Rockefellerstipendier. Det ene blev tildelt Brandt og benyttet til 1 års ophold i Amerika bl.a. hos F. A. Gibbs ved University of Illinois, Institute of Neuropsychiatry. Derefter påbegyndtes i december 1949 arbejdet i EEG-laboratoriet, og der blev etableret et efterbehandlingsambulatorium for indlagte børn med epilepsi. Senere udnyttedes 2 sengeafsnit til neurologiske patienter, og Brandt blev ansat som neuropædiatrisk overlæge i 1961.

Langt flere specialer
af børnefaget dyrkes her,
og trængslen gi'r os kvaler,
som vokser mer' og mer'.

Og børn man opererer,
og tænk, man gør det nok, fordi
man derved excellerer
i børnekirurgi.

Børnecardiologien kom i gang på følgende måde. I sin søgen efter et interesseområde henvendte Ib Boesen (1913-) sig til Plum, som fremsatte flere forslag. Af disse valgte Boesen cardiologien, fordi han som turnuskandidat havde fået ros for sin hjertestetoskopi. Plum vidste, at der foregik noget cardiologisk nyt i Stockholm, og det lykkedes Boesen at få 3 måneders ansættelse ved Kronprinsessan Lovisas Barnsjukhus i 1947, hvor han erhvervede kendskab til hjertekateterisation og angiocardiografi.

Plums andet Rockefellerstipendium gav Boesen mulighed for ½ års ophold i 1949 på Johns Hopkins Hospital hos Helen Taussig. Efter hjemkomsten tilbød Oluf Anderesen ham lønnet konsulentvirksomhed ved børnehospitalet, og dette førte til, at man i 1954 begyndte på hjertekateterisation af spæde og småbørn med lånt apparatur. I efteråret 1955 lykkedes det takket være store danske og svenske (Axel Wenner-Gren) donationer at erhverve det lånte apparatur. Til minde herom blev der over laboratoriets dør opsat en bronzeplade, som nu kan ses i Rigshospitalets børnepoliklinik. Samme år udførtes de første lukkede hjerteoperationer på spædbørn med lægelig assistance af Rigshospitalets hjertekirurger og anæsthesilæger.

Endelig har Københavns kommunes børneasthmaklinik under ledelse af E. Winge Flensborg (1912-), børneplejestationen og småbørnsstationen haft husly på hospitalet siden 1949.

I begyndelsen af 1940'rne tumlede man med tanken om et helt nyt børnecenter på grunden, og i 1945 forelå et skitseprojekt hertil, men realisationen måtte opgives af økonomiske grunde. I stedet opførtes efter arkitekt Gunnar Glahns tegning i 1950-52 en T-formet bygning, der forbandt hospitalets 3 bygningskomplekser, som samtidig gennemgik en modernisering. Den T-formede bygning bestod af en korridorbygning og en hospitalsbygning, i hvilken der indrettedes

en større røntgenafdeling, de nævnte cardiologiske og elektroencefalografiske laboratorier, isolationsstuer, auditorium og diverse kontorer. Finansieringen skete gennem lån optaget med garanti fra Københavns kommune.

Nybyggeriet muliggjorde en fortsat vækst af virksomheden, og man kan vel sige, at hospitalet kulminerede i ti-året 1955-65 med 152 sengepladser på selve hospitalet og 22 på »Blide«, med maximalt 1866 indlæggelser årligt, med maximaltal for alle former for ydelser, med ca. 250 lønmodtagere og med Oluf Andersens kaldelse til ordinær professor.

De to børnehospitaler var dog ikke blot bygningerne, faciliteterne og overlægerne. Gennem årene har hundreder af mennesker været med til at få hospitalerne til at fungere efter hensigten. Der er ikke her plads til en nærmere omtale af disse uundværlige mennesker, som også for de flestes vedkommende i dag er ukendte og navnløse.

De skiftende bestyrelser har altid bestået af nogle af rigets bedste mænd. Det er bemærkelsesværdigt, at der kun har været én kvinde i bestyrelsen. Det var direktør for sygekassevæsenet Alice Bruun (1902-), som var medlem de sidste 20 år.

Det kongelige protektorat er blevet varetaget af dronning Louise, Christian den 9., Frederik den 8., Christian den 10. og dronning Ingrid fra 1950 til hospitalets lukning i 1971. Protektoratet har dels betydet direkte og konstant økonomisk støtte fra kongehuset og dels virket som reklame over for befolkningen. Kongehuset har ofte interesseret besøgt børnehospitalet. Det vel nok fornemste besøg fandt sted i tilslutning til dronning Louises 70 års fødselsdag i 1887, hvor Hendes Majestæt beså hospitalet sammen med kejseren og kejserinden af Rusland, dronningen af Grækenland og prinsesserne Alexandra og Marie.

Afslutningen

Fra først til sidst har begge hospitaler været selvejende institutioner, og det er helt utroligt, hvad de har modtaget af gaver og bidrag i årenes løb. Frivillig hjælp og håndværksarbejde af vidt forskellig og ofte kuriøs art f.eks. gratis trykning af årsberetningen, »Renovationens Udførsel uden Betaling« og gratis optrækning af hospitalets stueure. Materialer og naturalier af de almindeligste og mærkeligste ting, som brød, pebernødder, kul og »Bommesies Nattrøjer og Klokker«. Desuden kontante bidrag, små og store enten enkeltstående eller faste årlige og endelig testamentariske bidrag og legater evt. som værdipapirer. De gamle mindetavler for legatgiverne er nu ophængt i Rigshospitalets sydkompleks.

I begyndelsen var det i Rigensgade småt med indtægter for ydelser, da patienterne var næsten udelukkende fritliggende, men efterhånden tilkom også patienter, som betalte for »Kuur og Pleie«. Ved oprettelsen af Dronning Louises Børnehospital i 1879 blev indgået en overenskomst med Københavns kommune, ifølge hvilken der altid skulle være 32 sengepladser til belæggelse for kommunens regning. Senere blev dette antal sat op til 125 (20). Denne overenskomst har været af uvurderlig betydning for økonomien, eftersom hovedparten af de indlagte børn boede i Københavns kommune. Hospitalets eneste gæld var i mange år det 10 års rentefri lån fra Finanskassen fra 1847 anvendt til betaling af grunden og bygningen i Rigensgade. Lånet blev fra 1858 forrentet med halvdelen fra Kongerigets Finanser og halvdelen fra Københavns kommune. Helt frem til 1905 balancerede regnskabet i reglen med overskud. Forbedringer og udvidelser medførte derefter i nogle år underskud, der kunne dækkes af formuen, men under første verdenskrig måtte Københavns kommune i flere år hjælpe til. I mellemkrigsårene var der atter fin økonomisk balance, men fra 1939 stærkt tiltagende underskud på grund af krigen, besættelsen, færre bidrag samt viderefrem stigende priser og lønninger, og endelig udhulede inflationen hospitalets renteindtægter. Fra 1950 måtte stat og kommune hvert år dække store og voksende underskud.

I slutningen af 1960'erne formindskedes også sygedagsantallene her såvel som på de kommunale børneafdelinger på grund af dalende fødselstal, udflytningen fra Københavns kommune og nedgang i den gennemsnitlige indlæggelsestid. Dette bevirkede, at kommunens egne børneafdelinger havde tilstrækkelig kapacitet til dens egne børn, hvorfor man påtænkte at opsige aftalen med Dronning Louises Børnehospital, hvilket ville halvere børnehospitalets indtægter og umuliggøre dets fortsatte eksistens.

Bestyrelsen henvendte sig derfor i 1968 til undervisningsministeriet og anmodede om dets medvirken til en afklaring af børnehospitalets fremtid. Det nedsatte udvalg afgav den 19. juni 1970 en indstilling, ifølge hvilken Dronning Louises Børnehospital skulle videreføres ved, at 65 sengepladser belagt på landsbasis blev placeret på den eksisterende børneafdeling TG på Rigshospitalets Tagensvej-afsnit under navnet »Dronning Louises Børnehospitals afdeling«, hvor den fortsat skulle fungere som undervisningsafdeling. Det fornødne antal sengepladser skulle fremkomme ved, at børneafdeling TG afgav 32 kommunale pladser, og Rigshospitalet etablerede 33 nye pladser. Af de lægelige specialer skulle endokrinologien og allergologien overgå til børnehospitalet på Fuglebakken og de øvrige til Tagensvej (20).

Januar 1970 opsagde Københavns kommune aftalen, og den 1. oktober 1971 flyttede den del af Børnehospitalets virksomhed som planlagt til Tagensvej under ledelse af Erik Ryssing (1919-), der efter Oluf Andersens død havde fungeret som hospitalets overlæge. Personalet blev spredt for alle vinde. En stor del flyttede med til Rigshospitalet enten til Tagensvej eller til andre afdelinger på R.H. Københavns kommune overtog eller skaffede beskæftigelse til en del medarbejdere. Enkelte blev på Dronning Louises Børnehospital og nogle få blev pensionerede. Endelig fandt andre selv andet arbejde.

Ved sydkompleksets ibrugtagning december 1977 inkorporeredes sengene i børneafdeling G og ved denne sidste flytning, præcis 100 år efter grundstensnedlæggelsen, slettedes navnet Dronning Louises Børnehospitals afdeling.

Københavns kommune overtog det forladte børnehospital og »Blide«. Under navnet Dronning Louise Gården blev bygningerne i

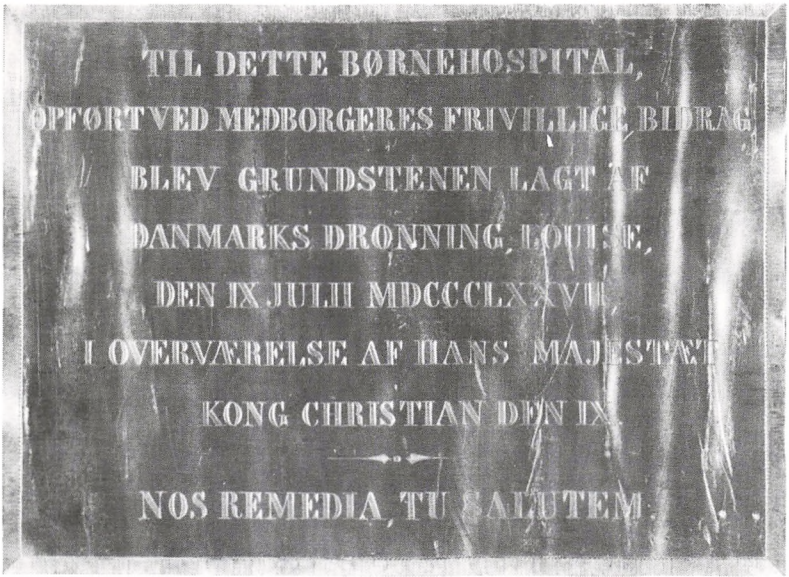

Sølvpladen der lå under grundstenen. Mål 111×152 mm. Københavns bymuseum.

Farimagsgade benyttet til specialskoler, fritidshjem, børnehave, vuggestue, kontorer og kursuslokaler og »Blide« til udflytterbørnehave. Ud fra ønsket om en mere permanent og udvidet anvendelse undersøgtes muligheden for renovering, men dette ville blive for dyrt. I stedet besluttede Københavns Magistrat juni 1980 at nedrive hospitalet bortset fra bygningen på hjørnet af Lundsgade og Upsalagade og at opføre nye bygninger til daginstitutioner for børn og unge under navnet Dronning Louises Børnegård (19).

I januar 1981 faldt så den gamle hovedbygning, og den 11. februar fandt man efter megen søgen under hovedindgangen mod syd et tykvægget cylinderglas med prop, som indeholdt i sammenrullet form den sølvplade, der for 104 år siden var blevet nedlagt under grundstenen under overværelse af Dronning Louise. Sølvpladen kan nu ses på Københavns bymuseum.

Et sekels »goddædige bidrag« er dog ikke helt forsvundet. Således

kunne Dronning Louises tipoldebarn dronning Margrethe den Anden i 1977 udføre kongehusets sidste handling for børnehospitalet ved at konfirmere fundatsen til Dronning Louises Børnehospitals Forskningsfond. Fondens formue på ca. 1,5 mill. kroner hidrører fra en stor del af hospitalets legat- og gavekapital. Heri indgår også et legat på 2000 Rbd., som Hirschsprung havde oprettet i 1875. Fondens formål er at støtte lægevidenskabelige forskningsopgaver inden for børnesygdomme og børnekirurgi samt forskningsopgaver af betydning for børns sundhedsmæssige tilstand og socialmedicinske trivsel. Den første uddeling fandt sted i 1978.

Børnehospitalet i Rigensgade og Dronning Louises Børnehospital eksisterer ikke mere. De vil dog ikke blive glemt, for deres historie handler om dansk pædiatris oprindelse og om de to hospitalers centrale placering i dette speciales udvikling de første 120 år.

LITTERATUR

1. Andersen, O.: Ugeskr. Læger *112*, 15, 1950.
2. Andreassen, M. & Kromann, B.: Ugeskr. Læger *112*, 1, 1950.
3. Asmund, V.: Erfaringer fra Børneplejestationerne. Dansk Pædiatrisk Selskabs Forhandlinger. 13. møde, 25. januar 1911.
4. Berlingske politiske og Avertissements-Tidende. Nr. 134, 13. juni 1879.
5. Bloch, C. E.: Mindetale over Harald Hirschsprung. Dansk Pædiatrisk Selskabs Forhandlinger. 39. møde, 13. april 1916.
6. Borchsenius, P.: Spredt blandt folkeslagene. Bd. 4. Historien om de danske jøder. Fremad, København 1969, p. 204-206.
7. Clemmensen, A., Holm, H. J. & Storck, H.: Johan Daniel Herholdt og hans Værker. København 1898.
8. Dansk Pædiatrisk Selskabs Forhandlinger. 1. møde, 4. november 1908.
9. Det Kjöbenhavnske Börnehospital. Redaktionel artikel. Bibliotek for Læger 3. Rk., 8. Bd., 146, 1850.
10. Det paatænkte Börnehospital. Redaktionel artikel. Ugeskr. Læger 2. Rk., Bd. 7, 511, 1847.
11. Dronning Louises Børnehospital 1879 16. juni 1929. København 1929.
12. Frandsen, J. og Andersen, O.: Svenn Monrad in memoriam. Ugeskr. Læger *107*, 121, 1945.
13. Friderichsen, C.: Aage Bojesen in memoriam. Ugeskr. Læger *113*, 1610, 1947.
14. Friis-Hansen, B.: Københavns Universitet 1479-1579. Bd. VII. København 1979, pp. 420, 423.
15. Fædrelandet. 6. aargang, 31. december 1845.
16. Fædrelandet, 7. aargang, 20. januar 1846.
17. Hirschsprung, H.: Arven. Samlerens Forlag, København 1975.
18. Hornemann, E.: Kjøbenhavns nye Børnehospital. Ill. Tidende nr. 928, 8. juli 1877.
19. Indstilling til borgerrepræsentationen fra Københavns Magistrat, 3. afdeling, 10. juni 1980.
20. Indstilling til undervisningsministeriet vedrørende Dronning Louises Børnehospital, 19. juni 1970.
21. Monrad, S.: Harald Hirschsprung in memoriam. Ugeskr. Læger *78*, 606, 1916.
22. Monrad, S.: Kliniske studier over appendicitis hos børn. Disputats. København 1898.
23. Nekrolog over Joachim Lund Drejer. Bibliotek for Læger 4. Rk., 2. Bd., 522, 1853.
24. Plum, P.: Oluf Andersen in memoriam. Ugeskr. Læger *132*, 174, 1970.
25. Prof. Hofmedicus Drejers Indbydelse til Oprettelsen af et Börnehospital. Redaktionel artikel. Ugeskr. Læger 2. Rk., 4. Bd., 41, 1846.
26. Rubin, M.: Tabellarisk Fremstilling af Københavns Fattigvæsens Historie 1816-1878 samt oversigt over Fattigvæsenets tidligere Historie. Nr. 4, København 1879, p. 72-73.

27. Sabroe, L.: Rigensgade Kaserne og nærmeste omgivelser. P. Haase & Søns Forlag, København 1959, p. 160.
28. Sager, H. C.: Dansk Ugeskrift 2. Rk., nr. 198, 277, 1846.
29. Stage, G. G.: Om Smaabørns Ernæring og Pleie. Tolv Forelæsninger. C. A. Reitzels Forlag, København 1876.
30. Søndagsposten. Nr. 615, 1875.

Desuden er anvendt:
Almindeligt Forfatter-Lexicon for Kongeriget Danmark med tilhørende Bilande fra 1814 til 1840. Ved Thomas Hansen Erslew. København 1843.
Børnehospitalernes årsberetninger 1850-1970.
Dansk biografisk Leksikon. J. H. Schultz Forlag 1933-64.
Den danske Lægestand. 1872-1965.
Ill. Tidende nr. 39, 1904, p. 649-651.
Trap. Danmark, Storkøbenhavn II. G. E. C. Gads forlag 1959.

Alt materiale vedrørende hospitalets administration og afvikling er deponeret i Stadsarkivet på Københavns rådhus.

LØVENS KEMISKE FABRIK

Urban Bruun Aaskow

Af M. Winge

Den 22. februar 1976 berettede Frederiksborg Amts Avis, om hvordan nogle børn i Snekkersten havde opdaget en indskrift på undersiden af en trappesten, der havde været brugt til et nedrevet hus, hvor der havde været en grønthandlerbutik. Kommunearkivar Arne Meyling blev tilkaldt og konstaterede, at det var en gravsten, som i sin tid var rejst over lægen Urban Bruun Aaskow og hans hustru på Asminderød kirkegård. Stenen er nu restaureret og opstillet på lokalmuseet på Flynderupgård i Espergærde.

Urban Bruun Aaskow udførte størstedelen af sin livsgerning i den sidste halvdel af det attende århundrede, en tid, hvor der skete betydelige fremskridt inden for det danske sundhedsvæsen. Man byggede Frederiks Hospital, Almindelig Hospital, Søkvæsthuset på Christianshavn og Fødselsstiftelsen. På Frederiks Hospital begyndte man klinisk undervisning af de medicinske og kirurgiske studerende, og Kirurgisk Akademi og Veterinærskolen blev oprettet. Oplysningstidens fremskridt på det naturvidenskabelige område og en mere human indstilling var vel baggrunden for denne udvikling, men vi kan også takke tidens fremskridtsvenlige og dygtige læger for deres store indsats. Navne som Simon Krüger, Callisen, Tode, M. Saxtorph og P. C. Abildgaard[2] er almindelig kendt, men man skal ikke beskæftige sig ret meget med denne periode, før man forstår, at også Aaskow har gjort sig fortjent til at huskes for sin medvirken.

Uddannelse og forlovelse

Aaskow fødtes den 28. april 1742 i Brønshøj som søn af sognepræst Hieronimus Larsen Aaskow og Anne Marie Bruun. Han kom i skole på Herlufsholm, blev student 1758 og tog året efter baccalaureusgra-

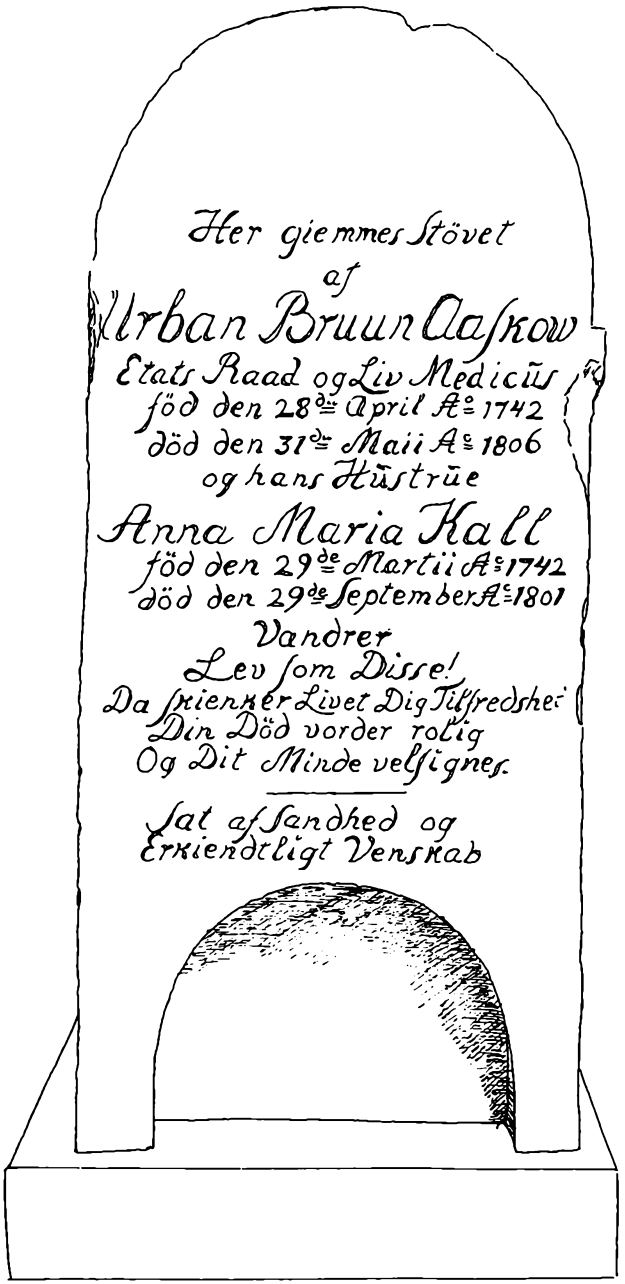
Her gjemmes Stövet
af
Urban Bruun Aaskow
Etats Raad og Liv Medicūs
föd den 28de April Ao 1742
död den 31te Maii Ao 1806
og hans Hüstrüe
Anna Maria Kall
föd den 29de Martii Ao 1742
död den 29de September Ao 1801
Vandrer
Lev som Disse!
Da skienker Livet Dig Tilfredshed
Din Död vorder rolig
Og Dit Minde velsignes.
Sat af Sandhed og
Erkiendtligt Venskab

den samtidig med, at han påbegyndte det medicinske studium ved Københavns Universitet. Man må tidligt have fået øje på Aaskows gode evner, for i 1761 blev han udvalgt til at ledsage professor Thomas Bugge (1740-1815) til Trondheim for at observere Venus' gang forbi solen.

1763 kom han ind som alumne på Borchs Kollegium,[3] og samme år blev han sammen med Jens Bang – sidstnævnte blev senere afløst af Claus Pedersen Ellius – på foranledning af professor Balthazar Buchwald udsendt for at undersøge den grasserende kvægsygeepidemi. Deres iagttagelser og erfaringer har de meddelt i en afhandling med Aaskow som forfatter (1, 2). De første tre uger virkede de på Amager og senere på Holtegård; men de havde det største besvær med bønderne, der nærmest saboterede deres undersøgelser; ikke ville anvende de udleverede medikamenter og nægtede dem tilladelse til at obducere de døde dyr. Alligevel giver afhandlingen mange oplysninger om kvægsygdommens symptomer og forløb, og det lykkedes dem da også at få obduceret nogle dyr, så organforandringerne kunne beskrives. Aaskow anfører, at sygdommen kunne skyldes »et smitsomt væsen, der må være overmåde skarpt og fint og ikke angreb andre dyr end hornkvæget, og at et dyr kun kunne smittes én gang«. Man burde isolere raske dyr fra de syge, og det påpegedes, at man i udlandet havde haft gode erfaringer med indpodning af sygdommen på raske dyr i lighed med, hvad man kendte fra kopper.

Han konkluderer, at han ikke kan angive nogen tilforladelig kur, »men da jeg er en elsker af sandheden, så vil jeg hellere bekende min udygtighed dertil, end med uforsøgt hjernespind forblinde mine læsere« (3).

Aaskow tog i 1766 medicinsk eksamen med megen berømmelse og almindeligt bifald,[4] hvorpå han fik ansættelse på Frederiks Hospital. Kort efter blev han midtpunkt i en strid af principiel karakter, idet han skønt alumne på Borchs Kollegium ansøgte Konsistoritum om at måtte logere på hospitalet for at perfektionere sig i sit studium. Dette var i strid med kollegiets fundats, og dets forstander, professor theologiæ Peder Holm (1706-77) protesterede da også, men Konsi-

storium bevilgede alligevel ansøgningen, »da en studiosus medicinæ unægtelig kunne have den allerbedste lejlighed til at exercere sig til større perfection«. Skønt det udtrykkelig blev fastslået, at afgørelsen skulde være uden konsekvens for andre, blev tilladelse alligevel senere givet til forskellige (4).

Allerede før han blev kandidat, havde Aaskow været knyttet til fødeafdelingen på Frederiks Hospital, hvor han i januar 1765 foretog og beskrev den første forløsning med Smellies tang, og han nævnes blandt C. J. Bergers mest fremragende elever (5).

Begivenheder langt fra København kom imidlertid på afgørende vis til at gribe ind i hans lovende karriere og førte ham til den danske flåde i Middelhavet, men først forlovede han sig, og hans forlovelseshistorie er meget romantisk beskrevet i Benedikte Arnesen-Kalls erindringer (6).

Stærkt forkortet lyder historien således: I den lærde professor J. C. Kalls (1714-75) hjem sad hans tre døtre en formiddag og baldyrede på deres værelse, da de af moderen fik besked på at nette sig og komme ind i storstuen. Kort efter kom professoren ind ledsaget af en ung læge, dr. Aaskow, som han forestillede for pigerne, hvorpå han trak sig tilbage. I en lille timestid konverserede lægen de unge piger, hvoraf den ældste, ikke særlig kønne, men særdeles intelligente deltog livligt i samtalen, mens den yngste og kønneste ikke sagde et ord. Derpå rejste Aaskow sig og bukkede, og pigerne nejede, hvorpå han gik ind i professorens arbejdsværelse, hvor han til dennes forbavselse og ganske mod tidens sædvane ikke anmodede om den ældste datter, Anne Maries hånd, men erklærede, at han ikke kunne tænke sig nogen sødere og elskeligere hustru end den yngste datter, Anna. Fru Kall påtog sig at underrette hende, som slet ikke blev spurgt, om hendes fremtidsskæbne, og fjorten dage senere fejredes forlovelsen med hele familien og honoratiores fra Universitetet.

Kort efter afsejlede Aaskow til Middelhavet, hvorfra han skrev glødende kærlighedsbreve til sin unge tilkomne, men hun kom aldrig til at besvare dem. Gang på gang forsøgte hun, tog papiret frem, men magtede det ikke. Den ældste søster skrev udkast for hende, men

hun rev dem itu. Søstrene hørte hende græde om natten. Hun blev stedse mere bleg og mager, men familien tænkte, at det var af længsel efter den elskede. En dag fandt Anne Marie hende ved skrivebordet med pennen i hånden og hovedet hvilende på papiret, løftede hendes hoved op og blev forfærdet. Hun var død.

Søsteren underrettede Aaskow i et klogt og trøstende brev, og inden sin hjemkomst friede han til hende. I marts 1774 blev de gift, men ifølge frk. Arnesen-Kall blev der aldrig tale om kærlighed i det ægteskab, hvor lægen med årene blev en streng og kold husbond, der kun levede for sin videnskab, sin praksis og stillingen som livlæge hos enkedronning Juliane Marie.

Aaskows tjeneste ved Algiereskadren

Det bliver nu nødvendigt at gå lidt tilbage i tiden for at berette om baggrunden for Aaskows udsendelse til Algiereskadren, som blev afgørende for hans fremtid og fik stor betydning for udviklingen inden for Søetatens medicinalvæsen.

I 1769 havde deien af Algier brudt traktaten med Danmark og opbragt flere danske skibe og gjort besætningerne til slaver, hvorfor regeringen besluttede at sende en flådestyrke til Middelhavet for at søge at få skibe og mandskab frigivet, og, hvis dette ikke lykkedes, at bombardere byen Algier (7).

Eskadren afsejlede i maj 1770 under kommando af schoutbynacht F. C. Kaas. Den bestod af fire orlogsskibe, to fregatter og to bombardergalioter med en samlet besætning på 2451 mand og en soldateske på 460. Desuden medfulgte hospitalsskibet »De fire Søstre« med kaptajnløjtnant J. Knudsen som chef og J. Moldenhauer som overskibskirurg samt en secondmester, ialt en besætning på 54 mand. Inden afrejsen ændrede dette skib betegnelse til transportskib, da man frygtede karantænebesværligheder i fremmede havne.[5]

Ekspeditionen blev en total fiasko, for kystbefæstningerne ved Algier var langt stærkere end forudset, vind- og strømforholdene gjorde det umuligt for skibene at gå så langt ind i bugten, at de kunne skyde med deres bredsider, og bambardergalioterne var så svagt

konstrueret, at de ikke kunne holde til skydningen. Hertil kom, at sygdomme hærgede besætningerne i en sådan grad, at skibe i perioder var ukampdygtige.

Selv om det ikke i det attende århundrede hørte til sjældenhederne, at sygdom på langture bortrev mere end en trediedel af besætningerne, må tabene i Algiereskadren alligevel have gjort så stort indtryk i København, at man mente, der måtte gøres noget, og derfor antog Admiralitetet den 28-årige læge, Urban Bruun Aaskow, til medicus ved eskadren.

Oplysningerne om sygeligheden og de slette hygiejniske forhold under togtet til Algier og om Aaskows virke som eskadrelæge stammer først og fremmest fra hans latinske doktordisputats (8), som bygger på hans dagbogsoptegnelser. Der findes et fyldigt referat af disputatsen i Todes Medizinisch-chirurgische Bibliothek (9) og endvidere i Kiøbenhavnske Efterretninger om lærde Sager (10), ligesom den er omtalt i Nyt Aftenblad i 1825 (11). Edvard Ehlers har i Tidsskrift for Søvæsen 1911 givet en skildring af flådens togt mod Algier på grundlag af Aaskows disputats og en dagbog skrevet af skibspræsten H. F. Hjortshøy (12, 13).

Nærværende skildring af Aaskows liv bygger foruden på disse kilder på Søetatens arkivmateriale, hvori man finder talrige oplysninger såvel om hans ansættelse og virksomhed i Algiereskadren som om hans senere tjeneste herhjemme.

Allerede inden afsejlingen fra København først i maj 1770 var flere besætninger ramt af sygdom. Smitten menes at stamme fra nogle russiske orlogsskibe, som havde fået drikkevand bragt fra et dansk skib, af hvis besætning 80 mand måtte indlægges på Søkvæsthuset, hvorfra epidemien bredte sig til byen.

Fregatterne »Christiansø« og »Havfruen«, der havde haft et meget hårdt vintertogt, var de først angrebne skibe, men også orlogsskibet »Mars«, hvis besætning for en stor del bestod af rekonvalescenter, fik hurtigt mange syge. Den første døde var hospitalsskibets præst, som blev begravet til søs, men kisten havde ikke været forsvarligt belastet, så liget næste dag kom flydende forbi orlogsskibet »Sophia Magdalena«.

Sygdommen spredte sig hurtigt i eskadren, som det fremgår af eskadrechefens rapporter, der var bilagt lister over syge og døde.[6] Fra Gibraltar meldes først i juni om 20 døde og 109 syge i skibene, og desuden var hospitalsskibet aldeles overfyldt, »så det udbredte en hæslig stank«. Under det fortsatte togt rasede epidemien værre og værre, så man måtte gå til Port Mahon på Minorca og langsætte de syge, som blev modtaget på det derværende engelske hospital. Sidst i juli var 351 indlagt, og antallet af døde var nu steget til 106; medens 520 lå syge ombord. På Minorca lykkedes det at skaffe frisk kød og grønsager, men da var de medbragte ærter også så rpdne, at de måtte kastes overbord.

Den sidste opbevarede sygerapport er fra Marseille, dateret 30/11 1770, og melder om 288 døde, mens 116 endnu var indlagt på hospitalet i Mac Mahon. Efterhånden må sygdommen være taget af, for i marts 1771 indberettede schoutbynacht S. Hoogland, der havde afløst Kaas som eskadrechef, at de sidste syge fra hospitalet var taget ombord i »De fire Søstre«, der havde fået ordre til at returnere til København, hvortil det ankom midt i juli og landsatte 12 patienter.

Som fremhævet af Øivind Larsen (14), er det ikke muligt på basis af datidens skibslægejournaler at stille eksakte diagnoser, selv om man kan erkende visse typiske sygdomsbilleder som skørbug, blodgang og gigtfeber, men hvad der skjuler sig bag de mange tilfælde af »galde- og forrådnelsesfeber«, er meget tvivlsomt. Ehlers mener, at hovedsygdommen var tyfus, men den meget akutte opblussen af epidemien efter den korte kontakt med russerne gør det sandsynligt, at de danske søfolk har pådraget sig plettyfus via »russiske lus«. Om luseplagen i Algiereskadren beretter pastor Hjortshøy, at hans præstekjole vrimlede af lus, når han havde aflagt besøg hos de syge. En anden plage i datidens skibe var rotter, så det er ikke usandsynligt, at visse af tilfældene af »galdefeber« kan have været Weils sygdom.

Ifølge Ehlers kan nogle feberpatienter være smittet med Maltafeber, der dengang var endemisk på Minorca. Der var også nogle af de syge, der havde koldbrand i fingre og tær, og dette anså Ehlers for at være tegn på meldrøjeforgiftning stammende fra rugmelsbeskøjter, idet netop året 1770 var et ondartet meldrøjeår.

Kan man i dag ikke stille nøjagtige diagnoser på de sygdomme, som hærgede Algiereskadren, så giver de forhold, man bød mandskabet, tilstrækkelig forklaring på, at så mange blev syge og døde på længere togter. De største skibe havde besætninger på 500-700 mand, og disse måtte sove, spise og tilbringe deres fritid i lavloftede rum under dækket, hvor også de syge var anbragt. I hårdt vejr måtte luger og kanonporte holdes lukket, og luften forpestedes af det rådne bundvand, hvori der flød døde rotter, kakerlakker og andre uhumskheder. Ganske vist var danske orlogsskibe forsynet med de såkaldte kulsejl for at få frisk luft ledet ned under dæk, og nogle havde måske den af englænderen Hales opfundne hånddrevne luftpumpe (15), men meget har det vist ikke hjulpet.

Ifølge søkrigsartiklerne[7] påhvilede det næstkommanderende og kvartermester at føre tilsyn med mandskabets hygiejne, men særlig effektivt har dette næppe været. Muligheder for vask af egen person, klæder og køjetøj var yderst begrænsede, og den indrullerede del af mandskabet måtte selv sørge for anskaffelse af beklædningen, så mange gik rundt i laser og pjalter eller endog halvnøgne.

Kosten bestod hovedsagelig af saltmad, byggryn, ærter og rugbeskøjter. Den ugentlige ration var:

3 pund saltet oksekød
1½ pund flæsk
1¼ pund saltet smør
1¼ otting skallet byggryn
3/8 otting ærter
6 pund beskøjter
2 otting salt

Hertil kom øl ad libitum og en pægl brændevin om ugen.

Øl og vand blev hurtigt råddent, og ærterne stank, så de som nævnt måtte smides over bord. Hvordan smørret blev i middelhavsvarmen, kan man let forestille sig. Når vejret var uroligt, kunne der ikke tændes op i kabyssen, så måltiderne bestod udelukkende af beskøjter og brændevin. Som erstatning for det fordærvede øl indkøbtes vin med det resultat, at mandskabet straks drak hele rationen og blev fulde.

Det var den indflydelsesrige livlæge J. C. J. v. Berger og professor C. J. Berger, der bragte Aaskow i forslag som medicus ved Algiereskadren (9), og ved en cabinetsordre af 13/10 1770 udnævntes »dygtig og erfaren læge, licentiat Urban Bruun Askow til admiralitetsmedicus«. Det fremgår af hans bestalling, at han skulle have opsyn med sundhedstilstanden i eskadren og daglig holde eskadrechefen underrettet om denne. Alle skibskirurgerne var ham underlagt, og de skulle følge hans anvisninger. Han fik tillagt rang som kaptajnløjtnant med 50 Rdl, om måneden i gehalt, skulle indlogeres i admiralskibet og spise ved admiralens bord.[8] Et par dage senere indføjedes efter v. Bergers forslag: »Finder han noget, som kan contribuere til mandskabets sundhed, skal han tilkendegive det for eskadre- eller skibschefen.«

Da eskadren ikke kunne være samlet, bestemtes det, at han skulle rejse til Port Mahon, hvor de syge bragtes i land, og han skulle sejle med et skib, som forventedes snart at afgå, i stedet for at tage over land, hvorved 800-1000 Rdl. kunne spares.

Aaskow har åbenbart haft betænkeligheder, for Admiralitetet skrev til v. Berger, at han kun ville gå med eskadren, hvis han ved hjemkomsten var sikret en »stående løn«, fordi han jo måtte forlade sin praksis. Dette førte til, at Hans Majestæt lovede ham en placering med en gage på 400 Rdl. årlig, forudsat han forholdt sig, som man kunne forvente af en habil og erfaren medicus. Endvidere bevilgedes han allernådigst hans bestalling gratis, samtidig fik han ordre til at afrejse med orlogsskibet »Grønland«.[9]

Allerede inden sin afrejse indsendte Aaskow et pro memoria med lister over ekstraforplejning, medikamenter og forbindsstoffer til de syge i Algiereskadren.[10] Admiralitetet, der frygtede, at de af Aaskow foreslåede forbedringer ville overstige de 16 Sk. om dagen, som var beregnet til sygeforplejning, indstillede, at skibscheferne i eskadren fik bemyndigelse til at afholde ekstraudgifter til dette formål. De skulle indsende regning på overskridelserne, attestet af obermester, til Admiralitetet. Indstillingen fik kongens approbation.[11]

Ehlers skriver ret nedladende, at man for at redde situationen udtog den 28-årige Aaskow til at være medicus ved Algiereskadren.

James Lind,
M.D.
(1716-94).

Han var vistnok en meget habil ung mand, skønt selvfølgelig uden al erfaring med hensyn til den »højst alvorlige situation«. Åbenbart har Ehlers hverken interesseret sig for Aaskows uddannelse eller den rolle, han senere kom til at spille hjemme i Danmark.

Han manglede ganske rigtigt kendskab til livet til søs, men det er sandsynligt, at han har kunnet støtte sig til englænderen James Linds (1716-94) marinemedicinske publikationer. Lind havde i 1753 dokumenteret, at saften af appelsiner og citroner var det sikreste middel til at forebygge og helbrede skørbug (16).

I en håndbog fra 1759 redegjorde James Lind for en række foranstaltninger til forbedring af sundhedstilstanden i Royal Navy (17), hvor han anbefalede at tage de nyrekrutterede folk om bord i depotskibe i stedet for at sende dem direkte om bord i flåden. De

skulle lægeundersøges, og de syge frasorteres, mens de raske burde forsynes med sømandsmundering og underbeklædning, køjetøj og sæbe. Lind gik imod den udbredte anvendelse af »presning«, især af folk hjemkommet fra langfart og fanger fra fængslerne. Han foreslog særlige forsyningsskibe til at bringe frisk proviant, især grønsager til flådens blokadeskibe. Han anbefalede også indførelse af bedre renlighed og ventilation og røgning af opholdslokalerne. Endelig beskrev han, hvordan man kunne skaffe drikkevand ved destillation af havvand.

Allerede i 1766 udkom i København en tysk oversættelse af Linds søfartshygiejne ved lægen J. C. Lange (18), og to år efter fulgte en udgave på dansk, oversat af B. J. Lodde (1706-88) (19). Det må formodes, at Aaskow har fået Linds bog med til Middelhavet. At han (senere) har kendt den, fremgår af et brev, han i 1780 skrev til kommandørkaptajn P. C. Schiønning.[12]

Hjemme i Danmark sad dog også læger med forståelse for de nye synspunkter på sundhedstjenesten til søs. Kort efter Aaskows afrejse udnævntes H. Callisen til overkirurg ved Søetaten og Søkvæsthuset.[13] Han havde sejlet som overmester i flåden, og på en studierejse til England havde han mødt en forkæmper for bedre hygiejne i armeen og fænglerne, J. Pringle (1707-82). Callisens doktordisputats handler om midlerne til at opretholde sundhedstilstanden hos mandskabet i de danske orlogsskibe og følger ganske nøje de af James Lind fremsatte principper, og Callisen erkender da også selv, at han har støttet sig til Linds, Pringles og G. C. Gleghorns (1716-89) erfaringer.

Som lægelig sagkundskab for Admiralitetet fungerede Collegium medicum, blandt hvis medlemmer især Tode omfattede de hygiejniske forhold i flådens skibe med stor interesse. På en studierejse 1767-69 havde han besøgt Edinburgh, ved hvis universitet Lind havde taget doktorgraden, og hvorfra han også havde publiceret de ovennævnte værker. Tode må sandsynligvis have fået kendskab til disse, og senere i London mødte han John Pringle. Et pudsigt eksempel på Todes interesse for søfolkenes velfærd finder man i hans »Museum for Sundheds- og Kundskabselskere« hvor han skrev: »Den ringeste

soldat, der pines af en fjendtlig kugle, har uendelig større ret til lægens bedste flid end den store, der ligger og skriger i vånde, Bacchus, Comus og Venus har lønnet ham med« (22).

Da endvidere livmedicus v. Berger og professor Berger begge sad i Collegium medicum, kan man forstå, at Aaskow har haft god støtte herfra.

Efter en hård tur over Atlanten kom »Grønland« til Lissabon, hvor chefen, kommandørkaptajn grev A. F. Moltke på Aaskows forslag lod mandskabet få frisk kød tre gange om ugen, så de syge snart kom sig. Mens de lå i Lissabon, ankom orlogsskibet »Sophia Magdalena« med mange syge, hvoraf flere døende, om bord. Skibspræsten Hiortshøy havde »malign feber«, hvorfor han flere gange blev tilset af admiralitetsmedicus Aaskow. Sidst i marts 1771 fortsatte »Grønland« ind i Middelhavet, og først i juni ankom det til Port Mahon, hvor Aaskow gik i land for at se til de syge på hospitalet. Derfra fortsatte han til Marseille, hvorfra han pånyt sejlede ud med »Grønland«, men i november vendte han tilbage til Marseille, hvor eskadrechefen havde station. Sandsynligvis sejlede han hjem til Danmark sammen med schoutbynacht Hoogland ombord i orlogsskibet »Seyeren«, som ankom til København medio august 1772.

Efter i et halvt år at have gjort sine erfaringer i eskadren indsendte Aaskow i maj 1771 et forslag til Admiralitetet om en række forbedringer af mandskabets forhold. Han tilrådede, at hver burde forsynes med en kjoledragt, undertøj, sko og kasket til en samlet værdi af 7-9 Rdl., og at skibene desuden skulle medbringe en reservebeholdning af disse ting. Angående renligheden om bord ønskede han, at der blev røget på banjerne hver morgen og aften, og at luftpumpen skulle bruges daglig, når vejret tillod det. Han anmodede om madrasser, dækkener, skjorter m.m. til de syge.

Endelig stillede han forslag om, at en officer skulle have ordre til at overvåge den daglige rengøring.

Admiralitetet sendte Aaskows forslag til udtalelse i Collegium medicum, der anbefalede det med den tilføjelse, at Søetatens kirurg burde kontrollere mandskabets helbredstilstand og beklædning før udkommandoen.[14]

Det var planen at sende en ny flådestyrke til Middelhavet i efteråret 1771, hvorfor Collegium medicum blev anmodet om at tilkendegive, hvilke sorter proviant, der kunne sendes til eskadren til refraichissement for besætningerne. På grundlag af Collegium medicums besvarelse fik Callisen ordre til at beregne de fornødne kvantiteter pr. skib til seks måneder. Udgiften hertil blev anslået til i alt 2095 Rdl.[15] Endvidere udarbejdede Callisen en ny »Syge-Spise-Taxt«. Den var opdelt i tre diæter: 1. Reglementeret skibskost dog uden saltet flæsk og oksekød, og i stedet for brændevin en pot godt øl daglig. – 2. Halv diæt, som hovedsagelig bestod af suppe, grynretter og brød, samt, i havn, frisk kød og urter. – 3. Hel sygediæt var tynd bouillon, brød- eller kirsebærsuppe. Som supplement efter kirurgens rekvisition sukker eller kandis, vineddike eller citroner samt »suppekager«.[16]

Aaskows hjemkomst og videre tjeneste i Søetaten

Under sit fravær var Aaskow efter indstilling af Collegium medicum antaget som læge for søkadetterne med en årsløn på 60 Rdl. Mens han var udkommanderet, skulle tjenesten passes af dr. J. H. Schiønheider.[17] Som omtalt havde Aaskow inden sin afsejling fået et kongeligt tilsagn om, når han kom hjem, at være sikret en ansættelse med en årlig gage på 400 Rdl., men nu søgte Admiralitetet at spise ham af med 60 Rdl. om måneden og kun til årets udgang. Trods flere ansøgninger, hvor han henviste til de givne løfter, klagede over, at man havde frataget ham hans charge og påpegede, at han stod uden praksis, opnåede han kun afslag.[18] Imidlertid fik han hjælp af livmedicus v. Berger, der i et p.m. til Admiralitetet fremhævede de store forbedringer i sygebehandlingen, Aaskows ansættelse havde medført, hvilket blev bekræftet af de erfarne skibschefer, og han erindrede om løftet til Aaskow, som han selv havde medvirket til. Der var efter v. Bergers overbevisning ingen tvivl om, at en admiralitetsmedicus var højst nødvendig for at vedligeholde den indførte orden i de syges forplejning, og han anså 400 Rdl om året for en mådelig gage.

Så blev Admiralitetet nødt til at give sig og genansætte Aaskow som admiralitetsmedicus, men ikke med gage fra Søetatens kasse. Hans løn måtte tages af Søkvæsthusets midler. Ifølge hans instruks påhvilede det ham at rådgive og vejlede divisionskirurgerne, Holmens chef og andre myndigheder angående hans metier, og han var forpligtet til at modtage udkommando. Søkadetterne skulle han som hidtil behandle, men uden det særlige honorar – måske en lille hævn fra Admiralitetet? – Noget nyt var, at han fik pligt til at holde forelæsninger for skibs- og reservekirurgerne i sygebehandling og medikamenternes brug. Såvel ansættelse som instruks var approberet af kongen i januar 1773.[20]

Værdsatte Admiralitetet ikke Aaskows indsats i Algiereskadren efter fortjeneste, så skaffede den ham til gengæld stor anerkendelse hos hans kolleger, og et bevis herpå er, at han ved stiftelsen af Københavns Medicinske Selskab i september 1772 indvalgtes i selskabet som det første medlem uden for stifternes egen kreds, og da den første præsident, H. Callisen, trådte tilbage, blev Askow hans efterfølger og præsiderede i perioden 1776-79 (23).

I januar 1774 erhvervede Aaskow den medicinske doktorgrad under forsæde af professor Kratzenstein. Afhandlingen, Diarium medicum navale etc. (24), har været hovedkilde til den tidligere givne beskrivelse af sygeligheden og de hygiejniske forhold i Algiereskadren, men hans optegnelser slutter desværre ret umotiveret i maj 1771 mere end et år før hans hjemkomst. Disputatsen vakte ikke blot interesse herhjemme (9, 10), men også i udlandet, »hvor en engelsk lærd journal skrev, at den var det bedste, som det danske togt til Algier havde frembragt« (25).

Den 2/3 1774 blev Aaskow i Holmens kirke viet til Anna Marie Kall, og i september fik han udkommando med den lille eskadre,[21] som i Warnemünde skulle afhente prinsesse Sofie Frederikke (1758-94) for at bringe hende til København for at holde bryllup med arveprins Frederik (1753-1805). Aabenbart har han gjort et godt

På v. Bergers p.m. fandtes følgende påtegning: »Af indlagte vil man se, at en saadan mand heller ikke for etaten (må) tabes«. sign. d. 12/1 1773 Frederich.[19]

DIARIUM MEDICUM NAVALE

SISTENS

OBSERVATIONES CIRCA CAUSAS, CURATIONEM & PROPHYLAXIN MORBORUM, QUI PRÆSIDIUM CLASSIS REGIÆ DANICÆ IN EXPEDITIONE ALGERIENSI AFFLIXERUNT.

CUJUS

ANNUM PRIMUM

DISSERTATIONIS INAUGURALIS LOCO,

PRÆSIDE

VIRO AMPLISSIMO & EXPERIENTISSIMO

CHRISTIANO GOTTLIEB KRATZENSTEIN,

IN ACAD. HAVN. MED. & PHYS. P. P. O. REG. SOC. HAVN. & ACAD. IMP. PETROP. & CÆSAR. LEOPOLD. NAT. CURIOS. MEMBRO,

PRO

DOCTORIS IN MEDICINA GRADU MODESTO ERUDITORUM EXAMINI SUBMITTIT,

AUCTOR

URBAN BRUUN AASKOW,

CLASSIS REGIÆ DANICÆ MEDICUS,

DIE 26 JANUARII ANNI MDCCLXXIV.

HAVNIÆ, typis N. MÖLLERI, Aulæ Typographi.

R.U.B. Hr Justice-Raad Müller

indtryk ved hoffet, for et halvt år senere modtog han udnævnelse til livmedicus. Man ser mange steder Aaskow betegnet som dronning Juliane Maries livlæge, men dette er ikke korrekt. I en cabinetsordre af 24/5 1775[22] hedder det: »Det har behaget Os under dags dato at udnævne admiralitetsmedicus dr. Aaskow til at være tillige Vores livmedicus – Thi haver han straks i sit nye embede at indtræde, og opvartningen på landet som yngste livmedicus – hvorom Vores Danske Cancelli straks hannem bestalling for ham ord til ord[23] herefter at udfærdige«. Ved flere senere kongelige udnævnelser betegnes han på ny som »Vores livmedicus«. Noget andet er så, at han var meget nært knyttet til enkedronningen, hvilket medførte, at han i lange perioder opholdt sig i Fredensborg, hvor han erhvervede et par landejendomme.

Om vinteren boede enkedronningen på Christiansborg Slot indtil dettes brand i 1794. I Melchiors »Herlufsholm Stiftelse« (26) fortælles, at hun nægtede at forlade slottet, hvorfor Aaskow bar hende ud, men dette stemmer ikke med et øjenvidnes beretning, ifølge hvilken det var kammerherre Blücher (1760-1806) og hans broder, der bar hende ud, men livlægen kan jo meget vel have assisteret. (27).

Fra 1791 til sin død havde Aaskow bolig i »Palæet« (nu Nationalmuseet), hvor han må have haft god plads, da husstanden bestod foruden ham selv af hans hustru og datter, tre piger og en betjent.[24]

Som livlæge blev Aaskow medlem af Collegium medicum i 1776, og samme år indtrådte han i »Kommissionen til Chirurgiens Forbedring«,[25] som allerede i december 1777 afleverede en meget grundig redegørelse for kirurgiens og kirurgernes stilling i landet og et udkast til, hvorledes det kirurgiske studium og den kirurgiske eksamen skulle tilrettelægges for at tjene til »kirurgiens opkomst«. Noget praktisk kom der dog ikke ud af anstrengelserne (4, pag. 119-162).

1782 fik Aaskow sæde i direktionen for Frederiks Hospital[26] og samtidig i den kommission, der var nedsat angående flytning af fødeafdelingen fra lokalerne på hospitalet. Disse var stærkt overbe-

Aaskows doktordisputats.

lagt og hærgedes af gentagne barselfeberepidemier. Under en sådan epidemi i 1786 gik Askow sammen med Kølpin ind for, at man burde begrænse indlæggelserne og hurtigt overflytte de angrebne til andre afdelinger. Hans mest betydningsfulde indsats i forbindelse med obstetrikken var dog, at han sammen med livlægen J. V. Gulbrand formåede enkedronning Juliane Marie til at skænke sin gård, Amaliegade 25, til hjemsted for »den nye kongelige Fødselsstiftelse«, som blev åbnet i november 1786, hvor de to livlæger indtrådte som livsvarige medlemmer af direktionen (5, pag. 116). Kongen tillagde i 1782 Aaskow rang som etatsråd.[27]

Siden 1737 havde man haft en bestemmelse om, at regiments- og divisionskirurger skulle eksamineres af det medicinske fakultet i medicin til indvortes kure, men dette var aldrig praktiseret. Efter Aaskows tiltræden som admiralitetsmedicus blev bestemmelsen fornyet,[28] og det fastsattes, at eksaminationen skulle holdes i consistoriums store sal for åbne døre. Kun kandidater, der havde den offentlige eksamen anatomico-chirurgico, havde lov at indstille sig, men eksamen gav ikke ret til civil praksis.

Et yderligere skridt til forbedring af Søetatens kirurgers kundskaber var udgivelsen i 1778 af Aaskows lærebog »Anviisning til den rette og bestemte Brug af de Lægemidler, hvormed de Kongelige Krigsskibe paa deres Søetog forsynes« (28). I fortalen fremhæver Aaskow nødvendigheden af at indskrænke det store antal lægemidler, især essenser og sammensatte midler, hvorfor han sammen med sin ven, professor Callisen, næsten har halveret det medgivne forråd. Bogen følger Pharmacopea Danica (1772) og giver oplysning om de enkelte lægemidler, deres tillavning og anvendelse. For at lette brugen har den såvel et latinsk som et dansk register.

Christian den Femtes gamle kvæsthus »Ved Stranden« var efterhånden ganske utidsvarende. En beskrivelse af forholdene findes i et af Norrie gengivet brev, som Aaskow i 1793 skrev til kronprinsen:[29] »Indtil 1771, da Callisen blev overlæge ved Søkvæsthuset, var denne

Aaskows Lærebog for Søetatens Kirurger.

Anviisning

til

den rette og beſtemte Brug

af de

Lægemidler,

hvormed

de Kongelige Krigsſkibe

paa

deres Søetog forſynes.

Forfattet

af

Urban Brunn Aaſkow,

Doctor i Lægekonſten, Kongelig Liv- og Admiralitets-Medicus, Directeur ved Sø-Quæſthuſet og f. n. T. Præſes for det Kiøbenhavnſke medicinſke Selſkab.

Kiøbenhavn,

Trykt og forlagt ved Nicolaus Møller,

Kongelig Hof-Bogtrykker.

1778.

stiftelse frygtet af matroserne som en mordergrube, efter det gruelige gamle princip pakkede man ikke alene mange syge i samme værelse, men to ja tre heftigt syge i samme seng, den døde ved den levende. Renlighed var der næppe tænkt på, føden ussel og lægemåden elendig. ... Kvæsthuset blev det, det var anset for et pesthus ... med gru ser jeg tilbage på de fattiges tilstand o.s.v.«

Som tilforordnede til en kommission angående flytningen af Søkvæsthuset opstillede Aaskow og Callisen de sundhedsmæssige krav til en ny lokalitet, og i 1777 flyttedes det til Opfostringshusets bygning på Christianshavn (29). I forbindelse hermed fik det en ny fundats:[30] Søkvæsthusets midler skulle bruges til »de udi Orlog paa Skibsekspeditioner indkomne syges Kur og Pleje, – til Pensioner til de fattige af Søetatens Underhold, – samt syge fra Divisioner og Haandværkerstokken«, så der under fredsforhold var plads til 200 syge og 200 opbragte betlere samt et børneasyl. Callisen og Aaskow blev medlemmer af direktionen, og sidstnævnte fik på livstid overladt en liden have til dyrkning af medicinske urter.

De ved fundatsen pålagte opgaver krævede imidlertid betydelig mere plads end den, der var i Opfostringshusets bygninger, hvorfor man i de følgende år udvidede stiftelsen med en ny fløj mod Bådsmandsstræde, bagbygningen forhøjedes med to etager og blev senere forbundet med Bådsmandsstræde-fløjen, og endelig gennemgik hovedfløjen ud mod kanalen en istandsættelse, så bygningerne i krigstid kunne give plads til 1000 patienter.

Det viste sig dog snart, at antallet af pensionister og fattiglemmer i disse år voksede så stærkt, at stiftelsens midler ikke strakte til, at man kunne opfylde alle forpligtelserne. Derfor beordrede Admiralitetet i maj 1788 Søkvæsthusets direktion til at foretage en mønstring af samtlige almissemedlemmer og skaffe oplysning om, hvad hver af disse var tillagt. Aaskow opfattede dette som udtryk for mistillid til direktionens hæderlighed og som en personlig krænkelse. Han mødte for sent til mønstringen, og det kom til et voldsomt sammenstød mellem ham og formanden, medlem af Admiralitets- og Commissariat-Collegiet, kontraadmiral grev A. F. Moltke, og det endte med, at Moltke fratog ham ordet, hvorpå Aaskow på stedet forlangte sin

afsked fra direktionen og forlod mødet. Dagen efter indsendte han en officiel afskedsansøgning, hvor han redegjorde for, hvordan han under henvisning til fundatsen havde kæmpet for, at Søkvæsthuset skulle modtage de syge fra divisioner og Håndværkerstokken, ligesom han var gået ind for en bedre undervisning af de opbragte børn, men stedse var stødt på modstand fra den øvrige direktion. Han klagede over, at grev Moltke havde »begegnet ham på en ikke artig måde« og havde nægtet ham mulighed for at fremsætte sin mening om mønstringen. Han erklærede sig dog villig til uden vederlag at fortsætte sin øvrige tjeneste som admiralitetsmedicus.

Den øvrige direktion udtalte, at man anerkendte Aaskows store indsats og forstod hans synspunkter, men at det var fuldstændig umuligt at gennemføre dem uden at sprænge stiftelsens økonomiske rammer. Ingen andre af direktionen havde i øvrigt følt mønstringen krænkende. Etatsråd M. Due (?-1790) indgav et p.m., hvori han betegnede Aaskows opførsel mod grev Moltke som særdeles ubetænksom og upassende, og selv Callisen, der ikke selv havde været til stede ved det omstridte møde, kaldte Aaskows optræden ubetænksom og uartig.

Striden endte med, at kongen allernådigst entledigede hr. liv- og admiralitetsmedicus fra at være direktør for Kvæsthuset, men som bevis på »Vores Velbehag« med hans tjeneste bestemte hans hustru en pension efter hans død på 200 Rdl. årlig. Desuden kunne han beholde retten til haven på Søkvæsthusets grund.[31]

Aaskows indsats for det syge mandskab havde dog ikke været forgæves, for allerede samme dag nedsatte Admiralitetet efter kgl. befaling en kommission med kontreadmiral grev A. F. Moltke som formand til at overveje, hvad admiralitetsmedicus Aaskow havde anført om forsinkelse af planerne for det syge faste mandskabs indlæggelse til kur og pleje på kvæsthuset og spinderiets og skolevæsenets bedre indretning, – en sag som er Os meget angelegen – og kommissionen skulle foreslå, hvorledes hindringerne kunne ryddes af vejen.[32]

De stridende parter i kvæsthussagen skulle dog snart få andet at tænke på, da der udbrød en meget voldsom epidemi i Østersøeskad-

ren, men ved en energisk indgriben fra myndighederne lykkedes det at forhindre, at sygdommen bredte sig til hovedstadens befolkning. Da eskadren i oktober 1788 kom til København, havde orlogsskibet »Arveprins Friderich« mange alvorligt syge om bord. Efter forslag af Aaskow, Callisen og stadsphysicus C. E. Mangor gav Admiralitetet ordre til, at alle de syge straks skulle indlægges på Søkvæsthuset og isoleres på særlige stuer. De måtte ikke få kontakt med deres familier, og deres klæder skulle indsamles og luftes under vagt. En del af klædningsstykkerne blev brændt, men disse blev erstattet med 5 Rdl. Skibet skulle afrigges og lægges ind på Holmen, og raske besætningsmedlemmer blev holdt i karantæne. Admiralitetet forlangte daglig rapport om de syge, og rekonvalescenter måtte først udskrives efter lægeundersøgelse.[33] Der var også sygdom i andre skibe, hvorfor de blev inspiceret af Aaskow og Callisen. Skibene ankrede op ved »Tre Kroner«, og uden for Østre Port oprettedes en rekonvalescentlejr, hvor de indkvarterede fik forfriskninger og deres køjer og køjetøj luftet.

Callisen har i sit værk om sundhedstilstanden i København (30) beskrevet denne ondartede epidemi af »galdefeber«, hvor symptomerne var høj feber, sorte og gule brækninger og svær gulsot, undertiden koldfyr af hænder, fødder og sædet. De første tre dage blev 6 kirurger og 16 opvartningskoner smittet. I løbet af fire måneder modtog kvæsthuset 1786 syge, hvoraf 230 døde. Callisen antog, at Søkvæsthusets høje og rummelige værelser og dets adskilte bygninger samt regeringens rigelige bevillinger til inventar og lægemidler var årsag til epidemiens begrænsning.

Selv om Aaskow havde forladt Søkvæsthusets direktion, synes dette ikke på nogen måde at have svækket hans øvrige indsats som admiralitetsmedicus. Da forholdene i sommeren 1789 nødvendiggjorde udrustning af en større eskadre, tilbød han uden betaling at føre tilsyn med skibenes forsyning med medicin og med skibskirurgerne, sålænge eskadren lå på rheden i København og Helsingør. Da han imidlertid ikke kunne forsømme sine pligter ved hoffet, indstillede han om at få divisionskirurg Moldenhauer til assistent, så han kunne tage med, hvis eskadren stak til søs.[34] For denne tjeneste

modtog Moldenhauer en ekstradusør på 150 Rdl., mens Aaskow fik tildelt Hans Majestæts allerhøjeste bifald.

Allerede i 1781 var Aaskow og Callisen beordret til at indtræde i Søetatens regleringskommission for at ventilere og foreslå, hvordan behandlingen af de kvæstede efter batalje burde tilrettelægges i Hans Majestæts skibe.[35] I de følgende år ydede de to læger et stort arbejde i kommissionen, der på eget initiativ udvidede sit kommissorium til at omfatte alt, hvad angik de syge, skibenes og mandskabets renlighed samt hvad der i øvrigt krævedes for befordring af sundheden. Resultatet heraf blev en række instrukser og regulativer, der afspejler de nyere synspunkter på marinemedicinen og tillige er et resultat af Callisens og måske især Aaskows praktiske erfaringer ombord i orlogsskibene.

Efter indstilling fra regleringskommissionen bestemtes i 1789, at mandskabet ved udkommando skulle have udleveret køjer, madrasser, tæpper og lagener fra flådens inventar, og at matroserne kunne købe den reglementerede mundering for 2/3 af dens værdi, mens soldaterne ved tjeneste om bord fik den udleveret og måtte beholde den, hvis togtet varede over tre måneder, men ved kortere togter skulle aflevere klæderne ved togtets afslutning.[36]

Som hospitalsskib for eskadren i 1789 skulle fregatskibet »Skatmester Grev Schimmelmann« udrustes, hvorfor regleringskommissionen udarbejdede et bemandingsreglement, som fremover skulle gælde for hospitalsskibe af omtrent samme størrelse. Som en nyhed indgik en »i indvortes medicin vel uddannet læge« i besætningen (31).

Det blev endvidere fastsat, at en ekadre på 4 skibe skulle ledsages af et hospitalsskib, men en eskadre på 8 skibe eller flere af to.

Endvidere kom dette år en ny og meget detaljeret »Instruks for Overskibskirurgen«. Den lagde hans tjeneste i fastere rammer og styrkede samtidig hans position. For fremtiden skulle overskibskirurger antages af Kirurgisk Akademi efter en offentlig eksamen, og akademiet var ansvarlig for deres duelighed. Instruksen fastsatte videre, at kirurgen skulle stille forslag til forbedringer af mandskabets sundhed, først mundtligt og høfligt, men hvis dette ikke

hjalp, da skriftligt og indføre det i sin journal. Instruksen slutter med at pålægge ham at omgås den gemene med kærlighed og omsorg og selv opføre sig sædeligt og kristeligt.[37]

Endelig forelagde regleringskommissionen i 1790 et forslag til et regulativ for syges og kvæstedes behandling i orlogsskibene.[38] Det er på ikke mindre end 40 tryksider og ville have betydet store fremskridt; men det kom aldrig i kraft, måske fordi mange af bestemmelserne greb ind på andre myndigheders område.

Ved Callisens udnævnelse til generaldirektør for kirurgien i 1795, blev professor F. C. Winsløw udpeget til hans efterfølger, men han nåede aldrig at komme i funktion.[39] T. F. Falckenthal var allerede i 1779 ansat som reservelæge ved Søkvæsthuset og fra 1787 kirurg ved 4. division. Under den tidligere omtalte epidemi i 1789 havde han ifølge Callisen ydet en stor indsats og var nær selv død under udøvelsen af sin pligt. Det var derfor naturligt, at det blev ham, som blev den nye overkirurg ved flåden og Søkvæsthuset.[40]

Falckenthal havde i 1781 tilegnet en afhandling om »galdefeber« (32) til sin »hochzuverehrenden Gönner«, livmedicus Askow, og efter hans tiltræden af stillingen som overkirurg udviklede der sig et lige så godt og effektivt samarbejde mellem disse to, som der havde været mellem Aaskov og Callisen.

Den kommission, der ved Aaskows afgang fra Søkvæsthusets direktion var nedsat for at undersøge muligheden for at gennemføre hans forslag til forbedring af det faste mandskabs sygepleje, synes ikke at have ført til noget. Formanden, som var Aaskows modpart i striden, og et par andre af de gamle direktionsmedlemmer har måske saboteret sagen, men i 1796 begyndte der at ske noget. Divisionskirurgerne ansøgte om at måtte ordinere medicin for Hans Majestæts regning mod at afstå fra den sum, der var tillagt dem for at yde medicin til det faste mandskab, og dette medførte, at man nedsatte Søetatens Medicinalvæsens Forbedringskommission[41] med kommandør J. P. Wleugel som formand og Falckenthal som lægeligt medlem, der skulle undersøge kirurgernes forhold, men tillige indlæggelsesmulighederne på Søkvæsthuset og eventuelt oprettelse af et

apotek på dette. Den skulle også se på divisionssygestuerne i Nyboder og overveje opførelsen af et sygehus her.

Allerede i april 1798 var arbejdet afsluttet, og man indstillede, at divisionskirurgernes ønske om ændret betalingsmåde for medicinen blev imødekommet, at foruden folk fra skibene skulle 50 af det faste mandskab modtages på kvæsthuset, og endvidere 6 koner eller børn fra hver division. Udgifterne hertil skulle tages fra Søetatens kasse. Endvidere forslog man opførelse af et hospital i Nyboder med plads til 80 syge efter en plan udarbejdet af professor J. B. J. Magens (1748-1814) i samarbejde med Falckenthal til en anslået udgift på 6399 Rd. Forslaget approberedes af kongen i april 1798.[42]

Disse efter datidens forhold bemærkelsesværdige forbedringer af sygeforsorgen for mandskabet i Søetaten samt deres koner og børn vakte opsigt også uden for etaten og er grundigt omtalt i »Rafn's Bibliothek«.[43] For Aaskow må det have været en stor triumf, at hans lange kamp for en bedre sygepleje i Søetaten nu endelig kronedes med held. Han oplevede ikke at se hospitalet i Nyboder stå færdigt, men døde få måneder før indvielsen i november 1806.

Medens Falckenthals indsat på Søkvæsthuset den 2. april 1801 er velkendt, så kan man ikke finde meget om Aaskows virksomhed i forbindelse med det engelske angreb. En af de sidste dage i marts udsendte admiralitetet på hans foranledning en ordre om, at kirurgerne ved defensionen ikke måtte udføre større operationer på de sårede, men at de efter en første forbinding skulle lade dem transportere til de faste hospitaler.[44] Han foreslog også anskaffelse af rammer med sejldug til transport, og Admiralitetet beordrede, at disse straks skulle fremstilles, og at tre fartøjer med madrasser blev klargjort til at bringe de sårede i land.[45]

Man regnede ikke med, at alle sårede kunne rummes på Søkvæsthuset, hvorfor Aaskov og Callisen fik besked på at leje et hus i nærheden til de syge og fattige, som kunne tåle at flyttes, og man har også planer om at tage det gamle kvæsthus »ved Stranden« i brug. Aaskow skrev til kronprinsen, at han havde fundet plads til 500 patienter, og at direktionen var villig til at rømme værelserne. Fra

Holmen kunne skaffes 300 sengesteder. På det nye kvæsthus var der plads til 400, »når de fnattede og mandskabets koner og børn blev flyttet«.[46] Man har dog åbenbart været for sent på færde, og en del sårede fra slaget blev behandlet på Frederiks Hospital, Almindelig Hospital og Fødselsstiftelsen.

Den sidste større reform af Søetatens medicinalvæsen, som Aaskow i samarbejde med Falckenthal foranledigede, angik skibskirurgernes forhold. I 1802 indsendte de to læger et memorandum til Admiralitetet, hvori de udtalte, at erfaringen havde lært dem, at lægerne på de kongelige krigsskibe ofte savnede de fornødne kvalifikationer, blandt andet fordi de først blev antaget, når skibene skulle afgå. Ganske vist havde indførelsen af vartpenge (en reduceret løn fra hjemkomsten til næste års udkommando) hjulpet noget, men alligevel var det ikke muligt at skaffe duelige folk, måske på grund af sølivets besværligheder. De foreslog derfor ansættelse af 6-8 faste overskibskirurger med løn og uniform som divisionskirurger. Man burde kræve, at de havde kirurgisk eksamen med mindst 2. karakter og i øvrigt dokumentation for gode forhold, og de måtte forpligte sig til udkommando til søs. Foruden disse burde man råde over 20 second- eller reservekirurger, hvis mange skibe skulle udrustes. Disse kunne ansættes ved divisionerne eller Søkvæsthuset og lønnes med 150 Rdl. om året. Under udkommando skulle de have samme løn som overskibskirurger og forplejes ved officersbordet. Hvis de var ueksaminerede skulle de have vartpenge i tre år og lejlighed til at tage eksamen ved Kirurgisk Akademi. Endelig skulle de have fortrinsret til ledige stillinger som overskibskirurger.

Admiralitetet anbefalede forslaget, dog kun 4 overskibs- og 8 reservekirurger, og indstillede, at de nødvendige udgifter afholdtes på Søetatens betalingsreglement, hvorpå det approberedes af kongen.[47]

Aaskows civile lægegerning

Det bliver nu nødvendigt at springe noget tilbage i tiden for at se på de mange gøremål, Aaskow havde ved siden af sin stilling som admiralitetsmedicus. Som nævnt kom Aaskow straks efter sin hjemkomst fra Middelhavet ind i Københavns Medicinsk Selskab og blev et par år senere dets præsident. Han deltog også ivrigt i møderne, hvor han selv forelagde videnskabelige meddelelser.[48] I perioden 1801-04 var han på ny selskabets præsident, og fra 1800 stillede han sin lejlighed i »Palæet« til rådighed for møderne. Han frabad sig det årlige honorar på 20 Rdl., som professor A. N. Aasheim havde modtaget for benyttelse af hans lejlighed (23, pag. 73). Da selskabet havde bestået i 30 år, blev en del af de oprindelige medlemmer valgt til æresmedlemmer, blandt disse Aaskow.[49]

Det i 1740 oprettede Collegium Medicum fungerede ikke godt, især på grund af de idelige stridigheder mellem medicinere og kirurger. I 1771 udarbejdede professor Berger med Struensees samtykke en plan til en ny medicinalordning, og samme år kom et fuldt udarbejdet forslag fra Collegium Medicum, men efter Struensees fald blev sagen henlagt (33). Med åbningen af Kirurgisk Akademi blev alle kirurgiske sager henlagt til akademiet og forholdet mellem medicinere og kirurger yderligere forværret, så det efterhånden blev klart, at der måtte etableres et »oversanitetskollegium«. I 1802 nedsattes en stor kommission bestående af jurister, kirurger og medicinere, blandt disse Aaskow, til at stille forslag til forbedring af »sundhedspolitiet«, og resultatet blev oprettelsen af Sundhedskollegiet i 1803, hvoraf han var et aktivt medlem til sin død.[50]

I sommeren 1801 vaccinerede F. C. Winsløw de første danske børn med vaccine, som var skaffet fra E. Jenner (1749-1823), og nogle måneder senere udgik en kongelig befaling til Aaskow, Gulbrand, Callisen og Winsløw samt vererinæren E. N. Wiborg om at sammentræde i en kommission for at overveje indførelse af vaccination mod kopper her i landet. Året efter oprettedes en offentlig vaccinationsanstalt på Kirurgisk Akademi (34).

Den 11/6 1802 modtog Aaskow udnævnelse til »virkelig Etatsraad«.[51]

Ved siden af sine forskellige embedsforretninger drev Aaskow privat praksis, men hans langvarige ophold ved hoffet i Fredensborg maa have begrænset hans praksismuligheder.

I 1778 blev skuespilleren Michael Rosing (1756-1818) pludselig meget syg, hvorfor hans hustru ilede ud på gaden for at få hjælp. Livlægen (Aaskow) kom tilfældigvis forbi og tilså patienten. Siden omtalte han for dronning Juliane Marie, at Rosing trængte til et landophold, som dronningen skaffede ham i Fredensborg (35). Da familiens toårige søn, Michael Julius, nær var død af kighoste, fik Aaskow ham sendt til Frederiksborg, hvor hans liv blev reddet ved hoppemælk (36).

Bobé fortæller, at nogle venner var forsamlet ved digteren Johannes Ewalds (1743-81) dødsleje, hvor Aaskow var tilkaldt og erklærede, at døden var nært forestående (37).

Den temperamentsfulde dr. med. J. T. C. de Meza klager i sine erindringer over at have været udsat for Aaskows had og forfølgelse på grund af nogle sammenstød i praksis. De Meza var tilkaldt til en fødsel, som trak i langdrag, men han mente, at man blot skulle ekspektere. Den utålmodige familie tilkaldte livmedicus Aaskow, og denne tilrådede tangforløsning, men før denne kunne iværksættes, fødte kvinden, så de Meza kunne triumfere. Bedre blev det ikke, da Askow indlagde en kvindelig patient med nogle mystiske symptomer på Frederiks Hospital. De Meza, som var kandidat på hospitalet, modtog patienten og erklærede straks, at hun var bedrager, mens Aaskow havde anset sygdommen for reel. Hoverende fortæller de Meza, at hun blev afsløret og »kom i Forbedringshuset«!

Da de Meza noget senere søgte en praksis i Helsingør, blev Aaskow hørt i sagen, men »for at hævne sig« anbefalede han en anden ansøger, som havde været Aaskows amanuensis (38).

Aaskow var også læge for arveprins Frederiks familie. En af de sidste dage i november 1794 har han skrevet et brev, hvor modtagerens navn ikke er anført, men må være en af enkedronning Juliane Maries hofstab. Han meddeler, at han desværre ikke kan nå til

Fredensborg, da han ikke kan forlade Sorgenfri, hvor prinsesse Sofie Frederikke ligger alvorligt syg af en lungelidelse,[52] – og prinsessen døde da også et par dage senere.

Aaskows landejendomme

På endnu et område, som ligger helt uden for hans profession, har Aaskow ydet en bemærkelsesværdig indsats. Da han blev ansat som livlæge og skulle tilbringe somrene ved hoffet i Fredensborg, erhvervede han sig landbrugsjord i Allerød sogn. Her opførte han lidt syd for slottet gården »Urbanslyst«, matr.no. 8a.

Bygningen ligger der stadig, men navnet blev i 1883 ændret til Tulstruplund, og tårnet på midterfløjen er sat på i 1890. Den anden ejendom, Frederiksyndest matr.no. 8b, lå nær krydset mellem vejene til København og Helsingør. Den er forlængst udstykket, men stuehuset blev først nedrevet for nogle få år siden.[53]

Aaskow var personlig meget interesseret i praktisk landbrug, og ifølge V. A. Hansen (1744-96) bør han nævnes med hæder som en mand uden for bondestanden, som ved det eksempel, han gav, havde god indflydelse på bønderne og ikke alene skaffede mange fattige folk arbejde, men gjorde mange nyttige forbedringer og forsøg (39). Som eksempler herpå kan nævnes en rapport, han i 1790 indsendte til Landhusholdningsselskabet, som han siden 1776 havde været medlem af, hvori han berettede om nogle forsøg, han havde foretaget med at udpresse olie af bog, og 1796 foreslog han selskabet at anskaffe en tærskemaskine, som en tysk præst havde fremstillet, så den kunne blive prøvet her i landet, og selskabet vedtog at lade præsten komme til Danmark med maskinen. Efter professor E. N. Wiborgs forslag blev Aaskow valgt til »bestandigt medlem« af Landhusholdningsselskabet i 1804.[54]

Aaskows sidste år

Efter kronprins Frederiks overtagelse af regeringen i 1784 levede enkedronningen yderst stilfærdigt på Fredensborg og omgikkes kun meget få, men Seeger fortæller (40), at blandt byens beboere kunne

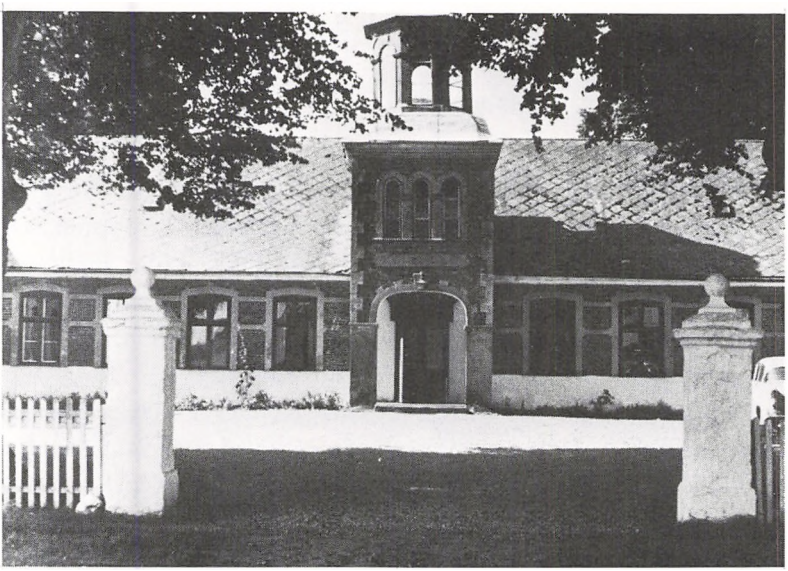

Tulstruplund (Lille Urbanslyst). Nuværende udseende. Matr. nr. 8 af Asminderød 1791.

især familien Aaskow glæde sig over hendes bevågenhed. Dronning Juliane Marie døde i 1796.

I 1804 mistede Aaskow sin hustru, og nu synes der ikke at være så meget, der bandt ham til Fredensborg, for to år senere afhændede han Urbanslyst, og i 1805 overdrog han Frederiksyndest til sin svigersøn.

Sin bogsamling på 4000 bind økonomisk og medicinsk litteratur afstod han 1804 til Det kongelige Bibliotek (40) mod en kontant udbetaling på 2000 Rdl. og en årlig pension på 200 Rdl. til hans datter.[55]

Den 3/6 1806 meddelte Adresseavisen, »at den sielden gode og retskafne Mand, Etatsraad og Liv-Medicus Aaskow den 30 Mai Kl. 10 en halv om Aftenen var død efter 10 Aars Svagelighed«.

Juliane Marie Krieger	Emmanuel Krieger
f. Aaskow	Premierløjtnant
	i Søværnet

Han blev begravet ved siden af sin hustru på Asminderød kirkegård, hvor den indledningsvis omtalte gravsten blev sat.

At Aaskows navn blev kendt af hans samtidige såvel herhjemme som i udlandet, skyldes vel først og fremmest hans udsendelse til Algiereskadren og hans indsats mod de epidemiske sygdomme, der hærgede blandt mandskabet, som det blev skildret i hans latinske doktordisputats. Når vi i dag finder anledning til at huske ham, er det nok i lige så høj grad hans mangeårige arbejde for at reformere sundhedstjenesten i Søetaten ved at forbedre uddannelsen af skibskirurgerne, fremme de hygiejniske forhold i skibene og ikke mindst hans lange og seje kamp for en tidssvarende sygeforsorg for det faste mandskab og dets familier.

Aaskows betydelige administrative og organisatoriske evner kom også det civile sundhedsvæsen til gode ved hans virksomhed i Collegium Medicum, Sundhedskollegiet og de mange kommissioner, han var medlem af.

Glemmes bør det ikke, at han sammen med livsmedicus Gulbrand formåede dronning Juliane Marie til at skænke sin gård i Amaliegade til en ny fødselsstiftelse, ej heller hvordan han virkede for at indføre forbedringer inden for det praktiske landbrug.

Et bevis for Aaskows anseelse har man i hans optagelse i »Biographisches Lexikon hervorragender Aertze« (41), men hans navn bør også bevares i den danske medicinalhistorie.

SUMMARY

In 1770 a squadron of the Royal Danish Navy was sent to the Mediterranean to bombard the Algerian capital, because pirates had captured Danish merchant ships and made slaves of the crews. The expedition was a total failure due to bad planning and serious contagious diseases on board the ships.

A young physician, Dr. Urban Bruun Aaskow, was therefor sent to the Mediterranean to assist the ships surgeons, and he did a very fine job to improve the health of the seamen.

When he returned to Denmark in 1772, he was appointed Principal Medical Officer to the Royal Danish Navy, and he made a great contribution to the improvement of the medical service according to the principles put forward by the Englishman James Lind. He modernized the training of the naval surgeons, introduced a better hygiene in the fleet and last, but not least, he made great efforts to accomplish a more human and efficient medical care for the seamen and their families including the provision of a new naval hospital.

As Phycian-in ordinary Aaskow was able to persuade Queen Juliane Marie to donate a house in Copenhagen to be used as a maternity hospital. Aaskow was a Fellow of the Royal Medical Society and its president for the period 1776-79 and again from 1801 until 1804, when he became an honorary member. He also contributed to the improvement of the civil health service as a member og »Collegium medicum« and several other committees.

He was owner of two farms, and he is mentioned as a pioneer on the practical agriculture and was appointed an honorary member of the Royal Society of Agriculture.

Aaskow's name is included in »Bibliographisches Lexikon hervorragender Aertze«.

NOTER OG HENVISNINGER:

1. Fru Aaskows første fornavn er her Anna, mens det andre steder er stavet Anne. I Frue Kirkes kirkebog staves det ved hendes dåb d. 21/1742 Anna og på samme måde ved hendes bryllup i Holmens kirke d. 2/3 1774.
2. Biografiske oplysninger for de omtalte danske læger findes i Carøe K. Den danske Lægestand 1479-1900. Kbh. 1909. – For engelske læger i Talbott, J.H. A Biographical History of Medicine, New York-London 1970. – For Søofficerer i Topsøe-Jensen, T. A. og Marquard, E. Officerer i den dansk-norske Søetat. Kbh. 1935.
3. Borchs Kollegiums Festskrift 1889, pag. 176.
4. Adresseavisen d. 18/8 1766.
5. Admiralitetets General Kopi Bog (AGKB) d. 14/2 1770.
6. Admiralitetets indk. sager 1770, desværre mangler 1771-75.
7. Frederik den V's Søe-Krigs-Artikels-Brev af 8/1 1752.
8. Søkrigskancelliets kgl. Resolutioner (SKK kgl. Res.) 13/10 og 16/10 1770.
9. Søkrigskancelliets Kopibog over kancellieksp. d. 17/10 1770.
10. Generalkommissatiatets indk. skrivelser d. 4/10 1770.
11. Generalkommissariatets kgl. Resolutioner d. 31/10 1770.
12. Kongelige Biblioteks Haandskr. Schiön. 4. 2 nr. 104 d. 16/1 1780.
13. SKK kgl. Res. d. 2/1 1771.
14. Collegium Medicum's Correspondenceprotokol d. 4/6 1771.
15. SKK. kgl. Res. d. 17/10 1771.
16. SKK. kgl. Res. d. 24/10 1771. Suppekager fremstilles ved inddampning af kødsuppe.
17. Collegium Medicum's Forhandlingsprotokol d. 11/5 1771, og SKK. kgl. Res. d. 5/6 1771.
18. SKK. kgl. Res. d. 6/11 og 7/12 1771.
19. SKK. kgl. Res. d. 20/1 1771 og 12/1 1772. Frederich var arveprinsen.
20. SKK. kgl. Res. d. 18/1 1773.
21. SKK kgl. Res. 14/9 1774.
22. Cabinets-Ordrer 1774-78 d. 24/5 1774.
23. Ord til ord betyder ordret. Skautrup, P. Det danske Sprogs Historie Kbh. 1947 Bd. 1, pag. 17.
24. Overhofmarskallatet. Forskellige Husholdningssager I. G. 3. d.
25. Kgl. Reskript af 11/11 1776.
26. Sjæl. Tegnelser nr. 31 d. 16/1 1782.
27. Sjæl. Register nr. 769 d. 28/9 1782.
28. SKK. kgl. Res. 27/10 1774.
29. Danske Cancelli div. og skabssager, Sundhedsvæsen 5. jvf. Norrie, G. Militærlægen 1918.24, pag. 1. Det har ikke været muligt at finde brevet.
30. SKK. kgl. Res. 15/7 1779.
31. SKK. kgl. Res. d. 20/6 1788. Polemikken fylder 30 sider i protokollen.
32. SKK. kgl. Res. 20/6 1788.
33. AGKB. d. 14/11 og 16/11 1788.

34. SKK. kgl. Res. 12/6 1789.
35. SKK. kfl. Res. d. 23/4 1781.
36. SKK. kgl. Res. d. 9/9 1789.
37. SKK. kgl. Res. d. 10/7 1789.
38. Extract af den kongl. Reglerings Commissions Forslag angaaende de Syges og Quæstedes Behandling paa de Kongelige Skibe samt adskilligt til Sundhedens Befordring inden Skibsborde henhørende. Kbh. 1790.
39. SKK. kgl. Res. d. 4/7 1794 og 9/1 1795, pag. 20.
40. SKK. kgl. Res. d. 9/1 1795, pag. 27.
41. Søetatens Medicinalvæsens Forbedringskommissions Deliberationsprotocol og Correspondanceprotocol 1796-98.
42. SKK. kgl. Res. d. 9/3 1798.
43. Rafn's Bibliothek 1798. I. pag. 403.
44. 45, 46. Kommissariatets Decisionsprotokol d. 22/3, 28/3 og 6/4 1801.
47. SKK. kgl. Res. d. 11/6 1802.
48. Ehrencron-Müller, H. Forfatterlexikon, Kbh. 1924. I pag. 25.
49. Det kgl. medicinske Selskabs Forhandlingsprotokol 1772-1814 d. 27/10 1803.
50. Kgl. Resol. d. 13/5 1803.
51. Danske Kancelli 2. Dep. Regist. 663. d. 11/6 1802.
52. Kongehusarkivet Christian d. VIII pk. 174 d. 28/11 1794.
53. Matrikelkort over Asminderød Jorder 1813.
54. Landhusholdningsselskabets Arkiv. Sager ang. Aaskow 1790, 1796, 1804.
55. Det kgl. Bibliotek, Journalsager, ældre Række Nr. 344.

LITTERATUR

1. Aaskow, U. B.: En Afhandling om Qvægsygen. Kbh. 1765.
2. Kristensen, H. P.: Kvægpesten paa Sjælland i det 18. Aarhundrede. Fra Arkiv og Museum 1909-11. IV. p. 254.
3. Bendixen, H. C.: Omkring 200-aaret for Oprettelsen af den kgl. Veterinærskole, Kbh. 1972, p. 69.
4. Norrie, G.: Chirurgisk Academis Historie. Kbh. 1896, pag. 121.
5. Ingerslev, E.: Mathias Saxtorph og hans Tid. Kbh. 1913, p. 97 og 247.
6. Arnesen-Kall, B.: Livserindringer. Kbh. 1889, p. 300.
7. Wandel, C. F.: Danmark og Barbareskerne. Kbh. 1919.
8. Aaskow, U. B.: Diarium medicum navale. Hafniæ 1774.
9. Tode, J. C.: Medicinische-chirurgische Bibliothek. 1775, II, 124.
10. Kiøbenhavnske Efterretninger for lærde Sager 1774, nr. 26, p. 401.
11. Nyt Aftenblad, 1825, p. 383.
12. Ehlers, E.: Danmarks Flaadetogt 1770-71 mod Sørøverstaten Algier. Tidsskr. f. Søvæsen 1911. 82. 589.
13. Hjortshøy, H. F.: Dagbog fra Togtet til Algier. Museum 1893. I. 106.
14. Larsen, Ø.: Schiff und Seuche. Oslo 1967.

15. Pade, E.: Kulsejlet og andre ældre ventillationssystemer. Kbh. 1972.
16. Lind, J. A.: Treatise of the Scurvy. Edinburgh 1753.
17. Lind, J.: An Essay on the Most Effectual Means of Preserving the Health of Seamen in the Royal Navy. London 1757.
18. Lind, J. Versuch über auserlesene Mittel die Schiffleute auf der kgl. Flotte gesund zu halten. Übersetzt von J. C. Lange. Kopenh. 1766.
19. Lind, J.: Et Forsøg om de allerkraftigste Midler til at bevare Søe-Folkenes Helbred i den kgl. Flaade. I Dansk ved B. J. Lodde. Kbh. 1768.
20. Callisen, H.: De præsidii classis Regiæ sanitatem tuendi methodo. Hafnia 1772.
21. Callisen, H.: Abhandlung über die Mittel die Seefahrenden gesund zu halten. Übersetzt von J. P. G. Pflug. Kopenh. 1778.
22. Tode, J. C.: Museum for Sundheds- og Kundskabs-Elskere. 1788. 21. 321.
23. Genner, J.: The Medical Society of Copenhagen. 1772-1972. Odense 1972.
24. Aaskow, U. B.: Diarium medicum navale sistens observationes circa causas, curationem et prophylaxin morborum, qui præsidium classis Daniæ in expeditione Algeriensi afflixerunt Annus Imus. Hafniæ 1774.
25. Baden, G. L.: Udsigt over Chirurgiens Tilstand i Danmark. Kbh. 1822.
26. Melchior, H. B.: Historiske Efterretninger om Herlufsholms Stiftelse. Næstved 1865, p. 422.
27. Sneedorff, H. C.: Seks Øjenvidner. Kbhvn. 1952, p. 44.
28. Aaskow, U. B.: Anviisning til den rette og bestemte Brug af de Lægemidler, hvormed de Kongelige Krigsskibe paa deres Søetog forsynes. Kbh. 1778.
29. Winge, M.: Søetatens Syge- og Kvæsthuse. Dansk medicinhistorisk Aarbog 1976, p. 9.
30. Callisen, H.: Physisk Medizinske Betragtninger over Kiøbenhavn. Kbh. 1807-09.
31. Winge, M.: Danske hospitalsskibe i det 18. århundrede. Marinehistorisk Tidsskrift 1981, p. 4.
32. Falckenthal, T. F.: Beobachtungen von den Gallenfieber des vorigen Jahres. Kopenhagen 1781.
33. Carøe, K.: Medicinalordningens Historie. Kbh. 1917.
34. Bondesen, J.: Den kongelige Vaccinationsanstalt 1802-1902. Kbh. 1902.
35. Seeger, V.: Fredensborg, en historisk topografisk Skildring. Hillerød 1915.
36. Neiiendam, R.: Personalhistorisk Tidsskr. 1952-53. Rk. XIII/1. 33.
37. Bobé, L.: Tilskueren 1901, p. 4.
38. Meza, C. J. C. de: Mit medicinske Levned. Personalhistorisk Tidsskr. 1916. Rk. VII/1, p. 280.
39. Hansen, V. A.: Beskrivelse over de efter kgl. Commissions Forslag paa Frederichsborg og Cronborg Amter foretagne Indberetninger med nogle almindelige Anmærkninger om Landbruget. Kbh. 1790.
40. Werlauf, E. C.: Historiske Efterretninger om det store kongelige Bibliothek i Kiøbenhavn. Kbh. 1844, p. 274.
41. Bibliographisches Lexikon hervorragender Aertze. 1884 og 1929.

AKTIESELSKABET

ROSCO

FARMACEUTISK INDUSTRI

2630 TAASTRUP

SQUIBB

Kenalog®
- familien
(triamcinolon
acetonid)

Halog®
(halcinonid)

SQUIBB HANEBRED 2 - 2720 VANLØSE TELEFON (01) 71 45 11

H. LUNDBECK & CO. A/S - KØBENHAVN - DANMARK

En forstander og hans assistent*

Af Leif Rasmussen

Carlsbergfondet opførte Biologisk Institut på Tagensvej i København, udnævnte dr. Albert Fischer (1891-1956) til dets forstander og overdrog det til ham d. 18. oktober 1932. Dr. Fischer ville benytte sit institut til at fortsætte sine studier over vævscellers vækst i kultur. Han havde allerede etableret sig som en af autoriteterne på dette felt. Dermed kunne en betydelig dansk indsats på cellebiologiens område fortsættes og videreudvikles, nationalt som internationalt.

Celledyrkningsteknikken er omkring 75 år gammel. Det er oftest amerikaneren Ross G. Harrison (1870-1959) fra Yale University, der udnævnes til dens grundlægger,[4] men han var ikke den første, der forskede på dette felt. De tidligste forsøg på at dyrke celler fra en flercellet organisme udførtes for mere end 100 år siden. De tidlige forskere havde imidlertid ikke heldet med sig, og deres kolleger var enige om, at det, de havde iagttaget, snarere mindede om cellers forlængede dødskamp end om cellers normale vækst.

De første celledyrkere havde to formidable problemer: de skulle finde et passende næringsmedium, og de skulle holde det sterilt under forsøgene, der strakte sig over mange dage. Ross Harrison dyrkede nerveceller fra en frø og observerede, at de i løbet af nogle dage voksede ud i lange tråde, nervetråde. Hermed havde han vist, at celler i kultur kunne andet end dø.

Enkelte forskere kastede sig over det nye problem: at dyrke celler i kultur. I det første tiår var fremskridtene små og skuffelserne ofte

* Indledningsforedrag til en film fra indvielsen af Carlsbergfondets Biologiske Institut i 1932.

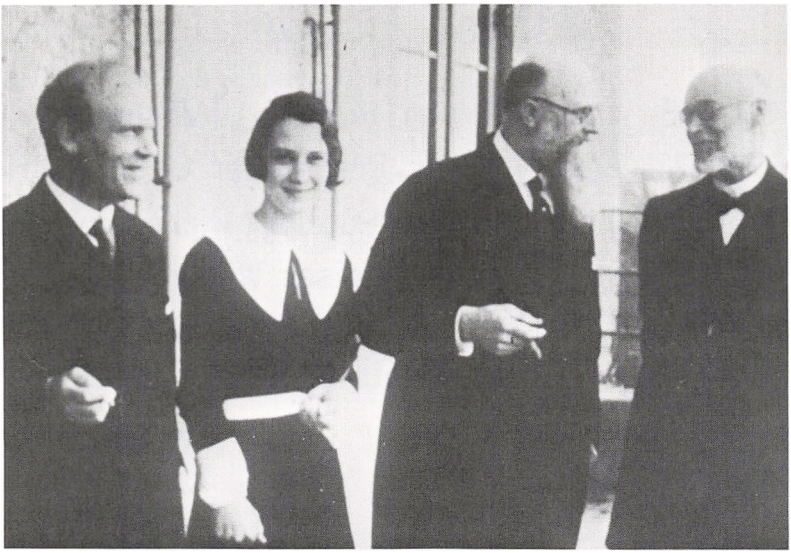

Fig. 1. Fra indvielsen af Carlsbergfondets biologiske Institut den 18. oktober 1932. Fra venstre ses dr. Albert Fischer, fru Ragna Fischer, f. Horwitz, statsminister Th. Stauning (1873-1942) og formand for Carlsbergfondets direktion, professor, dr. phil. A. B. Drachmann (1860-1935) i samtale på instituttets balkon. Fra filmen om instituttets indvielse.

store. Heldigvis fulgte forskerne deres nysgerrighed og fortsatte deres undersøgelser på trods af alle vanskeligheder.

Belønningen for deres indsats var enorm, idet grundvidenskabelige, kliniske og tekniske landvindinger af uoverskueligt format lå forude. Således er vaccinefremstilling i dag baseret på cellekulturer; desuden har arvelighedslæren i de senere år fejret utrolige triumfer. For blot 20 år siden var det den almindelige opfattelse, at arveanlæggenes placering på vore egne kromosomer (bortset fra tilfælde af kønsbunden arv) ville forblive ukendt. Årsagen til denne opfattelse var, at man ikke kunne udføre de nødvendige krydsningsforsøg med mennesker. Ikke desto mindre kender vi i dag fordelingen af mere end ét tusind arveanlæg på vore egne kromosomer, og den grundvidenskabelige bedrift, der ligger bag disse resultater, bygger igen på

Albert Fischer

1914-15	Institut f. alm. Patologi, København
1920-22	gæsteforsker, Rockefeller U., New York
1922-26	Institut f. alm. Patologi, København
1926-32	gæsteforsker, Kaiser Wilhelm Institut f. Biologie, Berlin
1932-56	Carlsbergfondets Biologiske Institut, København

Tabel 1.

celledyrkningsteknikken. Samme teknik benyttes i klinikken i den prænatale diagnostik. Vi kan i dag i celler fra et foster diagnosticere mange enzymdefekter, der skyldes fejl i arveanlæg. Endelig, som det sidste nye kan man nu læse i aviserne, at man kan isolere arveanlæg fra menneskeceller og overføre dem til bakterier, der så producerer menneskeproteiner – insulin, væksthormoner, interferon eller andre kemiske forbindelser – afhængigt af, hvilket arveanlæg man oprindeligt isolerede. Jeg har hermed nævnt celledyrkningens betydning for 3 felter: vaccinefremstilling, human genetik og moderne produktion af biologisk aktive stoffer. Der har været meget betydelige danske bidrag til denne udvikling.

To personer på Carlsbergfondets Biologiske Institut – Albert Fischer, forstanderen og Fritz Lipmann (f. 1899), assistenten – beskæftigede sig med stor succes med centrale cellebiologiske problemer. Albert Fischer fødtes i København i 1891; han blev medicinsk kandidat i 1919. Han var en af de første, der på denne side af Atlanten kastede sig over studiet af vævsceller dyrket uden for organismen. Hans ansættelser fremgår af Tabel 1.

Linderstrøm-Lang (1896-1959) skriver i sin nekrolog[2] om Fischer:

»Han publicerede en række arbejder allerede som student. Han offentliggjorde et arbejde »aus dem Privat-Laboratorium fü Biochemie«. Dette laboratorium var hans mors køkken. Et andet arbejde har den mere strålende betegnelse: »From the Albert Fischer Laboratory for Biochemistry and Bacteriology« – men arbejdsstedet var det samme«.

I årene 1920-22 arbejdede Albert Fischer hos dr. Alexis Carrel (1873-1955) på Rockefeller University i New York. Dr. Carrel var kirurg, han havde fået Nobelprisen i eksperimentel kirurgi i 1912 og havde store erfaringer med den sterile operationsteknik. Carrel havde forbedret Ross Harrison's sterilteknik på afgørende vis og var gennem 20 år autoriteten på celledyrkningsfeltet. Hans resultater viste bl.a., at bindevævsceller fra høns kunne leve ubegrænset, hvis de fik tilført ny næring.

I modsætning til bindevævsceller, der kunne leve ubegrænset, havde Carrel fundet, at epitelceller hurtigt gik til grunde i kultur, og det ser ud til, at han har været villig til at akceptere denne forskel på de to typer celler. Fischer foreslog nu, at bindevævscellerne kom til at dominere kulturerne, blot fordi de voksede hurtigst. For at bevise denne idé måtte han have rene epitelceller. Hvor fandt han dem? Fra sin histologiundervisning vidste han, at øjets iris består af epitelceller uden mange bindevævsceller og derfor fjernede han epitelceller fra iris fra kyllingefostre og anlagde dem med kulturer, der groede i månedsvis. Hvorledes kunne man være sikker på, at disse celler faktisk var epitelceller? Jo – det kunne man overbevise sig om ved at se cellernes farvepigment i kulturerne. En elegant forsøgskontrol, og samtidig et bevis på rigtigheden af hans idé, at også epitelceller kan leve ubegrænset. Hans disputats fra 1925 drejede sig netop om disse forsøg.[1]

Fischer kom til Berlin i 1926. Her arbejdede han på Kaiser Wilhelm Institut für Biologie i Dahlem. Man kan umuligt overvurdere betydningen af dette Institut for naturvidenskabens udvikling. Både Otto Warburg (1883-1970) og Otto Meyerhof (1884-1951) arbejdede her på denne tid, og de havde medarbejdere som Hans Krebs (1900-1981), Fritz Lipmann og David Nachmansohn (f. 1899).

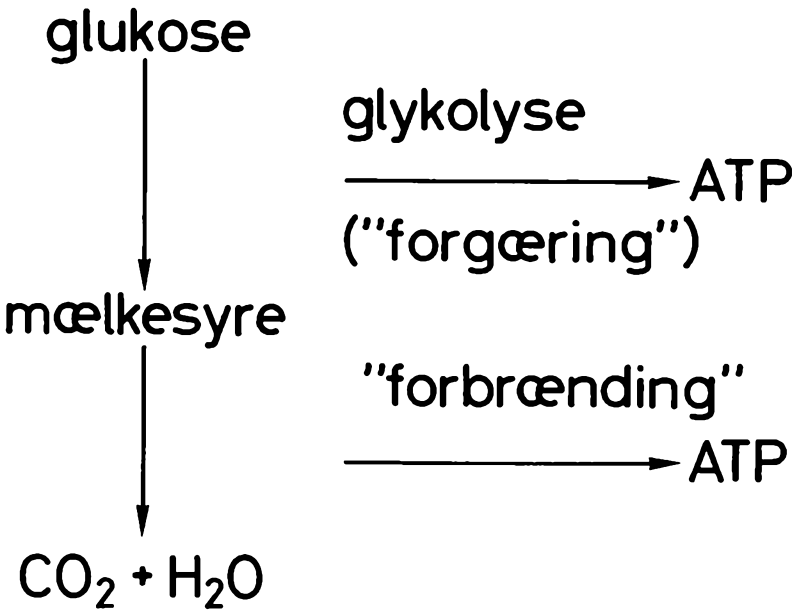

Fig. 2. Nedbrydning af glukose via mælkesyre til kuldioxyd og vand. Begge delreaktioner giver ophav til energi i form af ATP (adenosin-trifosfat) – det sidste led mest.

Fischer rejste til Dahlem for at vise, hvor langt man var kommet med celledyrkningsteknikken. Han afprøvede bl.a. dyrkningen af væv fra mange forskellige organer og dyrearter. I erkendelse af hans store indsats for både celledyrkning og kræftforskning kaldte Carlsbergfondets bestyrelse ham tilbage til Danmark og gjorde ham til forstander for dets nye institut.

Fritz Lipmann fødtes i Königsberg.[3] Han blev læge, men ville hellere være kemiker og kom til at arbejde i Meyerhofs gruppe i Institut für Biologie i Berlin. Her lærte han at analysere organiske forforsyreforbindelser af Lohmann. Meyerhof var den ledende autoritet m.h.t. celleenergetik og havde i 1922 sammen med A. V. Hill (f. 1886) modtaget Nobelprisen. På dette tidspunkt vidste han, at musklens glykose – dens dannelse af mælkesyre fra glykose (fig. 2) – nøje svarer til det arbejde, musklen udfører, og han antog, at

glykosen spiller en direkte rolle for muskelkontraktionen. I 1927 viste Eggleton, at kreatinforforsyre (CP i fig. 3) hydrolyseres under muskelaktivitet, og Meyerhof og medarbejdere målte senere, at der frigøres 6 gange mere energi ved denne proces end ved spaltning af andre fosfatestere. Kreatinforforsyre var i øvrigt den første kemiske forbindelse med en energirig forfatbinding, man fandt.

I 1928 flyttede Meyerhof og Lipmann til Heidelberg, og i 1929 fandt de de energirige fosfatbindinger i ATP (fig. 3).

På baggrund af alle disse nye opdagelser ville Meyerhof beskrive de kemiske begivenheder i muskelcellen i en monografi, der færdiggjordes sidst i 1929. Samtidig modtog han et manuskript fra Einar Lundsgaard (1899-1968) i København. Dette manuskript vendte op og ned på Meyerhofs forestillinger. Lundsgaard havde forgiftet muskler med jodeddikesyre, som forhindrer dannelse af mælkesyre. Man skulle have troet, at giften også villle have forhindret musklen i at kontrahere sig. Men resultaterne vist, at musklen kunne vedblive af kontrahere sig under disse omstændigheder. Meyerhofs grundopfattelse om en tæt forbindelse mellem mælkesyre og kontraktion – mellem glykose og arbejde – var derfor forkert! (Se også Sestofts[5] artikel om Lundsgaard.)

Lundsgaard havde også fundet, at musklens indhold af kreatinfosforsyre aftog under kontraktionerne i det forgiftede system. Han antog korrekt, at der var indskudt et led, i hvilket der indgår fosforsyreforbindelser mellem glykolysen og kontraktionen.

Fritz Lipmann gentog nu Lundsgaards forsøg og kunne fuldtud

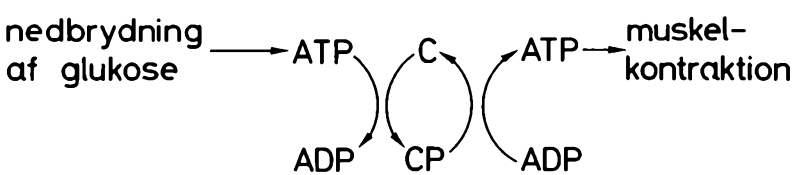

Fig. 3. Den energi, der dannes ved nedbrydning af glykose, omdannes til ATP, der afleverer energien til kreatin under dannelse af kreatinfosfat, der igen omdanner ADP til ATP, der indgår i muskelkontraktionen.

bekræfte dem. Han fandt ydermere, at musklerne under kontraktionen frigjorde base i stedet for syre, og den kendsgerning overbeviste Meyerhof om rigtigheden af Lundsgaards iagttagelser og konklusioner. Meyerhof udvidede derfor sin monografi med et efterskrift om Lundsgaards arbejde og inviterede Lundsgaard til Heidelberg. Lipmann beskriver i sine erindringer den sensation,[3] det vakte, da den høje, blonde skandinav kom til Meyerhofs laboratorium. Meyerhof og Lundsgaard antog i en kort periode, at den manglende fosforsyreforbindelse i kontraktionen var kreatinfosforsyre – CP i fig. 3 – men de blev hurtigt klar over, at denne antagelse var forkert. I 1934 gav Lohmann den rigtige forklaring, som er skitseret i reaktionen fig. 3.

Lipmanns ansættelse i Heidelberg udløb i 1930, hvorfor han rejste tilbage til Dahlem og blev assistent hos Albert Fischer. Og da Fischer to år senere blev forstander på Biologisk Institut i København, rejste Lipmann med dertil. Fischer knyttede Lipmann til sig, fordi han havde brug for en assistent, der kunne måle cellers

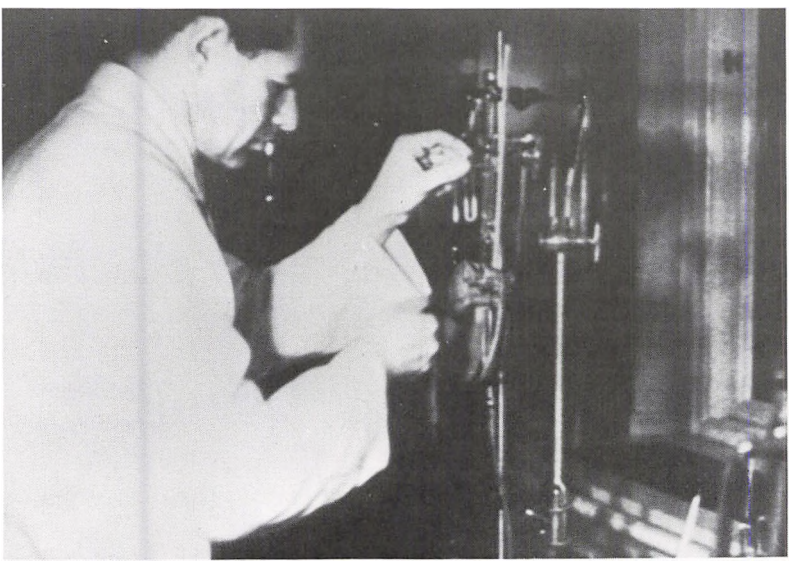

Fig. 4. Dr. Fritz Lipmann arbejder med van Slyke'-apparatet på Carlsbergfondets biologiske Institut. Fra filmen om instituttets indvielse.

Fig. 5. En cellekultur i en Carrel-flaske inspiceres makroskopisk. Fra filmen om instituttets indvielse.

iltforbrug. Der var på dette tidspunkt ingen gode metoder til at bestemme, hvor hurtigt celler i en kultur formerer sig. Man bedømte cellevæksten ved at måle celleklumpens diameter til forskellige tidspunkter, men dette mål var ikke meget værd, fordi mange af cellerne simpelt hen vandrede ud af celleklumpen uden at have delt sig. Fischer havde allerede som student konstrueret et apparat til at følge væksten i en bakteriesuspension ved hjælp af iltforbruget. Nu dukkede ideen op igen: Lipmann kunne jo måle iltforbrug på ganske få celler – kunne han også måle cellevækst ved stigning i iltforbruget? Denne fremgangsmåde var teoretisk mulig, men i praksis var den dog for besværlig. Lipmann kunne alligevel høste vigtige resultater med sin metode, idet han bl.a. fandt ud af, hvorledes pyrodruesyre omsættes til eddikesyre, fig. 6. Lipmann havde kastet sig over bestemmelse af aktiviteten af bakterieenzymer i omsætningen af pyrodruesyre til eddikesyre, og han brugte rutinemæssigt en fosfatbuffer i sit assay-system. Den dag han kom til at bruge en bikarbonatbuf-

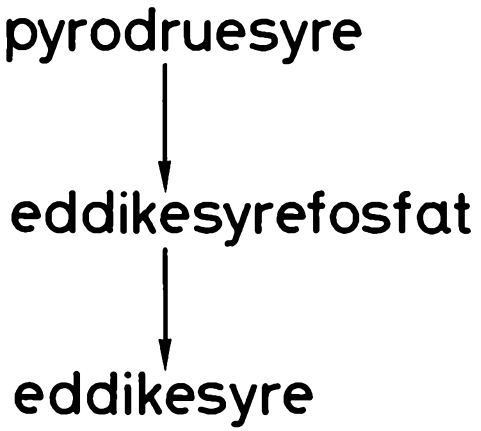

Fig. 6. Pyrodruesyre nedbrydes af Lactobacillus-enzymer til eddikesyre via eddikesyrefosfat.

fer, var der ingen aktivitet, men tilførte han fosfat til systemet, kom aktiviteten tilbage. Fosfat var således den manglende faktor. Lipmann konkluderede korrekt, at eddikesyre-fosfat var et mellemprodukt i omsætningen mellem de to stoffer, og disse resultater indgik senere i hans banebrydende overvejelser om de energirige fosforsyreforbindelsers rolle i det intermediære stofskifte.

Alle disse observationer var vigtige brikker i den del af biokemien, der drejer sig om de energirige organiske fosforsyremolekyler. Grundlaget herfor blev lagt af Harden og Young i 1905 og af Meyerhof og hans gruppe først i 20'rne, men væsentlige bidrag blev leveret af Lundsgaard sidst i 20'rne og igen af Lipmann og Herman Kalckar (f. 1908) – Lundsgaards assistent – sidst i 30'rne.

Hvordan gik det senere de to forskere? Fischer tog spørgsmålet om ernæringen af celler op til studium. I den klassiske celledyrkning voksede cellerne på en klump koaguleret plasma med et lag af kyllingefosterekstrakt over sig. Fischer ønskede at dyrke cellerne på kemisk kendte stoffer og spørgsmålet om, hvilke aminosyrer og vitaminer, der var essentielle for væksten, blev nu draget ind i

undersøgelserne. I John Pauls[4] bog om celler og vævsdyrkning fra 1961 aftryktes Fischers forslag fra 1948 til et syntetisk supplement til næringsmedium. Det problem, Fischer angreb, har først i de allersidste år fundet sin løsning, og man ved nu, at selv de mindst kræsne pattedyrceller kræver hormoner, som insulin og thyroxin, men også salte af så uventede grundstoffer som nikkel, bor og vanadium, og endelig kræver de umættede fedtsyrer. Alle disse stoffer og mange andre leveres i de fleste tilfælde af tilsatte serumproteiner.

Lipmann rejste i 1939 til U.S.A., hvor han dels kom til at forstå betydningen af de energirige fosforsyreforbindelser og dels fandt og karakteriserede pantotensyre. Dette stof er et af de centrale vitaminer i de levende cellers energiomsætning, idet det indgår i Coenzym A. For denne opdagelse fik han Nobelprisen i 1953.

Til sidst nogle bemærkninger om Fischers Biologiske Institut. Instituttet fik stor betydning ved at være internationalt undervisnings- og samlingssted for forskere, der ønskede af dyrke celler. De kom fra hele verden, lærte teknikken, rejste hjem og fortsatte egne studier på det grundlag, de havde lært i København.

Efter Fischers død i 1956 blev Erik Zeuthen (1914-1980) udnævnt til forstander på Biologisk Institut. Han og hans medarbejdere studerede især cellecyklus og benyttede hertil en modelorganisme, en ciliat protozo. I de tidligste studier benyttedes mikrometoder, som oprindeligt var udviklet på Carlsberg Laboratorium til bestemmelse af en enkelt celles respiration gennem cellecyklus, fra én deling til den næste. Desuden er Instituttet førende i studiet af cellecyklus og dens kontrolmekanismer i kulturer, som induceres til at dele sig i takt.

Jeg takker professor F. Bierring for hans opfordring til at udarbejde denne artikel og Anatomisk Institut, Odense Universitet, for afholdelse af udgifterne til kopiering af filmen fra indvielsen af Carlsbergfondets Biologiske Institut den 18. oktober 1932.

SUMMARY

Dr. Albert Fischer (1891-1956) became the first chairman of the Biological Institute of Carlsberg Foundation in Copenhagen in 1932. He had studied tissue culture techniques with dr. Alexis Carrel (1873-1955) and had later worked both in Copenhagen and in Berlin. He played an important role in developing and propagating knowledge og cultivation of tissue cells. His first assistent was Fritz Lipmann (b. 1899) who had learned to analyse organic phosphate compounds with Otto Meyerhof in Berlin and who later contributed most significantly to the role of the phosphate compounds in the energy metabolism.

LITTERATUR

1. Fischer, A.: Tissue Culture. Munksgaard, København (1925).
2. Linderström-Lang, K.: Albert Fischer. Kgl. Danske Vidensk. Selskabs Medd. (1956-57) pp. 70-78.
3. Lipmann, F.: Wanderings of a biochemist. J. Wiley & Sons, Inc. New York, London. Sydney, Toronto (1971).
4. Paul, J.: Cell and tissue culture. E. & S. Livingstone Ltd., Edinburgh and London (1961).
5. Sestoft, L.: Einar Lundsgaard – et minde i 50-året for hans største bedrift. Medicinsk Forum *33*, pp. 178-182 (1980).

Danmarks
Apotekerforening
DAK-Laboratoriet

velkommen i midtbank!

AKTIESELSKABET
MIDTBANK
MIDTJYLLANDS BANK

Forbrændingens forudsætninger i medicinsk-historisk lys

Var flogiston-teorien alligevel rigtig?

Af Erik Godtfredsen

Foredrag i Dansk medicinsk-historisk Selskab 12. marts 1980

Nuværende formand i Dansk medicinsk-historisk Selskab, dr. Mogens Thomsen, er ekspert i mange slags forbrændinger, også i den gruelige tilskikkelse kaldet selvforbrænding eller selvopbrænding, en tilstand som optog sindene meget i forrige århundrede, beskrevet såvel i medicinsk fagpresse som i skønlitteraturen, engelsk og fransk. Det drejede sig om drikfældige personer af begge køn, ofte overvægtige, som mens de sad i deres rus pludselig gik op i røg. Dr. Thomsens afhandling »Combustio humana spontana. Fup og faktum« (1978) konkluderer, at selvforbrænding var det rene fup. Der lå kriminelle handlinger bag.

Herværende exposé er en slags supplement til dr. Thomsen's afhandling. Alt biologisk liv beror på vor fødes forbrænding inde i os selv, altså en slags selvforbrænding, som ikke er fup, men fakta; hvordan dette går til, har i mange år været et åbent spørgsmål. Hvordan vor organisme med sit vandige miljø uden ild, lys, røg eller skadelig excessiv varmeudvikling kan forbrænde de indtagne fødemidler, var længe uforståeligt, og først i de allerseneste år er disse problemer afklaret og nok værd at kende.

At en klinisk oftalmolog er blevet indblandet i disse emner forklares ved en mangeårig interesse i synsopfattelsens forudsætninger, enkelte kapitler herom har også været meddelt i Dansk medicinsk-

historisk Selskab tidligere. For at øjet, synsbanerne og tilhørende hjernedele kan fungere ,kræves energitilførsel, som nu kan berettes i sit fulde omfang.

Skal man forstå vor indvendige forbrændings-proces, er det nyttigt kort at erindre om udviklingen i vor opklaring af den udvendige forbrændingsproces.

Om den udvendige forbrændingsproces

Hvordan, hvornår og hvorfra menneskene fik fat i ilden, lærte at bruge og fremstille den fortaber sig i stenalderens forhistoriske mørke. Her er rigt spillerum for fri fabulering, som så mesterligt gjort af Johannes V. Jensen i hans visionære istidsmyter.

Når vore fjerne stenalderforfædre havde nedlagt en bison, som det kendes fra øjenvidnemalerier i istidshulerne i Lascaux, så stod menuen på råt kød. Da ilden blev tilgængelig, kom der gang i kogekunsten, og snart opdagede man, at æltet ler kunne brændes hårdt i bål eller ovne, sådan opstod pottemagerkunsten og keramik. Videre opdagede man, at metalmalme kunne smeltes og legeres i ilden, sådan opstod smedekunsten, og hermed er vi fremme ved metalalderen, bronzealderen, altså historisk tid for 5.000 år siden.

Som med så mange andre tænksomme emner var det grækerne, som først filosoferede over ildens natur. De før-sokratiske naturfilosoffer enedes om, at alt i naturen stammede fra fire elementer sive grundstoffer, således ild og vand, luft og jord. Disse anskuelser holdt sig ret uantastet gennem resten af den klassiske oldtid og hele middelalderen, altså 2.000 år, og begyndte først at krakelere med reformations- og renæssancetid omkring 1500-tallet. Blandt kritikerne af oldtidsautoriteterne bør nævnes Paracelsus, dynamisk stadslæge i Basel, pioner med iatrokemi og meget andet, samtidig med anatomen Vesalius og astronomen Copernicus, som initierede den første fysiske revolution, den astronomisk-mekaniske, fortsat og afklaret gennem de næste 100 år af Kepler, Galilei og Newton.

Relevant for herværende exposé er den næste, den anden fysiske revolution kaldet den pneumatiske, hvor luftens egenskaber kvanti-

tativt og kvalitativt blev undersøgt. Luftens tryk måltes af Torricelli, elev af Galilei, i midten af 1600-tallet. Den engelske fysiker, Robert Boyle, angav loven om luftens tryk og rumfang, og en række iderige eksperimental-fysikere fremstillede nye og spændende luftarter.

Hermed er vi fremme ved 1700-tallet, hvor den første teori om forbrændingens natur blev fremsat.

1700-tallets miljø og flogistonteorien

1700-tallet er tiden, hvor barok skifter til rokokko. Det er kulminationstid for enevælden personificeret i Louis XIV, solkongen, tillagt udtalelsen »L'état c'est mois«. Det var oplyst enevælde og oplysningstid markeret ved historiens første mammut-leksikon den store franske encyclopædi i nogle og tredive foliobind, forfattet af datidens kvikkeste hoveder Diderot, d'Alembert, Voltaire m.fl. Voltaire var tidens mest navnkundige kulturperson, uforfærdet revser af det bestående system, derfor periodisk sat i bastillen eller i ufrivilligt ophold i England, hvor han mødte Newton og begejstredes for den nye naturvidenskab. Hjemkommet til Frankrig indrettede Voltaire et fysisk-kemisk laboratorium og besvarede en prisopgave til det franske akademi om »Ilden og dens natur«, hvor han var lige ved at opklare forbrændingsprocessen. I sin Voltaire-monografi har Georg Brandes beskrevet også disse facetter i Voltaire's mange talenter.

Den første forbrændingsteori, flogistonteorien, navnet refererer til flox, som betyder flamme, baseret på ideer af den sydtyske fysiker Becker, blev særlig ført frem af Georg Stahl, medicinsk professor i Halle, universitetsbyen vest for Leipzig. Ifølge flogistonteorien kunne kun stoffer, som indeholdt flogiston, eller ildstoffet, brænde, og under forbrændingen bortgik flogiston, stoffet blev deflogisticeret, luften blev flogisticeret. Det hypotetiske flogiston og teorien herom havde mange svagheder og naturligvis modstandere, såkaldte antiflogister, en betegnelse som pudsigt nok er bibeholdt til vore dage om betændelsesdæmpende farmaka.

Men der var også mange tilhængere af flogistonteorien, således flere fremragende engelske eksperimentalfysikere. Heriblandt Hen-

ry Cavendish, umådelig rig, umådelig højt begavet, men verdensfjern og menneskesky, som en dag i sidste halvdel af 1700-tallet sad og hældte syre på zink, hvorved der udvikledes en meget let og enormt brændbar luftart. Cavendish troede, det var selveste ildstoffet, flogiston, han havde fundet.

Oxydationen og Lavoisier

Kort tid derefter fremstillede den iderige, men kantede frimenighedspræst og fysiker Joseph Priestley en ny luftart ved at opvarme en kviksølvforbindelse. Luftarten kunne ikke brænde, men nærede en flamme med vældig fart. Priestley mente, det måtte være deflogisticeret luft. Cavendish hørte om Priestley's nye luftart og anstillede forsøg med at blande sin og Priestley's luftarter sammen, det burde da blive til almindelig luft. Ved antændelsen af luftblandingen sagde det bang, og der fremkom vand. Ingen forstod, hvad der var sket.

Priestley skulle en tur til Paris og besøge Lavoisier, datidens store kemiker og overbevist anti-flogist. Lavoisier fattede straks den rette sammenhæng. Cavendish's luftart, døbt til hydrogen eller den vanddannende, var blevet oxyderet af Priestley's luftart, døbt til oxygen, betydende det spidse, syrlige, da oxygen (ilt) indgik i mange syrer. Processen var analog til kemien, når kul brænder og oxyderes til kuldioxyd (kulsyre). Forbrændingsprocessen var således en oxydation. Flogiston-teorien var hermed aflivet.

Det blev Lavoisier desværre også nogle år senere under Robespierre's rædselsherredømme i den franske revolutions tummel. Men forinden havde Lavoisier dog nået af udføre et vigtigt forsøg med at analysere vor ind- og udåndingsluft, hvoraf fremgik, at vi forbrugte ilt og producerede kulsyre, altså måtte vor forbrændingsproces internt analogiseres til forbrænding af kul i fri luft. Men den nærmere forklaring på, hvordan dette kunne gå til, måtte vente næsten 200 år.

Først måtte de fysisk-kemisk-biologiske grundvidenskaber udforskes nøjere, som det skete gennem hele 1800-tallet. Især kemien og dens forskellige underafdelinger. Uorganisk kemi med opdagelse af

de mange grundstoffer og deres tilstandsformer og reaktionsmønstre, udredningen af syre-baseforhold, massevirkningslove, termodynamik og meget andet. Fra midten af 1800-tallet kom der skub i den organiske kemi, stimuleret af syntesen af farvestoffer udfra stenkulstjærens destillationsprodukter og den nye industri med farver, farmaka og på godt og ondt sprængstoffer. Flittige organiske kemikere analyserede vore fødevarer, deres opbygning og nedbrydningsprocesser.

Gæringsprocessen og Pasteur

En afgørende milepæl i opklaringen af vor interne forbrænding blev udforskningen af gæringsprocesserne, specielt alkoholgæringen.

Alkoholgæringen er lige så gammel som de søde frugter og findes nedtegnet allerede i første mosebog, hvori står, at Noah – efter syndfloden – anlagde en vingård, lod vinen gære og drak af vinen, så han blev drukken og fik sin blusel tildækket af sine sønner. Hændelsen er et af motiverne i Michelangelo's fresco-serie om genesis i det sixtinske kapels loft.

Da nogle franske vinbønders vin blev eddikesur tilkaldtes Pasteur, dengang ung kemiprofessor med speciale i vinsyre, kronologisk er tiden omkring midten af 1800-tallet. Pasteur fandt ud af, at vinen var forurenet med eddikesyreproducerende bakterier, som kunne undgås ved en opvarmningsmetode, senere kaldet pasteurisering. Samtidig opdagede Pasteur, at gæringen var en vital proces for gærsvampe, små encellede mikroorganismer tilhørende planteriget uden klorophyl. Gærsvampene levede af druesukkeret, alkohol og kulsyre var affaldsprodukter. Pasteur viste, at gærsvampene producerede særlige æggehvidestoffer, som kunne fermentere, spalte druesukkeret uden luftens medvirken, »la vie sans air«. Den samtidige tyske kemiker v. Liebig, hvis institut i Giessen var et Mekka for datidens kemikere, mente derimod, at det sukkernedbrydende stof fra gærsvampene kunne fungere uafhængigt af disse. Herom stod megen strid. Men som det ofte går i videnskaben, fik begge parter ret. Efter begges død fandt forskere ud af, at de gæringsbefordrende stoffer, nu kaldet

enzymer, relateret til deres produktion i gærcellen, også virkede uden gærcellen selv.

Enzymkemi, biokemi og ATP

Hermed startede enzymkemien og satte vældig fart i den fysiologiske kemi, biokemien, og det bliver fra denne, vi fra 1900-tallets begyndelse får den gradvise afdækning af, hvordan vor interne forbrænding foregår. Når dette har ladet sig gøre, skyldes det også den megen teknologi, som vort århundrede har stillet til rådighed såvel til strukturelle som funktionelle undersøgelser, på både molekylært og cellulært plan. Uden at gå nærmere ind på denne udvikling skal kort erindres om betydningen af elektronmikroskopi, undersøgelser med radioaktive isotoper, elektroforese, kromatografi og meget andet, som det vil føre for vidt at komme ind på.

Tidligt i 1900-tallet opdagede man, at gæringen gik i stå, når der manglede fosfat. Hvad skulle »fosfat«?, den biokemiske slang for ortofosforsyre. Hverken begyndelses- eller slutprodukterne i gæringsprocessen indeholdt jo fosfat?

Selv om det er at foregribe den kronologiske udvikling, så et det praktisk allerede her at afsløre, at den aktuelle nødvendige fosfat i gæringsprocessen er ATP, et akronym for *A*denosin-*T*ri-*P*hosphat. Når purinbasen adenin (opbygget af en seks- og femleddet ring) kombineres med en sukkerforbindelse, pentosen ribose, får man nucleosidet adenosin. Sættes hertil een, to eller tre fosfatgrupper, får man adenosinmono-di, respektive trifosfat, sidstnævnte altså ATP. Hydrolyseres ATP bliver det til adenosindifosfat, og der frigøres energi, som kan bruges til alle de forskellige biologiske formål. Opbygning af ATP sker, når ADP tilkobles en fosfatgruppe, en energikrævende proces. Spillet mellem ATP og ADP kan således analogiseres til en akkumulator, som skiftevis aflades og oplades. Udforskningen af ATP skyldes særlig den tyskfødte nu i USA aktive biokemiker, Fritz Lippman, nobelbelønnet 1950.

Oxydation uden ilt. Dehydrogenering

Mens vi erindrer om de elementære biokemiske processer, er det nyttigt at omtale biologiens oxydationer uden ilt, en reaktion tilsyneladende selvmodsigende, men praktisabel og vital. I den nyere mere omfattende definition af oxydation er denne identisk med at fjerne enten brint eller blot elektroner fra det givne stof, som oxyderes. Det modsatte af en oxydation er en reduktion, som efter den nyere terminologi bliver identisk med at tilføre brint eller elektroner.

Med denne indsigt kan man bedre forstå den videre opklaring af vor interne forbrændingsproces.

Organismens interne forbrændingsproces

I 1900-tallets første decennier viste tyske biokemikere (Embden og Meyerhof), at druesukkerets (glukosens) degradering i vor organisme skete trinvis gennem en række sekvenser, hvor glukose passerede dels en deling midtover, derfor betegnelsen glykolyse, dels undergik en oxydation gennem en aldehydforbindelse til en syre, 3-carbon forbindelsen pyrodruesyre. Gærsvampe kunne med deres enzym make-up ommøblere pyrodruesyren til alkohol og kulsyre, altsammen anaerobt. I den højere biologiske organisme, f.eks. under hårdt muskelarbejde med svigtende ilttilførsel produceres mælkesyre, som senere oxyderes til kulsyre og vand.

Skiftesporet mellem gærsvampe og os selv er bemærkelsesværdigt. Tænk hvis vi under hårdt muskelarbejde producerede alkohol! Hvordan ville det gå i disse kondi-tider med fast promillegrænse?

Hvordan vor organisme bærer sig ad med at nedbryde pyrodruesyre var længe et problem.

Fra pyrodruesyre gennem Krebs's cyklus til vand og kulsyre

I årene 1920-30 foreslog den tyske biokemiker Otto Warburg, at der måtte findes nogle oxydationsenzymer og påviste bl.a. et gult åndingsenzym (Cytokrom) som aktivt i pyrodruesyrens endelige nedbrydning. Warburgs landsmand og kollega Wieland og biokemikeren Torsten Thunberg fra Lund i Sverige gik modsat Warburg ind for en serie dehydrogeneringsprocesser, og herom stod megen strid, som endte med at begge parter fik ret. Men forinden måtte det opklares, hvordan pyrodruesyrens degradering foregik.

Dette fandt Hans Krebs ud af. Som tysk biokemiker emigreret til England inden Hitlers magtovertagelse 1934 var han kendt med cykliske biokemiske reaktioner. Krebs angav i 1930'rne et kredsløb, hvor derivater af pyrodruesyren kobledes ind på en anden organisk syre, gennemgik en karruseltur med alternerende fjernelse af dels kulsyre dels af brint, altså dehydrogeneringer og til allersidst en oxydation med molekylær ilt tilført cellerne fra blodkredsløbet. Denne cyclus betegnes nu Krebs' cyklus eller citronsyre-cyklus.

Men hvordan Krebs' cyklus kunne bevirke produktion af det vitale ATP var længe gådefuldt. Man fandt ud af, at brinten slusedes over i en serie af åndingsenzymer, hvor der foregik en aftrappet, gradvis energifrigørelse, som på en eller anden måde resulterede i ATP. For at forstå den videre opklaring er det nødvendigt at omtale en vigtig anatomisk struktur, vore cellers mitochondrier.

Mitochondrier og ATP-produktion

Mirochondrier er 1-2 μ store ovalære organeller i vore celler. De har været kendt i 100 år, men hvad de betød, vidste man ikke. Først de senere år er man blevet klar over, at mitochondrierne er vore cellers kraftcentraler, energiproducenter, så jo mere aktiv en celle er, desto flere mitochondrier findes i cellen. Mitochondrierne er opbygget som en termokande med en ydre membran og en indre membran, hvorimellem et smalt hulrum. Den indre membran er stærkt foldet,

og heri ligger på stribe de forskellige åndingsenzymer arrangeret på en speciel måde med aftagende redoxpotentiale. Redoxpotentialet er et udtryk for et stofs evne til at reducere et andet stof. Et stof med højt elektrontryk afgiver elektroner til et stof med lavere elektrontryk og bliver derved oxyderet, og der frigives energi. Når elektronerne som en kaskade eller et slalomløb styrter ned gennem åndingsenzymerne, frigøres energi, som kan fosforylere ADP til ATP. Til sidst mødes elektroner og brintioner med ilt og bliver til vand.

Hvordan denne elektrontransport kunne producere det vitale ATP var længe gådefuldt.

Den chemiosmotiske teori og ATP-produktion

I den indre del af mitochondrierne, deres stroma, foregår de forskellige sekvenser af Krebs' cyklus, som resulterer i en række dehydrogeneringer af vore degraderede levnedsmidler. Den fra Krebs' cyklus stammende brint sluses af særlige co-enzymer over i mitochondriemembranen, den indre, og her ligger åndingsenzymerne på række. Brinten eller de herfra separerede elektroner løber så som en elektrisk strøm gennem enzymerne følgende et aftagende elektrisk potentiale, ialt et spændingsfald på ca. 1 elektronvolt. På tre steder i dette forløb frigøres energi nok til at producere et molekyle ATP, hertil kræves ca. 10 Kal., eller 400 Watt. Ifølge den chemiosmotiske teori foregår ATP-dannelse indirekte ved, at den aktuelle elektronkaskade hydrolyserer vand til brint- og hydroxylioner. Brintionerne drives gennem den indre membran ud i det intermembranøse hulrum, hvor de opbygger en elektrokemisk gradient. Når denne har nået en vis størrelse er den stærk nok til via særlige æggehvidemolekyler i membranen at initiere fosforylering af ADP til ATP.

Hermed er sidste brik lagt i den komplicerede mosaik for vor interne forbrænding. Den chemiosmotiske teori skyldes den engelske biokemiker Peter Mitchell, nobelpristager 1978.

Sammenfatning

Det har været tilstræbt i dette meget summariske og kalejdoskopiske exposé at trække nogle linjer gennem de skiftende tiders opfattelse af forbrændingsprocesserne, først de udvendige, senere i det indre miljø. Efter de spekulative græske ideer kom det naturvidenskabelige rationale gennem de sidste 300 år. Med den pneumatiske fysisk-kemiske revolution fra midten af 1600-tallet skabtes grundlag for først flogistonteorien, senere oxydationsteorien efter Lavoisiers kendskab til de af Cavendish og Priestley fremstillede nye luftarter, brint og ilt. Flogistonteorien blev aflivet af Lavoisier, som analogiserede den ydre forbrænding til vor indre biologiske forbrænding. Gennem 1800-tallet skabtes det kemisk-fysiske grundlag for vor tids opklaring, særlig aktiveret efter Pasteurs forklaring på fermenteringen af druesukker, alkoholgæringen.

Med 1900-tallet og de mange tekniske undersøgelsesmetoder førtes biokemien stærkt frem med opklaring af den biologiske interne forbrændingsproces, indsigt i glykolyse, Krebs' cyklus og dertil hørende dehydrogeneringer, hvorfra brinten, resp. dens elektroner, føres over i mitochondriernes redox-reaktor, hvor elektronernes strøm initierede ATP-produktionen.

Den forvirrende mangfoldighed i de biokemiske processer kan i forenklet og anskuelig form fremstilles som en tre-trins proces:

1) den føde, vi spiser, degraderes og resulterer i grydeklare brintatomer, som sluses ind i åndingsenzymernes redox-reaktor, hvor drivkraften leveres af
2) brintelektronernes elektriske kaskade eller strøm, som ved hydrolyse, elektrolyse, af vand opbygger en
3) elektrokemisk gradient af brintioner i mikrokondriernes intermembrane hulrum. Denne gradient initierer ATP-produktionen.

Vor interne forbrænding foregår trinvist, fraktioneret, som en slags små-pakke løsning uden de voldsomme og for vævene skadelige virkninger, som ville ske ved afbrænding af et helt glukose-molekyle på een gang.

Det bør erindres, at kullet i vor føde ikke deltager i ATP-

produktionen og derfor spiller en beskeden rolle i vor energetiske husholdning, som praktisk taget helt og holdent kører på brint.

Konklusion

Skal man på de foreliggende præmisser vove sig frem med en konklusion, så kan det blive noget i retning af:

Forbrændingsprocesser i videre forstand er særdeles vigtige og angår os alle på flere planer. I det ydre miljø og den større økologi er teknologisk og industriel forbrænding afgørende for velfærdssamfundets trivsel og overlevelse. Dette er helt forbigået her.

På vort professionelle plan som læger er indsigt i den normale interne forbrændingsproces afgørende for vor forståelse af de patologiske tilstande, vi møder, når forbrændingen afspores helt eller delvist, lokalt eller universelt, reversibelt eller irreversibelt. Her kan blot erindres om patologien ved metaboliske sygdomme som diabetes, thyrotoxicose, avitaminoser og videre ved kredsløbssygdomme, hvor svigtende karforsyning resulterer i iskæmiske tilstande i hjerne, hjerte og øje.

På det personlige plan er en velfungerende forbrænding afgørende for vor trivsel og velfærd.

Opklaringen af forbrændingsprocessen er som nævnt nært relateret til udredningen af alkoholgæringen. Gæringen er urgammel, som livet selv, designet som energikilde for primitive encellede planteorganismer, gærcellerne. Gæringen er fulgt med evolutionen og kan med rette kaldes en biokemisk fossil.

Det vakte med rette forbløffelse, da nutidige biokemikere fandt ud af, at vor organismes degradering af glukose i sine første stadier foregik aldeles som hos gærsvampene. At vi altså havde noget fossilt biokemisk inde i os. Gæringsprocessen er fælleseje for alt levende, en biokemisk konfirmation af evolutionens universelle princip. Det ville have glædet Darwin.

Med evolutionens fortsatte produktion af stedse mere komplicerede og energikrævende organismer kom gæringsprocessen til kort, og da atmosfæren, takket være de grønne planters fotosyntese, var

blevet iltholdig, kunne biologien opfinde den oxydative fosforylering, hvor ATP-energiprovenuet er 20 gange større end ved gæringsprocessen.

Men det er vigtigt at bemærke, at princippet »at trække energi ud« af næringsstofferne er det samme i gæring og den mere avancerede oxydative fosforylering, nemlig at brække brint fra levnedsmidlerne, en dehydrogenering, som ækvivalerer med en oxydation uden ilt. Det foregår som nævnt gradvist, aftrappet i små doser, så vort skrøbelige interne miljø ikke udsættes for voldsomme påvirkninger.

Det er tankevækkende, at vor energihusholdning har satset på brint som sit primære brændstof.

Brint er det mindste atom med den højeste brændværdi, tre gange større end kullets. Brint er det mest udbredte grundstof i universet, på solen leverandør af de brintkærner, som i den termonucleære fusionsproces bliver til helium og den enorme stråleenergi, forudsætningen for livets oprindelse og opretholdelse her på jorden. Også på vor klode er brinten udbredt som komponent i alle vandets tilstandsformer, videre indbygget i næsten alle organiske stoffer, hvis brændværdi er nøje relateret til brintindholdet.

Som luftart er brint meget brændbar, så det var ikke mærkeligt, at Henry Cavendish, da han for 200 år siden som den første fremstillede brint, troede at det var selve ildstoffet, flogiston.

Lavoisier aflivede flogiston-teorien med fuld ret for den ydre forbrænding, men hvad med den indre? Ifølge flogiston-teorien bortgik flogiston ved forbrændingen. Efter moderne biokemi bortgår brint eller elektroner under forbrændingen, altså overlapper den moderne forbrændings-teori flogiston-teorien. Georg Stahl kan i sit elysium indkassere en begrænset anerkendelse.

Alt efter evne og temperament kan man forbavses, forbløffes, forundres eller blot glæde sig over, hvor snedigt, sofistikeret vor energihusholdning har satset på en energikilde så udbredt og vedvarende som brint.

Brintens kredsløb i naturen starter med fotosyntesen i de grønne planter, vor klodes vigtigste biokemiske reaktion. Modstykket til fotosyntesen er vor forbrændingsproces, også kaldet respiration.

Sollyset leverer den energi, som skal til for at de grønne planter kan brække brint fra vand, slippe ilten ud i atmosfæren og bygge brinten sammen med CO_2, kulsyre, til energirige organiske forbindelser. Disse bliver direkte eller indirekte til vor føde, som vore mitochondrier forstår at udnytte, brække brinten fra og lade brint eller dens elektroner styrte gennem åndingskædens enzymer for at mødes med ilt og blive til vand. Undervejs produceres det vitale ATP. CO_2 og vand bliver vor forbrændings affaldsprodukter, som kan gå videre i kredsløbet til de grønne planters fotosyntese.

Ultrakort fremstillet bliver naturens energihusholdning således: brintens cyklus fra vand i de grønne planter via organiske stoffer for at ende som vand i vore mitochondrier. Man aner i baggrunden ekkoet af den før-sokratiske naturfilosof Thales fra Milet, som sagde, at alt kommer fra vandet.

Mytologisk slutning

Indledningsvis fremførtes, at vi ikke vidste, hvorfra ilden var kommet til menneskene, så hvorfor ikke høre hvad mytologien, den græske, beretter.

Her står, at Prometheus gav menneskene ilden, hvortil må føjes »igen«. Der er altså en forhistorie. Prometheus hørte til titanernes slægt, som næsten blev udslettet efter olympiernes magtovertagelse. Zeus fattede godhed for Prometheus, som gik til hånde på forskellig vis. Således ved en stor slagtofferfest, hvor kødet blev lagt i en sjusket bunke, mens knoglerne blev fint camoufleret og så tillokkende ud. Guderne valgte naturligvis først og tog knoglerne, menneskene fik kødet. Det ærgrede Zeus, og han befalede, at ilden skulle tages fra menneskene, så kunne de sidde der med det rå kød. Det syntes Prometheus, var synd for menneskene, som han selv havde designet og fået Pallas Athene til at indblæse liv og ånd. Prometheus begav sig til ild- og smedeguden Hefaistos' esse og stjal noget af den hellige olympiske ild og gav den til menneskene.

Det blev Zeus endnu mere oprørt over og befalede Hefaistos at bringe Prometheus til den kaukasiske klippe og lænke ham der. Hver

dag kom en ørn og hakkede i hans lever, indtil Zeus forbarmede sig og slap Prometheus fri.

Den nære relation mellem Prometheus, Pallas Athene og Hefaistos fortjener at afrundes.

Hefaistos var foruden ild- og smedegud også den olympiske neurokirurg. Så da Zeus en dag havde fået en vældig hovedpine efter at have slugt en af sine amourøse damer, som oven i købet var gravid, så tilkaldtes Hefaistos og trepanerede Zeus' olympiske pande, hvorudfra sprang Pallas Athene i rustning, hjelm og med spyd og skjold.

Pallas Athene blev gudinde for krig og fred, beskytter af filosofi og videnskab symboliseret ved uglen i hendes skjold. Hun pustede liv og ånd i det af Prometheus designede menneske. De tre mytologiske skikkelser, Prometheus, Hefaistos og Pallas Athene er således tæt sammenvævet og kan passende gå op i en højere enhed symboliserende den olympiske ild, den hellige flamme og videnskabens uudslukkelige ildhu.

SUMMARY

The conditions for our internal combustion have been surveyed with a short introduction on the external combustion supposed to be ruled by the flogiston theory from about 1700 but discharged by Lavoisier, who founded the theory for oxygenation. Biochemistry evolved with the enzymatic catalyzed fermentation discovered by Pasteur in the mid of 1800. About 1900 the glycolytic process and the relation to phosphate, now known as ATP, was discovered. Next followed the citric cycle discovered by Hans Krebs about 1930. The foodstuffs were dehydrogenated in the citric cycle, a process equivalent to oxygenation. The hydrogen was transferred to enzymes in the mitochondrial membrane and the separated electrons performed a cascade of rapid redox reactions. The energy liberated in these processes led to production of ATP according to the rather new chemiosmotic theory by Peter Mitchell.

The wisdom of our metabolism is mentined in the conclusion. Hydrogen is the smallest atom with the highest combustion value. Hydrogen is very abundant. Our foodstuff comes directly or indirectly from the photosynthesis of the green plants. Energy from the sun split the water in the green leaves, hydrogen is combined with carbon dioxide to valuable foodstuff. The oxygen is liberated in the atmosphere. We degrade the foodstuff in our metabolism and the mitochondries produce ATP for our survival.

From where, when and how mankind got the fire is unknown, the problem is elucidated from the mythological persons Prometheus, Hephaistos and Pallas Athena.

LITTERATUR

Bernal, J. D.: Science in History. Vol. I-IV 3'ed. Penguins Bks. C. A. Walls. Middlesex. England. 1969.

Brandes, G.: Francois Voltaire. Gyldendal Nordisk Forlag, København 1918. Vol. I, p. 447 ff.

Gotfredsen, E.: Medicinens Historie. Nyt Nordisk Forlag. Arnold Busck, Kbhvn. 1950, p. 168 ff.

Hinckle, P. C. & R. E. McCarthy: How cells make ATP. Scientific American, 241, 105-123, 1978.

Hjortsø, L.: Græske Guder og Helte, Politikens Forlag, Kbhvn. 1978. p. 49 ff.

Hoff-Jørgensen, E. & D. Moe: Elementær Biokemi. Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck. Kbhvn. 1980. p. 168 ff.

Lund, H.: Hovedtræk af Kemiens Historie indtil Aar 1900, Gads Forlag, Kbhvn. 1973.

Thomsen, M.: Combustio humana spontanea. Fup og Fakta. Dansk medicin-historisk årbog 1978, p. 126-158.

Glaxo Lægemidler a/s

REPRÆSENTERER:

Glaxo Laboratories Ltd. London

Allen & Hanburys Ltd. London

Misbruk og mishandling av barn – før og nå

Af Jørgen Cohn

Misbruk, vannrøkt og mishandling av barn har formodentlig funnet sted, så lenge der har eksistert mennesker.

Hos Sumererne, for ca. 5000 år siden, var der på skolerne en bestemt mann, hvis opgave var å piske barnene. Han hadde ansvaret for disiplinen på skolen (15).

I Sparta, ca. 400 år før vår tidsregning, hadde man en tilsvarende »piskebærer«, som inntok en høy plass i skolesystemet (17).

Den fysiske avstraffelse av barn på skolene fortsetter i tiden fremmover og »The English school for gentlemen« hadde så sent som i det 17. århundre et spanskrør i hjørnet av hvert klasserom.

Også i Danmark ble »pryl og ørefiker utdelt i rikelige mengder« (19) og mon ikke det foregår stort sett på samme måte, kanskje i mindre grad den dag i dag.

Den fysiske avstraffelse av barn foregår dåg ikke bare på skolene. I oldtiden ble barn slått og pisket av foreldrene av religiøse grunder forran Diana's alter eller kanskje var avstraffelsen et ledd i en psykiatrisk behandling for å drive djevelen ut. I Indien er der eksempler på barn med epilepsi som ble slått med en hellig jernkjede. Der er beskrevet frakturer som følge av den hårhendte behandlingen og enkelte barn døde. I Bibliotheca Scholastica fra 1633 står det »spar på riset og ødelegg barnet« eller forvansket til »den som elsker sitt barn, tukter det tidlig«.

Der er nok beskrevet mye vold i de Islandske sagaer, men det gikk tilsynelatende neppe så mye utover barnene. I Egil Skallagrimssons saga står det: »Skallagrim grep fatt i sin søn Egil på 12 år for å drepe ham, men dette ble avverget av Thorgerd«. Ett eksempel på psykisk mishandling i form av trussel om død. I Njals saga står det: »Men

Høskuld ble harm og slo med sin livrem til den dreng, der hadde kalt seg Maar, og spendet ramte ham i ansiktet, så det blødde«.

Avstraffelse av barn i offentlige instanser skal det nevnes enkelte eksempler på.

En gutt på 8 år ble i England fengslet i opptil 1 måned for tyveri og ble dessuten pisket (11).

»I Helsingør fikk 2 gutter i 1563 et øre skåret av på grunn av et mindre tyveri«. »En 13 år gammel gutt i Silkeborg ble dømt til 10 slag med riset for å ha ropt »ned med Estrup« (20).

Jeppe Aakjær skriver i 1929 i Drengeaar og Knøsekaar: »Rundt i sognene udenfor blev der endnu både riset og pryglet for et godt ord. Hyrdedrengenes hjælpeløse Graad og Jammer hørtes til stadighet i de stille sommeraftener, når de fik deres stryg ved Hushjørnerne for en eller anden forsyndelse i Dagens Løb« (1).

Det er bemerkelsesverdig, at justitsministeriets strafferegulativ fra 1906 vedrørende oppdragelseshjem ga rett til å gi barnene inntil 25 slag med spanskrør. Fra 1910 kunn inntil 15 og fra 1937 inntil 6 (20).

Mutilerende inngrep på barn som circumcision av gutter har vært utført lige siden stenalderen (17) og benyttes innenfor flere religioner den dag i dag. Også clitoridektomi hos piker anvendes flere steder blant annet i Afrika og kan gi seksuelle vannskeligheter hos den voksne kvinde.

Uvulektomi av nyfødte barn har likedan vært brukt i årtier med den hensikt at det skulle forbedre barnets evne til å sutte morsmelk, gi bedre tale fremmover og i det hele tatt bedre barnets trivsel på langt sikt. Inngrepet foretas fremdeles blandt annet i Marokko.

Kastrering av gutter med det formål å bruke disse evnukker til enten sangere eller haremsvoktere er beskrevet allerede i Bibelen, men vi kan også lese om det flere steder hos Shakespeare.

Bandasjering av forskjellige steder på det menneskelige legeme av kosmetiske grunner har vært brukt i blandt annet Kina spesielt av føttene til piker, men også flere steder i Afrika og Amerika, man kan bare tenke på de merkelige deformeringer av kraniet og ekstemitetene. Hippocrates har allerede beskrevet dette.

I mindre format kan man kanskje sammenligne bandaskjeringen

med barn i svøp. Jeg skal sitere Holger Rasmussen: »Den lille nyfødte blev iført en dragt ... hue med bindebånd, trøje, svøb, ble og liste. Børnene blev trillet ind fra fødder til skuldre, så de lignede små mumiepakker. I ældre tid blev selv armene viklet med ind, og da der rulledes fast, var det meget begrænset, hvor meget den lille kunne røre sig. Børnene blev ved at ligge i svøb, til de var godt et år gamle« (19).

Å sette nyfødte barn ut har vært anvendt fra tidenes morgen som ledd i barnebegrensning, enten å etterlate barnene eller rett og slett å drepe de nyfødte.

Årsakene til dette er mange. Først og fremst er det et spørsmål om begrensning av populasjonen en form for familieplanlegging, som kan ha kulturell årsak for eksempel 3 barn pr. familie, og nr. 4 og de etterfølgende må derfor ryddes avveien. Eller også kan det være økonomiske årsaker og da går det særlig utover de nyfødte piker som man for eksempel kan lese om hos indianerne i Amerika.

Det har på samme måte vært vanlig å drepe illegitime barn.

Også maktbegjær kan ha spilt en rolle, som i tilfellet Romulus og Remus som ble satt ut. Man kan også nevne Herodes's frykt for Messias, som medførte drap av nyfødte, eller Farao's frykt for jødene, som medførte, at mange nyfødte gutter måtte slåes i hjel.

Drap av nyfødte barn med medfødte misdannelser (»survival of the fittest«) har vært anvendt de fleste steder i verden f eks i Kina, Indien, Egypten, Grekenland, Italien og Danmark og er beskrevet blant annet av Aristoteles og Platon.

Jeg skal nevne et par eksempler fra det gamle Grekenland og Romerriket, hvor det var ganske alminnelig å sette spebarn ut. Mange familier sørget for kunn å ha 1 datter, idet hun ville kreve medgift og dermed være for dyr for familien. Komediedikteren Poseidippos ca. 300 år før vår tidsregning skriver: »Man opfostrer altid en søn, selvom man er fattig, men en datter sætter man ud, selvom man er rig«. Platon skriver i Staten, at man skal la de beste menn og kvinner få barn sammen og opfostre dem, men sette alle andre barn ut. I et oppbevaret brev skrevet rundt Krisi fødsel og

funnet i Egypten, står der blant annet: »Hvis du føder, og det bliver en dreng, så behold ham – hvis det bliver en pige, så sæt hende ud« (7).

Et eksempel fra Danmark: »Med kristendommens indførelse blev udsættelsen af udøbte børn og drab af sådanne forbudt. En undtagelse herfra (var) svære misfostre, (som) heller ikke måtte komme i kirken eller få en kristen begravelse. Derimod måtte børn med mindre misdannelser døbes, men derpå skulle de ... straks dræbes« (16).

Den rituelle ofring av utallige barn i form av brenning, halshugging med sverd eller drokning i elvene, ble anvendt i oldtiden, men er vel neppe aktuell i dag. Barnene ble ofret med henblikk på en god høst eller en annen lykke i fremtiden. Der er flest eksempler fra Indien, Kina og Latin-Amerika.

Barneofringer fant også ofte sted hos fønikerne, 3000 år før vår tidsregning, særlig i de fønikiske kolonier i det vestlige Middelhavsområdet blant annet i Kartago, i Motyoa på Sicilien og flere steder på Sardinien, hvor man har funnet avgrensete områder med urner som inneholdt aske og brente småbarnsknokler i tilknytning til altre. Barnene ble formodentlig kastet inn i brennen bål.

De arkeologiske funn bekreftes av de antike forfatteres skrifter, blant annet Diodorus Siculus (7).

For fulstendighetens skyld skal det nevnes at det kun finnes meget få eksempler på kanibalisme vedrørende barn.

Hva skjedde det egentlig med alle de barn som ble etterlatt eller sat ut? De fleste døde av sult og kulde, men noen ble tatt vare på av andre som oppfostret dem med tanke på eventuell anvendelse til slaver, kanskje med senere salg for øye eller til tiggere.

Fra det 5. årh. begynte det å komme institusjoner først i kirkelig regi, hvor de såkaldte »hittebarn« kunne anbringes.

Det har ikke vært ualminnelig å anvende barn som profesjonelle tiggere og der er eksempler fra oldtiden fra Romerriket og mange eksempler fra den dag i dag. For å skape medlidenhet og dermed større økonomisk gevinst har man anvendt forskjellige metoder,

blant annet har man benyttet seg av å stikke øynene ut på barnene, med den hensikt å gjøre de blinde, å forvri eller amputere armer eller ben, eller brekke eller på anden måte deformere føttene.

Det er ovenfor nevnt, at de etterlatte barn kanskje ble anvendt som slaver, men det skal også nevnes at foreldrene »i de gamle dager« i visse kulturer hadde retten til å selge sine barn til slaveri, pikene, særlig i prostitusjon og guttene særlig til arbeid.

Barn har også vært brukt som gisler blant annet i Romerriket, hvor fornemme barn fra Gallien ble ført til Rom som gisler. Jeg skal senere komme inn på eksempler fra nåtiden.

Barn har alltid arbeidet sammen med sin familie og det er sikkert i mange tilfeller en god ide (6, 14). Ved industrialiseringen ble barnene imidlertid groft utnyttet.

Man kan bare nevne barns arbeide i de engelske kullminer i midten av forige århundre. Her arbeidet barn fra 4 års-alderen i opptil 16 timer, hvor de også var bundet med jern rundt anklene for at de ikke skulle løpe vekk, mange sultet og så ikke dagens lys i ukevis. Der er eksempler på at barnene ble slått med lærremmer, noen ganger ble hovet først dyppet i koldt vann for å gjøre de ordentlig våkne. Guttene ble brukt som trekkdyr. Det er ikke rart, at mange døde av sykdom eller suisiderte.

Et annet groft eksempel er anvendelse av barn som skorstensfeiere. De ble tidlig psykisk og fysisk nedbrutte. I fysisk henseende pga lunge-insufficiens og senere fikk en hel del av dem cancer scroti (11).

I det følgende skal jeg beskrive anvendelse av barn i hekseprosesser (4) og nevne inkvisitionene i Madrid i tiden 1231-1820 og spesielt tidsperioden 1540-1700. Arkivar Gustav Henningsen fra dansk folkemindesamling har særlig tatt for seg tidsperioden 1609-1614 og nevner mange eksempler vedrørende barn (10). I en prosess i 1613 hvor der til sammen var 1802 vitner var 1384 barn mellom 7 og 14 år. I andre prosesser er der beskrevet barn som har vært vidner helt ned til 5 års alderen.

Der er dessuten eksempler på at barnene ble holdt innesperret. Et stort antall barn i alderen 6-11 år arbeidet heksen med i 40 døgn for å

få de til å tilstå. Ingen måtte forlate refektoriet. Heksene holdt barnene i lukkete værelser dag og natt.

I andre tilfeller var det snakk om trusler og tilståelser. En 13 år gammel pike ble av sin far ført ut på marken og måtte tilstå å være heks ellers ville hun bli brent levende.

En 12 år gammel pike ble truet av foreldrene til å tilstå sannheten, det vil si å ha vært til heksesabbat.

En 16 år gammel gutt fortalte, at hans onkel som var prest, hadde bundet ham naken til en seng og pisket ham voldsomt, fordi han ikke ville innrømme å ha vært heks, etter at de andre barnene hadde angitt han.

Andre barn fortalte, hvordan deres egne foreldre mishandlet dem hvis de ikke bekjente.

Disse ovenforstående eksempler er formodentlig realistiske.

De følgende eksempler er kanskje heller utrykk for fantasi på grunn av »heksebesettelse« og drømmer pga disse. Man kan likefrem snakke om en hel heksemani eller galskap, en hekse-panikk eller hysteri eller besettelse. Der var tale om epidemiske sterotype drømmer hos mange mennesker, særlig barn og unge. De drømte, at heksene tok dem ud av sengene deres om natten og bortførte dem til heksesabbat. De ble presentert for djevelen og svunget til å sverge lydighet til ham. Heksene oppnår barnenes samtykke ved å gi dem et eple eller ved å spørre dem, om de vil bort til et sted, hvor det er morsomt å leke med andre barn. Djevelen brennemerket barnene med glødende jern, som ikke brente dem. De skulle nå kysse djevelen under halen og se på dansene. Djevelen omfavnet barnene og sa, at de nå hadde gitt avkall på gud, helgener, foreldre og gudforeldre, hadde lovet å aldri gjøre godt, når de var i stand til å gjøre ondt og ble truet med å tilhøre djevelen. Hvis de nektet ble de tortert (pisket). Heksene sutter på de små barnene og klemmer dem til de får blot ut. Djevelen sier til heksene: Sutt og svelg det, for det vil gjøre deg godt. Barnene er syke i lang tid eller dør. I andre tilfeller dreper heksene barnene med det samme, klemmer dem med hendene sine eller biter dem i strupen eller kveler dem.

Disse eksempler er formodentlig fantasi, men er der udtrykk for grusomme drømmer, mareritt og må vel betraktes som psykisk mishandling av barn.

Det er ikke bare i Spanien at barn har vært brukt ved troldomsprosesser. I Sverige spilte barn en stor rolle som vitner under de store prosesser. Barnene utgjorde den viktigste grun til dødsdommer. Barnene var hovedvitner og man har eksempler på at opptil 500 barn mellom 5 og 18 år og særlig gutter har vært benyttet. Akkurat som i Spanien er der eksempler på heksesabbater ligeså fantastiske historier og drømmer. Jeg skal sitere et par eksempler: Allerede i 14. århundre er der tilfeller, hvor heksene overgir barn til Satan ved heksesabbaten. Der er eksempler på hekser som forvandlet til dyr røvet små barn, drepte dem og åt dem. Det døde barn føres til djevelens gjestebud, kokes og inngår i måltidet. Restene anvendes til tilberedning av magisk salve (3).

Der kan nevnes nesten lignende eksempler fra Norge fra perioden 1662-1663, fra Tyskland fra 1622 og fra England fra 1634.

James Janeway utga i 1671-72 i England en barnebok: A Token for Children, en bok som vel er beregnet til religiøs oppdragelse av barn. Der er ihvertfall tallrike eksempler på fromme barn, som lider av alverdens ulykker herunder tortur, men som der står til sist. »Bliv fast ved den erkiendte sandhed indtil døden, så skal og livsens krone vorde given dig« (12, 13, 18).

Jeg skal sitere et par eksempler: »En liten jomfru på 9 år ble pågrepet av fiendene. Hun fikk mange hogg. Men som Gud særdeles styrkede dette barn så kunne det ved hogg ikke beveges. Barnet ble nu med ild martret og brent her og der på dets spede lemmer. Endelig tok de det forpiskede og med ild utpinte legeme og kastet det for ville dyr under hvis tender det i en bestandig bøn oppga ånden.«

»En dreng på 10 år ble heist levende opp i været og med jerntenger ble et led etter det andet knepet av hans legeme. Dog ble den lille martyr ved Kristi kraft bestandig inntil døden.«

»En jomfru 12 år gammel ble innesperret i et mørkt hull og ingen mat ble gitt henne i 7 dager. Hun ble nu utstrakt på pinebenken og pint til døde.«

Lærdom: »Kjære barn, væn deg til for Kristi skyld at tåle uleighet, bespottelse og forhånelse, fordi de andre fromme Børn for hans Navns Bekennelses skyld haver lidt langt mere.«

Naturligvis er disse eksempler oppdiktede. Det er ikke historiske kilder, der kan dokumentere, at den form for tortur av barn har funnet sted. Men kanskje er det alikevel skjedd?

Det er beskemmende nok i dette århundre, at den mest systematiske utryddelse av barn har funnet sted. I de tyske konsentrasjonsleire under 2. verdenskrig ble det i alt drept 1 mill. 200.000 jødiske barn under 16 år. Mange barn døde av vanrøgt pga sult og sykdom, andre barn ble mishandlet og torturert til døde. Noen barn ble kastet levende på bål, andre ble hengt, skutt eller fikk knust hodet imot en mur. Noen barn ble drept ved phenolinjeksjoner, men størsteparten av barnene ble henrettede med gass (9, 21).

Adskillige barn ble født i de tyske konsentrasjonsleirene og døde oftest umiddelbart etter fødselen. Andre ble straks fjernet fra moren eller kanskje drept av moren selv eller av hennes medfanger.

Endelig skal jeg nevne de medisinske forsøk med barn. De tyske leger interesserte seg for overførelse av tuberkulose fra barn til barn og foretok også spesielle undersøkelser av eneggede tvillinger (5). Disse tilfeller må nesten betraktes som noe av det mest grusomme i menneskehetens historie.

Fra forrige *Viet-Nam-krig* kan der berettes om børn født i fangenskab samt *grusomme mishandlinger og drab av børn.* Et enkelt eksempel: »På ryggen bar Mai det lille barn, som ennu ikke var en måned gammelt. En av soldaterne greb en lang jernstang og løftede stangen mod kvinden. Mai skreg. Hun nåede lige at gemme den lille ved sit bryst, før et frygteligt slag ramte hendes ryg. Et nytt slag ramte Mai i brystet. Men hun havde netop nået å flytte den lille tilbage på ryggen. Der blev atter rettet et slag mod hendes ryg, men den lille var igen ved moderens bryst. Nu haglede slagene ned over hende. Mai formåede ikke længere at skrige. Der lød bare et kort gennomtrængende skrig fra barnet. Så var det hele forbi. Metalslagene hvinene ned over moderens og barnets døde kroppe« (22).

I Danmark foregår der også i disse dager misbruk, vanrøkt og

mishandling av barn. Man kan bare tenke på de nyfødte barn, hvis mødre har misbrukt alkohol eller narkotika og som ved fødselen har alvorlige symptomer som følge herav.

Fysisk avstraffelse av barn er neppe et større problem i Danmark, men psykisk mishandling er til gjengjeld blitt mere og mere vanlig.

I stedet for å beskrive de få tilfeller fra Danmark, vil jeg beskrive barns forhold i verden av i dag i global tilknyttning. Først må man gjøre det klart, at over 5 millioner barn er flyktninger og hjemløse med den følge, at der er betydelige problemer med hensyn til ernæring, bolig, hygiejne og sundhet, skoleundervisning og senere utdannelse (2).

Et meget stort anntall barn, sansynligvis tusenvis, er etterlatte uten foreldre, fordi disse er forsvundet, fengslet eller henrettet. Mange av disse barn er nå annbragt på barnehjem eller leirer, kanskje langt vekk fra familien. Mange av disse barn er bevisst innregistrert under falsk navn og fødselsdato og har dermed en annen identitet. Man har dessuten eksempler på, at barn av foreldre med en for landet ikke akseptabel politisk eller religiøs overbevisning er blitt tvangsadoptert av fremmede mennesker. Mange av disse barn er senere forsvundet, flere av disse har formodentlig suisidert eller kanskje er de blitt fengslet og senere henrettet.

Der kan også nevnes talrike eksempler på gravide kvinner som er blitt fengslet og har født sine barn i fengslene. Noen av disse barn er født av mødre, som er blit voldtatt av fengselspersonalet.

Jeg skal nå i all korthed fortelle, hva der foregår med hensyn til tortur av barn, både psykisk og fysisk.

Mange barn er tilstede ved de dramatiske og brutale omstendigheter i direkte tilknytning til arrestasjonen av den ene eller begge foreldrene, herunder også tortur av foreldrene, bortføring eller henrettelse. Kanskje etterlates barnene i hjemmet alene eller på gaten, hvis foreldrene arresteres der.

Akkurat som tidligere brukes barn også nå som vitner i rettsaker eller som gisler. Der finnes mange tilfeller, hvor barn har vært til stede ved tortur av foreldrene eller omvendt, at barnene er blit torturert i foreldrenes nærvær.

For fulstendigheten skyld skal jeg nevne, at tusenvis av piker er blitt voldtatt, likesom der er dokumentasjon på systematisk massehenrettelse av barn (2).

Til slutt skal jeg nevne, at legegruppen under Amnesty International har undersøkt 87 barn, som selv eller hvis foreldre har vært fengslet og torturert. Resultatene av denne undersøkelsen er beskrevet et annet sted (8), men konklusjonen av resultatene viste, at ca halvdelen av barnene utviste psykosomatiske symptomer ved etterundersøkelsen. Symptomene bestod særlig av angst og søvnvannskeligheter, men mange var også preget av sekundær enurese, og en heldel ble deprimeret og introverte.

Jeg tror, at disse symptomer er så alvorlige, at barnet vil få livsvarige følger i psykososial og psykosomatisk henseende.

Etter denne historiske oversikt og dessuten en kort omtale av problematikken nutildags må man konkludere med, at mishandling av barn alltid har foregått og fortsatt foregår i det meste av verden. Det er nok tvilsomt, hvorvidt menneskheten vil bedres i så henseende.

SUMMARY

Throughout history children have always been exposed to neglect and ill-treatment e. g. in the form of punishment by teachers and parents, mutilation practices (circumcision, clitoridectomy, invulectomy, castration), exposing or killing newborns, children as »professional« beggars, slavery and hard work.

During the second world war 1.200.000 children were executed in the concentration camps.

At present maltreatment of children occurs in many different ways: Children may be forcibly adopted by strangers, children may be arrested and imprisoned, they may witness torture of their parents or may be tortured in the presence of their parents.

Furthermore, there are several reports of raping small girls and mass execution of children.

LITTERATUR

1. Aakjær, Jeppe: Drengeaar og Knøsekaar. København 1929.
2. Amnesty International: Forfulgte børn. London, 1979.
3. Ankarloo, Bengt: Tolldomsprocessarna i Sverige. Stockholm 1971.
4. Brain, Robert: Child-witches. I: Douglas, Mary ed.: Witchcraft, Confessions & Accusations. Tavistock Publ., London 1970.
5. Bringmann, Fritz: Kindermord am Bullenhuserdamm. Røderberg-Verlag, Frankfurt 1979.
6. Challis, James & Elliman, David: Child workers to-day. Quartermaine House Ltd., Sunbury, U.K. 1979.
7. Christiansen, Jette, Moltesen, Mette & Nielsen, Anne Marie: Børn i Antiken. Ny Carlsberg Glyptotek, 1979.
8. Cohn, J., Holzer, Kirsten Inger Mygind, Koch, Lone & Severin, Birgit: Tortur af børn. En undersøgelse af chilenske immigrantbørn i Danmark. Ugeskr. Læger 141: 3431-3433, 1979.
9. Deutschkron, Inge: Børn i koncentrationslejre, Schønberg, København 1967.
10. Henningsen, Gustav: The Witches Advocate. Basque witchcraft and the spanish inquisition 1609-1614. University of Nevada Press, Reno Nevada 1981.
11. Housden, Leslie George: The prevention of cruelty to children. Jonathan Cape, London 1955.
12. Janeway, James: A Token for children, I-II, England 1671-72.
13. Janeway, James: En liden aandelig Exempel-Bog for Børn. Kjøbenhavn 1729.
14. Karlsen, Hugo Hørlych: Om børn i lønarbejdets verden. Gyldendal, 1979.
15. Kramer, Samuel Noah: From the Tablets of Sumer. Twenty-five firsts in man's recorded history. The Falcon's Wing Press, Colorado 1956.
16. Møller, J.S.: Moder og barn i dansk folkeoverlevering. Fra svangerskab til daab og kirkegang. Munksgaard, København 1940.
17. Radbill, Samuel: A history of child abuse and infanticide, I: Helfer, Ray E. & Kempe, C. Henry eds. The battered child. Univ. of Chicago Press Ltd., Chicago-London 1968.
18. Rambach, Johan Jacob: Opbyggelig Haand-Bog for Børn. Kjøbenhavn 1740.
19. Rasmussen, Holger: Landsbyliv. Gleerup, København 1963.
20. Sigsgaard, Erik: Om børn og deres virkelighed. Set i perioder over 300 år. Hans Reitzel, 1979.
21. Sosnowski, Kiryl: The Tragedy of Children under Nazi Rule Zachodnia Agencja Prasowa, Poznan Warszawa 1962.
22. Thanh, Nguyen Trung: Xa-nu-skoven. I: 13 moderne vietnamesiske noveller, Demos, 1972.

Dansk Medicinsk-Historisk Selskab

Årsberetning 1981

Bestyrelse

Formand:	Overlæge, dr. med. Mogens Thomsen, Bueager 7, 2950 Vedbæk.
Næstformand:	Lektor, speciallæge Jørgen Koch, Glahns Allé 27, 2000 København F.
Kasserer:	Lektor, lic. pharm. Poul Reinhardt Kruse, Løkketoften 39, 2620 Albertslund.
Sekretær:	Lektor, cand. mag. Anna-Elisabeth Brade, Frederiksvej 25, 2000 København F.
	Professor, overlæge, dr. med. Ole Secher, Kirkehøj 4, 2900 Hellerup.
	Professor, dr. phil. Edmund Rancke-Madsen, Stænget 8, 2820 Gentofte.
	Professor, overlæge, dr. med. H. K. Kristensen, Oslo Plads 14, 2100 København Ø.
	Tandlæge, klinikchef Leif Marvitz, Klampenborgvej 4, 2930 Klampenborg.

Selskabets kontingent udgør fortsat kr. 100, og medlemstallet var ved årets udgang 332.

Selskabets økonomi har p.gr.a. den øgede pris på de 2 årbøger været noget betrængt i en årrække, og vi har derfor ved et bestyrelsesmøde besluttet os til at afsige det faste abonnement på den sydsvenske årbog. Denne beslutning har været forelagt på generalforsamlingen i februar 1982 og er her blevet godkendt. Af hensyn til vore mange pensionerede medlemmer vil vi nødig forhøje kontin-

gentet, men hellere være i stand til at tilsende medlemmerne særtryk af andre artikler, som måtte kunne have deres interesse, og dette har i de sidste par år ikke været muligt p.gr.a. den fortsatte udsendelse af den sydsvenske årbog.

Årets møder har bestået af følgende:

11. februar: Generalforsamling med professor Brøchner-Mortensen som dirigent. Formanden aflagde beretning, og kassereren fremlagde regnskabet, som godkendtes. Poul Reinhardt Kruse nyvalgtes til bestyrelsen i stedet for Svend Åge Simonsen, og desuden vedtog man selskabets nye og reviderede love.

Efter generalforsamlingen holdt overlæge, dr. med. Erik Ryssing et foredrag om børnehospitalerne i København og gav en oversigt over dette interessante emne, som på glimrende vis illustrerede dansk pædiatris udvikling.

11. marts holdt overlæge, dr. med. Jacob Poulsen sit foredrag om diabetologiens historie, som han var i stand til at skildre både levende og interessant gennem sit mangeårige virke for danske sukkersygepatienter.

8. april holdt overlæge, dr. med. Hans Lautrup fra Statens Seruminstitut et interessant foredrag om H. C. Gram og hans farvemetode især baseret på nye personalhistoriske studier, som foredragsholderen havde foretaget på Det Kongelige Bibliotek, hvor H. C. Grams brevsamling er deponeret.

14. oktober: Bibliotekar, cand. mag. Hans-Otto Loldrup holdt et yderst illustrativt foredrag om receptkuverter gennem tiderne. Foredragsholderen er ansat på Dansk Farmaceutforenings Bibliotek og har her fremstillet et par smukke plakater med afbildning af receptkuverter, som kan erhverves ved henvendelse til biblioteket.

11. november skildrede overlæge, dr. med. Harald W. Ewertsen dansk audiologis historie, som foredragsholderen havde oplevet ved sit eget virke for dette underspeciale af otologien.

9. december gav professor, dr. med. Axel Perdrup en levende og malende skildring af prostitutionen i København omkring århundredeskiftet illustreret med et interessant historisk fotomateriale fra det nu nedlagte Rudolph Bergs Hospital.

Det kan tilføjes, at selskabet på den 8. Nordiske Medicinsk-Historiske Kongres i Reykjavík i juni var repræsenteret ved sin formand, samt at professor, dr. med. et dr. phil. Egill Snorrason som kongressens gæsteforelæser skildrede det lægelige samarbejde mellem Island og Danmark gennem tiderne.

Medicinsk Historisk Selskab på Fyn

Beretning for året 1981

Den ordinære generalforsamling blev afholdt den 4. marts. Medlemstallet var 119, og kontingentet blev fastsat til 100 kr. (uændret).

Ved det efterfølgende møde talte professor Leif Rasmussen om Cellebiologer i København i trediverne. I tilslutning hertil blev der vist to meget interessante film, den ene fra 1928 om *August Krogh, Brandt Rehberg,* og *Lundsgaard* på Rockefeller-instituttet, den anden fra 1932 om *Albert Fischer* og om indvielsen af Carlsberg-instituttet i København. Aftenen sluttede med et foredrag af apoteker *Verner Andersen* om grundlæggeren af Albani bryggeriet i Odense og hans forhold til Løveapoteket.

Den 11. maj talte professor, dr. med. et phil. *Egill Snorrason:* Fra Herodikos i Selymbria til Nachtegall i København – et spring på godt to tusinde år. Mødet blev holdt på 10 års dagen for selskabets stiftelse, hvad der blev markeret ved udnævnelsen af dr. *Niels Sigurd Jacobsen* til æresmedlem. Aftenen sluttede med selskabelig sammenkomst.

Den 29. oktober fortalte dr. *Hans Christian Holm* om sygevognen gennem tiderne, og overlæge *Bent Langfeldt* holdt 3 foredrag: Dronning Elisabeth I's sygejournal – John Keats (digter, læge, patient) – Michael Servetus: Den pulmonale circulation.

Som sædvanlig har vi kunnet udsende Sydsvenska medicinhistoriske sälskapets årsbok, erhvervet på udvekslingsbasis til efterløbspris. De tre danske selskaber har atter udsendt Dansk medicinhistorisk årbog – som altid i fornemste udførelse ved bogtrykker *Poul Kristensen* i Herning. Selv om tiderne strenges, regner vi fortsat med at kunne skaffe penge til begge årbøger. Hovedredaktøren for den

danske årbog, *Tage Grodum*, har ønsket at fratræde, og der føres for tiden forhandlinger om udnævnelse af en efterfølger. Det er med den største beklagelse, vi må sige farvel til Grodum. Han har udført et meget stort og uegennyttigt arbejde, og årbogen har under hans ledelse kunnet hævde sig smukt blandt de øvrige nordiske.

Selskabet har i årets løb arrangeret to udstillinger. I maj holdt Danske medicinsk Selskab, Dansk selskab for klinisk kemi og Dansk selskab for klinisk fysiologi forårsmøde i Svendborg, og selskabet havde i den anledning arrangeret en udstilling om lepraens historie illustreret med bl.a. knoglepræparater fra udgravningerne af Sct. Jørgens-gårdene i Svendborg og Odense. Speciallæge *Niels Jørgen Junge* viste en komplet samling af frimærker fra hele verden med motiver fra lepraens historie.

I november-december arrangeredes en mindre udstilling om lepra i Sparekassen for Svendborg og omegns lokaler.

Selskabet har atter i år modtaget bidrag til samlingerne og modtager med tak nye. Henvendelse kan rettes til Winsløw-instituttet, Odense universitet, eller til de enkelte bestyrelsesmedlemmer. Manuskripter, der ønskes optaget i årbogen, kan sendes til formanden for skriftudvalget, overdyrlæge *Hans Larsen*.

Ved det nordiske medicinhistoriske møde i Island blev vort selskab opfordret til at arrangere den nordiske kongres i 1983. Vi har med glæde modtaget op- og udfordringen og byder hjertelig velkommen til den 9. nordiske medicinhistoriske kongres i Odense den 14.-17. august. Via de enkelte skandinaviske selskaber vil der tilgå alle medlemmer nærmere oplysning om program etc. Eventuelle yderligere oplysninger kan indhentes ved kongressens sekretariat, adr. Winsløw-instituttet, Odense universitet, Campusvej 55. Der er foreløbig planlagt følgende hovedemner: 1. osteoarkæologi. 2. maritim medicin. 3. de medicinske professioners bidrag til de musiske fag. Desuden bliver der en sektion med foredrag om almene medicinhistoriske emner.

L. Lauridsen

Selskabets bestyrelse:
Professor Franz Bierring (formand), Winsløw-instituttet, Odense universitet, Campusvej 55, 5230 Odense M.
Tandlæge Niels Brøndum (næstformand), Haugstedgårdsvej 9, 5000 Odense.
Apoteker Nis Clausen (kasserer), Løveapoteket, Fisketorvet, 5000 Odense.
Overlæge Ib Freuchen, Svendborg sygehus, 5700 Svendborg.
Læge Hans Christian Holm, Vormark, Tåsinge, 5700 Svendborg.
Overdyrlæge Hans Larsen, 5853 Ørbæk (formand for skriftudvalg).
Overlæge, dr. med. Laurits Lauridsen (sekretær), Svendborg sygehus, 5700 Svendborg.
Professor, dr. med. Henning Schmidt, Odense sygehus, 5000 Odense.

Jydsk Medicinhistorisk Selskab

Årsberetning 1981

Bestyrelse:

Formand:	Overlæge Ejnar Hovesen, Gl. Fjellerupvej 14, Skovgårde, 8961 Allingåbro.
Næstformand:	Apoteker Bové-Christensen, Løveapoteket, Store Torv 5, 8000 Århus C.
Sekretær:	Overlæge, lektor Bent Langfeldt, Tretommervej 20A, 8240 Risskov.
Kasserer:	Professor, dr. odont. H. P. Philipsen, Rymarksvej 2, 8240 Risskov.
	Embedslæge Tage Grodum, Slotsgade 30, 6200 Åbenrå.
	Overlæge Jørgen Jensen, Stolpedalsvej 45, 9000 Ålborg.
	Dyrlæge Niels Stadsvold, Viaduktvej 9, 8260 Viby J.
	Professor, dr. med. Vilh. Aalkjær, Rønnevej 8, 8240 Risskov.

I årets løb har der været afholdt følgende arrangementer:

21. januar 1981: Møde på Institut for klassisk arkæologi, Århus Universitet. Der var rundvisning i instituttets nyindrettede studiesamling ved professor, dr. phil. Kristian Jeppesen, som derefter holdt foredrag med lysbilleder.

25. marts 1981: Møde på Århus Amtssygehus med foredrag af 1. Apoteker Sv. E. Sandermann Olsen, København: Linné – Lægen og botanikeren. 2. Speciallæge Poul Gertz Andersson, Århus: Middelalderens krøblinge.

6. maj 1981: Årsmøde med generalforsamling på Århus Amtssyge-

hus. Efter generalforsamlingen foredrag af professor, dr. phil. Helmer Kofod, København: Guldmageren på Hammershus.

3. oktober 1981: Udflugt til Ålborg med besøg i Helligåndsklostret (forevisning ved forstanderen) og Jens Bangs Stenhus med det gamle apotek. Efter forevisning af apoteksmuseet var apoteker Strøyberg vært ved en sammenkomst i hans hjem.

9. december 1981: Møde på Århus Amtssygehus med foredrag af 1. Overinspektør Poul Kjærum, Moesgaard: Seglstenene fra Dilmun. 2. Overlæge Bent Langfeldt, Århus: Elisabeth I's journal. Begge foredrag var ledsaget af lysbilleder.

Jydsk medicinhistorisk Museum er ved at være færdigindrettet og klar til at modtage besøgende. Indvielsen vil finde sted i marts 1982.

Ejnar Hovesen

Københavns Universitets Medicin-historiske Museum

Årsberetning 1981

Stab: 2 lektorer, 1 assistent, 1 lithograf, 1 konservator, 1 vagtmester, 1 museumsbetjent, 4 rengøringsasssistenter, 2 omvisere, 5 konsulenter, 2 studenter.

Museumsrådet: lektor Jørgen Koch (bestyrer), lektor Anna-Elisabeth Brade og rengøringsassistent Flora Mortensen.

Adresse: Bredgade 62, 1260 København K.

I beretningsperioden har museet medvirket i flere særudstillinger. Bredeudstillingen fra 1978/79: »Det farlige liv« har således været vist i Skive, Haderslev, Kolding og Rønne, og overalt har interessen hos publikum været stor. Denne vandreudstilling har tillige været fulgt op af en foredragsvirksomhed fra museet. Desuden har museet medvirket ved Københavns Bymuseums udstilling i anledning af Dansk Ligbrændingsforenings 100 års jubilæum, og endelig har museet i egne lokaler arrangeret en særudstilling i anledning af FNs handicap-år.

Internt bliver museets instrumentsamling løbende registreret med foto og genstandsbeskrivelse. I forbindelse med professor, dr. med. Harald Moe's undersøgelse af mikroskoper i Danmark har museet iværksat en indsamling af mikroskoper, som for tiden restaureres, registreres og opstilles i en nyindrettet studiesamling. Endelig er museet i gang med at oprette en egentlig studiesamling for anæstesiudstyr. I forbindelse hermed nyregistreres bestanden med stor hjælp fra professor, dr. med. Ole Secher.

I beretningsperioden har museet som gave modtaget 166 genstande.

Røntgensamlingen er fortsat under opstilling. Samtidig foretages en gennemgribende nyregistrering, hvor museets konsulent har ydet en stor indsats ved indsamling af informationer om museets røntgenapparatur. Et arbejde om ionrøntgenrørenes historie, påbegyndt af museets tidligere konsulent Arnold B. W. Nielsen, er blevet gennemarbejdet af magister P. Rønne og foreligger nu som manuskript. Det omhandler samlingens talrige ionrøntgenrør i tekst og billeder og tænkes udsendt på engelsk som en værdifuld international håndbog på dette område.

Farmacisamlingen har i beretningsperioden modtaget mange smukke gaver, og de ydre rammer for samlingen er gode. Fra Den farmaceutiske Højskole modtog museet et antal udstillingsmontre, som nu er blevet restaureret på museets eget værksted. Der vil i disse montrer kunne arrangeres forskellige særudstillinger, men desværre kan denne enestående samling endnu ikke åbnes for publikum på grund af de økonomiske forhold.

Den odentologiske samling har ligeledes modtaget mange værdifulde gaver og kan glæde sig over en øget interesse hos publikum, hvilket bl.a. giver sig udslag i en del særudstillinger rundt om i landet.

Til biblioteket er indkommet 786 bøger dels som gaver, dels som køb, og også dette år har vi på eget værksted fået restaureret og indbundet flere hundrede gamle bøger. Den store særtryksamling er fortsat under registrering til emnekartoteket, og manuskriptsamlingens store materiale gennemgås og ordnes.

Museets billedsamling udvides i hurtigt tempo, og et stigende antal forskere og museer anvender materialet. Museet modtog i beretningsperioden 478 billeder.

Museets offentligt tilgængelige udstillinger med faste åbningstider: tirsdag, torsdag og søndag med rundvisning på dansk kl. 11 og 13, på engelsk kl. 12 og 14 havde i beretningsperioden 7.491 besøgende.

Studiesamlinger, bibliotek og manuskriptsamling er åben for forskere og studerende mandag-fredag kl. 10-15.

Publikationer

Anna-Elisabeth Brade: The Danish Folk Medicine. A Research Project.

XXVII Congreso Internacional de Historia de la Medicina. Actas. Barcelona 1981. Bd. 2, s. 458ff.

Anna-Elisabeth Brade: Medicinsk-historisk Museum. 1800-tallet. Kulturhistorisk Magasin. 2. årg. 1981, s. 7ff.

Det interne arbejde hviler på den samlede stab, der alle yder en god indsats for vort museum. Takket være det gode samarbejde er det en ideel arbejdsplads med mange morsomme opgaver og meningsfyldt arbejde.

Jørgen Koch

Sydsvenska medicinhistoriska sällskapet

Årsberättelse 1981

Under det gångna arbetsåret har verksamheten fullföljts enligt välkända handlingslinjer. En positiv utveckling av medlemsantalet har noterats. Förhandlingar syftande till en permanent lösning av våra biblioteks- och museisamlingars lokalfråga har under året förts mellan företrädare för sällskapets styrelse och Lunds sjukvårdsdistrikt. Sällskapet erbjuds lokaler i gamla seminariebyggnaden, dit bibliotek och administration flyttar under vårvintern 1982. Forskare och studerande har vid olika tillfällen anlitat vårt bibliotek och museum. Lokalerna har också varit tillgängliga för studiebesök. Bengt Lindahl har handlagt diverse administrativa uppgifter, medan Richard Reinisch varit knuten till museisidan.

Årsboken utkom i december 1981. Liksom tidigare har Humanistiska forskningsrådet generöst beviljat anslag till utgivningen.

Vid vår- og höstmötena har dr Ido Leden och dr S. Björn Lundquist medverkat. Den förstnämndens föredrag var betitlat »Ledgångsreumatism och gikt – en historisk återblick«, medan Lundquist valt ämnet »Åska i magi och vetenskap«.

Sälskapets styrelse har utgjorts av Eric Lindstedt (ordf.), Lennart Ploman (vice ordf.), Anders Grönvall (sekr.), Greta Roslund (skattm.), Göran Bauer, Bengt Bengtsson, Lena Ingemarsson, Bengt Lindahl och Gunnar Lindgren. Suppleanter har varit Alvar Björverud, Tomas Gejrot, Rolf Lindborg och Gunnar Åberg.

Bengt W. Johansson och Erik Widell har fungerat som sällskapets revisorer. Deras suppleanter har varit Jarl Ingelf och Stig Radner.

Anders Grönvall

Göteborgs Medicinhistoriska förening

Årsberättelse 1981

Föreningen har haft *125 betalande medlemmar.*

Styrelsen har bestått av: Lars Öberg ordförande (Carl Skottsbergs gata 42, S 413 19 Göteborg), Ingeborg Kastman, Folke Ström, Gunnar Göthberg, Inger Wikström-Haugen, Ingemar Nilsson, samt som sekreterare och kassaförvaltare Gunnel Hedvall (Karl Johansgatan 47 H, S 414 55 Göteborg).

Föreningen har haft fyra *sammanträden* under året. Två av dem har hållits i Universitetets idéhistoriska institutions lokaler, nära det Medicinhistoriska muséet dit vi kunnat gå efteråt för samkväm. Vårt årsmöte i april som var vårt 25-års-jubileum, höll vi i Chalmerska huset. *Deltagarantalet* har varierat mellan 30 och 65.

I Februari talade doc Lennart Diener Stockholm om »Sjukdom och läkedom i det faraonska Egypten«.

Vid årsmötet i April visade först fil dr Göran Axel-Nilsson runt i det Chalmerska huset, ett traditionsrikt köpmannahus, numera banklokal vid Hamnkanalen. Lars Öberg berättade om »Medicinhistoriska studier i Göteborg 1814-1981«. Vår jubileumssupé hölls i samma lokaler.

I Oktober talade doc Sven Scheller om »Upptäcken av röntgenstrålar och deras tidiga användning«.

I November visade apotekare Gunnar Göthberg Frimurarhuset och Lars Öberg berättade om några göteborgsläkare som varit frimurare.

Gunnel Hedvall

Medicinhistoriska museet i Stockholm

Årsberättelse 1981

Vid Medicinhistoriska museets vänners årsmöte valdes styrelse för två år. Som tidigare nämnts har prof Sten Lindroth avlidit 1980. Professor em. Nanna Svartz hade av åldersskäl avböjt ev omval och byrådirektör Ruth Maria Möller hade pga avflyttning från Stockholm önskat avgå som sekreterare, varjämte styrelsessuppleanten studiesektreterare Mäjt Rabo velat lämna sin plats till förmån för medlem af Svenska Barnmorskeförbundet. I den till femton personer uppgående styrelsen med som särskilda funktionärer docent Wolfram Kock, ordf., rektor Birgitta Erikson sekr. (nyval) och direktör Kurt Andersson, skattm. invaldes såsom ny medlem sekr i medicinska Nobelkomittén prof Jan Lindsten; övriga omvaldes. Till styrelsessuppleanter nyvaldes förtroendeövertandläkaren Bertil Koch, avdelningschefen Lars Ytterborn och barnmorskan Birgit Olsson; övriga omvaldes.

Liksom tidigare tjänstgör docent Kock som oavlönad föreståndare och direktör Andersson som oavlönad skattmästare-ekonomichef. Amanuens är som tidigare fru Maret Pall och sekreterare fil kand fru Marianne Salomonsson. Den beviljade arkivarbetaretjänsten har icke under året kunnat besättas med lämplig medarbetare.

Museets adress är Åsögatan 146, S-116 32 Stockholm, tel 08/42 41 66 och postgironummer 1981-0.

Medlemsantalet är i stort sett oförändrat c:a 560 personer. Pga arbetet med de utvidgade museilokalernas renovering och museets nyuppställning har under redovisningsperioden (sept 1980-81) mu-

seet varit stängt c:a 6 månader. Antalet besökare har därför endast uppgått under denna tid till 2732 fördelat på 586 enskilda besökare och 108 guidade grupper.

Museet har varit helt stängt from 1.4.1981 tv och planeras bli öppnat igen omkring 1.5.1982. Museilokalernas renovering och museets nyindredning har planerats av föreståndaren, som också lett arbetet. De anslag, som redovisats i vår årsberättelse 1980 i denna årsbok, har möjliggjort en betydande omdaning och inrättande av nya avdelningar med interiörer, bla den sk Serafimersalen (vars föremål mestadels kommit från Serafimerlasarettet) och Svenska Tandläkare-Sällskapets historiska interiörer. Härtill kommer bibliotek-konferensrum, administrationslokaler och renovering av sällskapslokaler inom museet. Arbetet med den planerade stiftelsen har icke gjort några framsteg under året. De avsedda intressenterna har lämnat bidrag i ökad utsträckning. Museet drives tv i oförändrad administrativ form.

Årsavgiften, som också inkluderar Nordisk medicinhistorisk årsbok med ev supplement, bestämdes på årsmötet vara oförändrad kr 60:- (studentsektionen kr 50:-).

Svenska Läkaresällskapets medicinsk-historiska sektion (ordf.: docent W. Kock, sekr.: docent Lennart Diener och skattmästare dr Per Östman) höll sammanträde den 5.3.1981 med föredrag av överläkare David Hedman om »Avhuggna näsor och andra näsdefekter ur medicinhistorisk synspunkt« och professor Gunnar von Bahr om »ULK – en upsaliensisk läkareklubb«. I samband med Läkaresällskapets riksstämma i december arrangerade sektionen ett symposium om »Droger – bruk och missbruk i tid och rum« med farm dr Jan G. Bruhn som moderator. Följande dag ledde undertecknad sektionens sedvanliga sammanträde med nio föredrag representerande ganska vitt skilda intresseområden inom medicin- och farmacihistoria.

Finlands medicinhistoriska sälskap firade i mars 1981 under mycket festliga former sitt 20-årsjubileum. Undertecknad hade inbjudits att vid högtidssammanträdet i Ständerhuset i Helsingfors hålla det svenskspråkiga föredraget med som ämne »Medicinhistoria – medel,

metod och mening« och hade äran kallas till en av sälskapets hedersledamöter.

I Sveriges Radios program »Svar idag« höll föreståndaren ett anförande om »Tuberkulos i Sverige 1850-1900«.

Vid årsmötet den 8.5. på Etnografiska museet valdes prof Nanna Svartz till hedersledamot och till henne och Mäjt Rabo överlämnades minnesgåvor med varmt tack för förtjänstfulla insatser för föreningen. Museidirektören fil dr Karl Erik Larsson gav en historisk bakgrund till museets och samlingarnas tillkomst och ledde en rundvandring i museet. Aftonens huvudföredrag hölls av generalsekreteraren i Svenska Nationalföreningen mot Hjärt- och Lungsjukdomar professor Åke Hanngren. Ämnet var med anledning av 200-årsminnet: »René Théophile Hyacinthe Laennec 1781-1826«. Ett 100-tal personer deltog i årsmötet, som traditionsenligt fortsatte med supé på Waldemarsudde, där professor Greta Erikson konserterade.

Höstutflykten anordnades den 4.10 och gick detta år till Löfstad Slott i Östergötland. Efter lunch kåserade docent Lennart Diener om Reykjavikkongressen, varefter en mycket intressant visning av det märkliga slottet gjordes för de 120 deltagande i utflykten.

Förutom de sedvanliga föreläsningarna på olika Stockholms-sjukhus för medicinare har undertecknad bl a föreläst på sektionens ovannämnda sammanträde vid riksstämman om »Santiago Ramón y Cajal och Nobelpriset«.

På sedvanligt sätt har museet kunnat lämna lån av föremål, böcker och fotografier m m till utställningar, teatrar, radio och TV, sammanslutningar och enskilda. Växlande utställningar har arrangerats i montrarna på Karolinska sjukhuset, Huddinge sjukhus och på Medicinska föreningen.

Under året, som ju i hög grad tagit den vid museet verksamma personalens tid i anspråk för museets utvidgning och nydaning, har också betydande lagergenomgångar gjorts med lagerrensningar. Museet har under året tillförts en del mycket intressanta gåvor.

Nordisk medicinhistorisk årsboks tjugonionde volym innehöll fjorton artiklar jämte krönikor från samtliga nordiska länder, alle med engelska sammanfattningar. I samband med utsändningen av

denna årsbok har man också kunnat utsända supplement nr VII av doktor Johan Pontén: »Gudar, prästar och läkekonst« och supplement nr VIII av f. generaldirektören Arthur Engel: »Hälsan före födelsen. Prenatal forskning i Sverige«, publicerade med bidrag i första fallet av författaren och Fingraf AB, i senare fallet bekostat av tidningen Expressen.

Som nästan alltid brukar bli fallet har arbetet med Medicinhistoriska museet i dess utvidgade form kommit att ta längre tid än beräknat. Vi ser nu fram mot möjligheten att snart få öppna museet, som med en ganska sällsynt kombination av medicinska, odontologiska och farmacevtiska samlingar förhoppningsvis kan ge besökaren en god uppfattning om utvecklingen inom särskilt svensk medicin och sjukvård med angränsande områden.

Wolfram Kock

Medisinsk-historisk selskap i Bergen

Årsberetning for 1981

Styret består pr. 31/12-81 av:

Førsteamanuensis dr.med. Lorentz M. Irgens, formann, Institutt for hygiene og sosialmedisin, MFH-bygget, 5016 Haukeland sykehus.

Professor dr.med. Ole Didrik Lærum, varaformann, Avdeling for patologi, Gades institutt, 5016 Haukeland sykehus.

Øvrige medlemmer av styret er:

Rektor Guro Barkve, overlege Hagbart Lunde, konsulent Jon R. Vestrheim, universitetslektor Bente Alver, tannlege Rolf Braaten, med følgende varamedlemmer: Apoteker Ivar Bjørge, distriktsveterinær Roar Ektvedt, amanuensis Jan Henrik Munksgaard, barnelege Nils Alvsåker, byveterinær Bjarne Aalvik.

Selskapets sekretær er bibliotekar Ingrid Müller, Boks 61, N-5042 Fjøsanger.

Det har vært holdt 4 foredragsmøter med påfølgende taffel. Fremmøte vanligvis 30-60 personer. Onsdag 1/4 kåserte overlege dr.med. Hermod Gadeholt over emnet: »Saturnisme: Fra druesirup til blynitrat; forgiftninger gjennom tidene.« Kåseriet hadde bakgrunn i en nokså spesiell rettssak i Bergen som var avsluttet like før med overlege Gadeholt som sakkyndig.

Ved generalforsamlingen onsdag 13/5 holdt dosent dr.med. Sigv. Tschudi Madsen foredrag om »Moderne norsk medisin vokser frem; glimt fra Bergen i 1880 årene.« Dette foredraget var et ledd i vår feiring av 150-års jubileet for Medicinsk selskap i Bergen. Som vanlig

ved generalforsamlingene var det deretter sildetaffel med øl og akevitt, samt stor stemning. Onsdag 28/10 holdt professor dr.med. Johan Aarli foredrag om »En dikter og hans epilepsi«. Foredraget brakte medisinsk og litteraturhistorisk nytt om nordmannen Trygve Andersen og hans neurologiske lidelse. Onsdag 2/12 kåserte professor dr. med. Ole Didrik Lærum om »Legen som karikatur gjennom tidene; fra humor til legehets?« Derefter juletaffel.

I uken 5/10-11/10 arrangerte Selskapet utstillingen »Tre berømte Bergens-leger« i Lepramuseet som gir muligheter for spesialutstillinger. Utstillingen var også et ledd i vår feiring av 150-års jubileet og ble besøkt av 278 personer. Postverket hadde brevhus med motivdatostempel i Lepramuseet.

Lepramuseet var forøvrigt åpent for publikum fra 19/5 til 21/8 alle dager i tiden 11.00-15.00. Samlingene ble besøkt av 1305 personer eller 12.8 pr. dag. Dertil ble samlingene besøkt av en rekke kongresser som f.eks. Den 2. Nordiske kongress i almenmedisin, International Council of Museums, Mobile Medical Meeting og Sasakawa Health Foundation. Museet har fått gaver fra Ole Didrik Lærum, Ragna Sollid og Medicinsk selskap i Bergen.

Kontingentens størrelse er kr. 40,- og kr. 10.- for studenter. Pr. 31/12 1981 hadde selskapet 78 medlemmer.

Finlands Medicinhistoriska Sällskap

1981

Höjdpunkten i verksamheten under år 1981 inom Finlands Medicinhistoriska sällskap var tjugoårsjubileet.

Sällskapets styrelse representerande medicinen, sjukvården, odontologin, farmacin och veterinärmedicinen har följande sammansättning: professor Harald Teir, ordf., apotekare Ahti Nokela, viceordf., tandläkare Kaj Eriksson, docent Matti Haltia, veterinärmedicine doktor Carl-Heinz Klatt samt sjuksköterskan Katarina Pakkala. Sekreterare är fil. magister Hindrik Strandberg. Medlemsantalet i sällskapet uppgick vid utgången av 1981 till 223.

Det sedvanliga årsmötet avhölls den 11.2. varvid ordföranden Harald Teir höll ett föredrag om L. W. Fagerlund som var läkare, landshövding och en kulturpersonlighet kring sekelskiftet på Åland och professor Wille Waris kåserade om våra legendariska medhjälpare på de olika klinikerna.

Sällskapets 20-årsjubileum inleddes den 18.3. med den lunch som Helsingfors universitets rektor, professor Nils Oker-Blom gav för sällskapets nyvalda hedersledamöter.

Vid jubileumsfestligheterna senare på kvällen talade ordföranden Harald Teir som sin hälsning gav en exposé över sällskapets historia och docent Wolfram Kock från Stockholm talade om Medicinhistoria – medel, metod och mening, varefter professor Niilo Pesonen redogjorde för glädjeämnena inom hälsovården i Finland sedan början av 1800-talet.

Vid festen framfördes statsmaktens hälsning av social- och hälsovårdsministern Sinikka Luja-Penttilä, universitetets hälsning av rektorn Nils Oker-Blom och Finlands Läkarförbunds hälsning av medicinalrådet Tapani Kosonen.

Til sällskapets första hedersledamöter valdes professor Bertel von Bonsdorff, apoteksrådet Arvo Erholm, docent Wolfram Kock, sjuksköterskan Katarina Pakkala, professor Niilo Pesonen, föreståndarinnan Agnes Sinervo Mantera, veterinärassessor Harry Stenberg samt arkiater Arvo Ylppö. Vid denna jubileumsfest som hölls i det forna Ständerhuset deltog ca 250 inbjudna gäster.

Sällskapets vårutflykt den 16.5. företogs denna gång till Lahtis, där vi bland annat besökte Sjukhusmuseet i Lahtis Stadssjukhus och som presenterades av överläkaren Arno Fosius samt det blivande militärmedicinska museet som presenterades av sanitätsöversten Ensio Taipale.

Sällskapet understödde även den internationella veterinärmedicinhistoriska symposiet som i början av juni 1981 hölls på Hanaholmens kulturcentrum i Esbo och i vilket ett 70-tal personer deltog.

Vid den VIII nordiska medicinhistoriska kongressen som hölls i Reykjavík den 15.-17.6. deltog sällskapet i det vetenskapliga programmet med 4 föredrag.

Vid sällskapets höstmöte den 9.12. berättade medicinalrådet Sakari Härö, med anledning av att Suomalainen Lääkäriseura Duodecim (Det Finska Läkarsällskapet Duodecim) någon månad tidigare hade fyllt 100 år, om Gunnar Soininen, som hade varit sällskapets historieskrivare under en längre tid.

Hindrik Strandberg

Félag áhugamanna um sögu læknisfræðinnar

Icelandic Society for Medical History

Adresse: Patologiske Institutionen, Islands Universitet, P.O. Box 150, 121 Reykjavík.
Formand: professor, dr. med. H. C. Jón Steffensen, Aragötu 3, 101 Reykjavík.
Sekretær: professor, dr. med. Ólafur Bjarnason, Brekkugerði 26, 108 Reykjavík.
Kasserer: apotekare Birger Einarson, Melhaga 20, 107 Reykjavík.
Antal medlemmer pr. 31.12.1981, 60.
Kontingent Isl. kr. 200.-

Referat af mødevirksomhed:
I arbejdsåret 1980-81 er det meste af styrelsen i Félag áhugamanna um sögu læknisfræðinnars tid gået til forberedelserne til den VIII. Nordiske medicinhistoriske kongress som blev holdt i Reykjavík 15.-17. juni 1981, og opførelsen af den medicinhistoriske udstilling. Preliminært program og anmeldingsblanketter blev udsendt i marts 1980. Fra det øvrige Norden indløb der over eet hundrede preliminære anmeldelser fra aktive deltagere og ledsagere. Det endelige antal deltagere i kongressen var 60 såvel fra Island som det øvrige Norden.

Kongressen blev officielt åbnet af Islands Universitets prorektor, professor Víkingur Arnórsson. Under åbningssessionen holdt professor Jón Steffensen et foredrag over temaet: Fra hedenskab til katolicisme, dets medicinhistoriske konsekvenser i Norden. Islands President Fru Vigdís Finnbogadóttir hædrede kongressen ved sin tilstedeværelse under åbningssessionen.

Den medicinhistoriske udstilling blev officielt åbnet i National-

museet under ledelse af professor Jón Steffensen. Ved denne lejlighed overrakte docent Bengt Lindskog en originaludgave af Siphra och Pua av Johan von Hoorn som gave fra Sydsvenska medicinhistoriska sällskapet til det islandske medicinhistoriske museum og samling. Udstillingen er siden åben for almenheden. Denne udstilling bliver senere flyttet sammen med andre effekter af medicinhistorisk interesse over til det fremtidige medicinhistoriske museum i Nesstofa.

Der var også en udflugt til Nesstofa under ledelse af Nationalmuseets direktør Þór Magnússon. Nesstofa er nu under restaurering og det menes, at man bliver færdig med taget og andet udendørs arbejde i efteråret.

To foredragsholdere var specielt inviteret. Fra Danmark professor dr. med., dr. phil. Egill Snorrason som forelæste over temaet: Islands læger og de københavnske hospitaler fra middelalder til nutid. Og fra Island forhenværende landsphysikus, dr. med. Sigurður Sigurðsson som redegjorde for: Tuberkulosens historie i Island. Desuden var der fjorten frie foredrag fra samtlige nordiske lande.

Om eftermiddagen den første dag af kongressen blev der en officiel modtagelse på kulturministeriets og Reykjavíks bys vegne på Kjalvalsstaðir, hvor man fik mulighed for at studere en udstilling af en del af Kjarvals malerier.

Kongressens anden dag blev der en heldagsudflugt til sagagården Stöng 130 km fra Reykjavík under ledelse af Nationalmuseets direktør Þór Magnússon, som forelæste om forntids gårde i Island. Skálholt, som under flere århundreder var Islands andet biskopsæde og lærdomsinstitut, blev også besøgt, der fik man blandt andet at se Nordens ældste sarkofag, det vil sige biskop Páll Jónssons stenkiste. Man fik også i et underbart vejr beskue et par af Islands mærkværdigste naturfænomener, det vil sige Gullfoss og Geysir i Haukadal. Om aftenen var der dinner på Þingvellir.

Kongressens tredje dag var der foruden de videnskabelige foredrag en guided tur for ledsagere rundt i Reykjavík og besøg til Reykjavíks varmestation og Reykjalundurs sanatorium 15 km uden for Reykjavík. Kongresbanketten blev holdt den sidste dags aften på Hotel Loftleidir. Præsidiet bestod af følgende: professor Jón Steffensen,

præsident, professor Ólafur Bjarnason, generalsekretær, apoteker Birger Einarson, kasserer og desuden overlæge Gunnlaugur Snædal, overlæge Jón Þorsteinsson og apoteker Sverrir Magnússon.

Før banketten på Hotel Loftleidir var der sammentræde af delegater i Nordisk medicinhistorisk forening. Dennes sekretær, docent Bengt I. Lindskog bliver fortfarende i styrelsen. Efter foreningens love afgik professor Jón Steffensen som formand og efterfølges af professor Franz Bierring, Odense. Det blev med taknemmelighed vedtaget at acceptere indbydelsen som forelå fra Medicinsk Historisk Selskab på Fyn om at holde den næste nordiske kongres i Odense 1983.

I anledning af kongressen fik den islandske medicinhistoriske forening tilsendt følgende gaver: til restaureringen af Nesstofa fra direktør og frue Adam Elsass, Charlottenlund, Danmark, D.kr. 10.000 og fra Fondet for Dansk-Islandsk samarbejde D.kr. 3.000. Fra Norsk Medisinsk-Historisk Forening N.kr. 1.500 som vil blive anvendt til gode for det medicinhistoriske museum i Island.

Også i anledning af kongressen blev formanden, professor Jón Steffensens idé om et mærke for Félag áhugamanna um sögu læknisfræðinnar fuldført, og mærket blev tegnet af kunstneren Stefán Jónssog og anvendt på omslaget af kongressens program og på kongresmappen.

Som gave fra Medicinsk Forum blev der uddelt til alle kongresdeltagerne et særtryk af Egill Snorrasons artikel: Oprettelsen og indvielsen af Nesstofa – et islandsk Medicinhistorisk Museum.

Ólafur Bjarnason

Erik Godtfredsen, f. 22.1.1913. Cand.med. Januar 1938. Almenuddannelse på københavnske hospitaler. Specialuddannelse først i Kolding senere igen på københavnske hospitaler, senest på Kommunehospitalets øjenafdeling. Dr.med. 1945 med afhandlingen »Ophthalmo-neurologic symptoms at malignant naso-pharungeal tumors«. Speciallæge i oftalmologi 1948. Øjenlæge ved Bispebjerg Hospital siden 1950. Praksis i København siden 1948. Studie- og foredragsrejser til England, Frankrig, Holland og Sverrig. Foredrag og artikler særlig om neurooftalmologiske emner. Lærer ved fortsættelseskurser og censor i oftalmologi ved Københavns Universitet fra 1972. Bopæl: Aurehøjvej 23, 2900 Hellerup.

Ejnar Hovesen, f. 21.3.1920, cand.med. 1945, specialist i intern medicin 1954, overlæge ved medicinsk afdeling, Grenaa Sygehus, 1956. Leder af »Djurslands Museum« siden 1959. Medlem af hovedbestyrelsen for »Dansk kulturhistorisk Museumsforening« 1963-69. Medlem af bestyrelsen for »Fonden til bevarelse af gammelt Apotekerinventar« siden 1976. Formand for »Jydsk medicinsk-historisk Selskab« siden 1971. Forfatter til artikler om intern medicin, medicinhistorie og almen kulturhistorie.

Erik Ryssing, f. 16.6.1919. Cand.med. 1944, dr.med. 1952. Specialist i pædiatri 1954, lektor siden 1961. Ved Dronning Louises Børnehospital været ansat i godt 3 år som kandidat og reservelæge og fra 1960-71 som overlæge. Nu overlæge ved pædiatrisk afd. G Rigshospitalet. Bopæl: Buskevej 4, 2830 Virum.

Ole Secher, f. 6.3.1918, cand.med. 1945, dr.med. 1952 (Æthers perifere virkning). Specialist i anæsthesiologi. Overlæge ved Rigshospitalet 1953, lektor 1953 og professor i anæsthesiologi ved Københavns Universitet 1964. Formand for Dansk medicinskhistorisk Selskab 1974. Bopæl: Kirkehøj 4, 2900 Hellerup.

Mogens Winge, f. 28.10.1907, cand.med. 1933, specialist i kirurgi og gynækologi, generallæge og læge for forsvarets lægekorps 1963. Bopæl: Frederiksberg Allé 78, 6., 1820 København V.